

ΑΙΜΙΛΙΑΣ Λ. ΓΙΑΝΝΑΚΟΥΡΟΥ - ΧΑΤΖΗΜΑΝΟΛΗ

Η ΑΡΧΑΙΑ ΛΕΒΑΔΕΙΑ

*Πολιτική, Οικονομική και Κοινωνική Ζωή
των Βοιωτών*

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ
ΔΗΜΟΥ ΛΕΒΑΔΕΩΝ
1997

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Λεβαδείας

28833

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Λεβαδείας

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΛΕΒΑΔΕΙΑΣ

Η ΑΡΧΑΙΑ ΛΕΒΑΔΕΙΑ

Πολιτική, Οικονομική και Κοινωνική ζωή
των Βοιωτών

ISBN 960-452-003-0
© 1997
Πρώτη έκδοση 1997
93344

Handwritten signature: Δημήτρης Ζ. Κωνσταντίνου

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Λεβαδείας

ISBN : 960-85992-0-2

© Copyright 1997:

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ
ΔΗΜΟΥ ΛΕΒΑΔΕΩΝ
Πλ. Κατσώνη, 32100 ΛΙΒΑΔΕΙΑ
τηλ. 0261-27047 FAX 0261-26945

ΑΙΜΙΛΙΑ Λ. ΓΙΑΝΝΑΚΟΥΡΟΥ-ΧΑΤΖΗΜΑΝΟΛΗ
Αν. Ζίννη 23, 11741, ΑΘΗΝΑ τηλ. 01-9225072

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Λεβαδείας

ΑΙΜΙΛΙΑΣ Λ. ΓΙΑΝΝΑΚΟΥΡΟΥ - ΧΑΤΖΗΜΑΝΟΛΗ

Η ΑΡΧΑΙΑ ΛΕΒΑΔΕΙΑ

Πολιτική, Οικονομική και Κοινωνική Ζωή
των Βοιωτών

ΔΕ=13938

Αριθ. Βιογραφίας

28833

Ταξινόμικός Αρ.

938.914

Νόμισμα της Ελληνιστικής Περιόδου της Λεβαδείας

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ
ΔΗΜΟΥ ΛΕΒΑΔΕΩΝ
1997

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Λεβαδείας

ΗΛΘΙΑΜΙΣΤΑΥ

ΙΙΙΙΑ

ΠΡΟΣ ΤΙΤΟΥΣ
1822

1827

ΕΛΛΗΝ
1827

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

Η έκδοση του παρόντος βιβλίου, αποσκοπεί να συμβάλει στην ιστορική έρευνα και γνώση για την ζωή και τα γεγονότα που έλαβαν χώρα κατά την αρχαιότητα, στην Λιβαδειά και την ευρύτερη περιοχή της Βοιωτίας. Η συμπολίτισσά μας κ. Αιμιλία Χατζημανόλη-Γιαννακούρου, έχει την ευθύνη αυτής της σοβαρής και ενδιαφέρουσας, πιστεύουμε, έρευνας, από την οποία συνάγει συμπεράσματα και φωτίζει ήθη, έθιμα, πτυχές της καθημερινότητας, της πολιτικής και κοινωνικής ζωής των αρχαίων χρόνων.

Ο Δήμος Λεβαδεών, στα πλαίσια της πολιτικής προώθησης της ιστορικής έρευνας και προβολής της μακραίωνης και αδιάλειπτης πορείας της πόλης, ανέλαβε στη συνέχεια την έκδοση αυτού του υλικού, που, με ευγένεια και διάθεση προσφοράς στην πόλη, μας παραχώρησε η συγγραφέας. Η Λιβαδειά, υπήρξε σημαντικό οικονομικό και πολιτιστικό κέντρο από την αρχαιότητα και έως σήμερα και οφείλουμε να εντείνουμε τις προσπάθειες για την καταγραφή, την επεξεργασία και την δημοσιοποίηση ιστορικών δεδομένων, στοιχείων και πληροφοριών, κάτι που μέχρι σήμερα έχει γίνει σε περιορισμένη έκταση.

Τέλος θα ήθελα να ευχαριστήσω για μια ακόμη φορά, τόσο τη συγγραφέα όσο και όλους όσους έχουν μέχρι σήμερα ασχοληθεί με την τοπική ιστορία που αποτελεί και την σπουδαιότερη παρακαταθήκη μας για το μέλλον.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ
ΔΗΜΑΡΧΟΣ ΛΕΒΑΔΕΩΝ

ΔΙΑΣΑΦΗΝΙΣΕΙΣ

Η παρένθεση [()] περικλείει μία λέξη ή φράση επεξηγηματική.

Τα εισαγωγικά (<< >>) περικλείουν αποσπάσματα από κείμενα αρχαίων συγγραφέων που μνημονεύονται κατά λέξη μεταφρασμένα στην νεοελληνική γλώσσα. Τα εισαγωγικά που περικλείουν φράσεις τυπωμένες με έντονους τυπογραφικούς χαρακτήρες, μνημονεύουν κατά λέξη αποσπάσματα από κείμενα αρχαίων συγγραφέων ή επιγραφών στην αρχαιοελληνική γλώσσα.

Τα αποσιωπητικά (...) φανερώνουν παράλειψη.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Βοιωτοί ονομάστηκαν τα αιολικά φύλα που μετανάστευαν, κατά καιρούς, από τη Θεσσαλική Άρνη προς τα νότια. Κατά το Θουκιδίδη [1-12], η τελευταία μετανάστευση των Βοιωτών προς την περιοχή της λίμνης Κηφισίδας¹, έγινε εξήντα χρόνια μετά τον Τρωικό Πόλεμο.

Ο Ομηρος στην Ιλιάδα, [Δ 39] μιλάει για τους Καδμείους και για τους Μινύες του Ορχομενού. Αλλά και για τους Βοιωτούς, που φορούσαν τους μακρούς χιτώνες [ένδειξη ότι οι Βοιωτοί δεν είχαν αλλοτριωθεί] και πολεμούσαν τους Τρώες με τα χάλκινα όπλα.

Αν θεωρήσουμε ως βάσιμες τις πληροφορίες του Ομήρου και του Θουκιδίδη, συμπεραίνουμε ότι η εγκατάσταση των Βοιωτών της Άρνης στις παραλίμνιες περιοχές θα έγινε ειρηνικά. Γιατί πριν από τον Τρωικό Πόλεμο και την εποχή του Τρωικού Πολέμου, στην περιοχή εκείνη μεσουρανούσαν οι Μινύες.

Την εποχή των Μινύων, εκτελέστηκε με τεχνική² που προκαλεί το θαυμασμό των ειδικών και η αποξήρανση της λίμνης. Είναι αυτονόητο ότι οι εργασίες θα γίνονταν τους θερινούς μήνες και με εντατικό ρυθμό. Το ντόπιο εργατικό δυναμικό οπωσδήποτε δεν θα επαρκούσε. Επομένως η προσέλκυση των Βοιωτών θα ήταν αναγκαία, όχι μόνο για την εκτέλεση, αλλά και για τη συντήρηση του έργου.

Η παρουσία των Βοιωτών, μετά τον Τρωικό Πόλεμο είχε πάρει δυναμικό χαρακτήρα. Οι Βοιωτοί έχτισαν στην πεδιάδα που είναι μπροστά στην Κορώνεια το ναό της Ιτωνίας Αθηνάς, σε ανάμνηση του ομώνυμου ναού της Θεσσαλίας και τελούσαν τα Παμβοιώτια³. Γεγονός που υποδηλώνει ότι οι Βοιωτοί τουλάχιστον σ' εκείνη την περιοχή κυριαρχούσαν. Εξίσου δυναμική εμφανίζεται υστερότερα η παρουσία των Βοιωτών και στην περιοχή των Καδμείων. Οι Θηβαίοι έχτισαν μαζί με τις Πλαταιές και άλλα μικρότερα χωριά εξαναγκάζοντας όλους τους ξένους που είχαν εγκατασταθεί εκεί να εγκαταλείψουν τη Βοιωτία. Όταν ιδρύθηκε το Κοινόν των Βοιωτών, ο ναός της Ιτωνίας Αθηνάς

ήταν το μέρος << της κοινής συνόδου των Βοιωτών⁶ >>. Στα Παμβοιωτία γίνονταν και ιππικοί αγώνες. Σύμφωνα με την επιγραφή που βρέθηκε στη πόλη μας, η ίλη του ιππικού της Λεβαδείας είχε πάρει την ελληνιστική εποχή βραβείο.

Οι Βοιωτοί την μυκηναϊκή εποχή [1600 - 1100 Π.Χ] μιλούσαν ένα είδος αιολικής διαλέκτου. Την ιστορική εποχή οι Βοιωτοί μιλούσαν την αιολική διάλεκτο σύμμεκτη με στοιχεία της βορειοδυτικής δωρικής διαλέκτου. Το γλωσσικό ιδίωμα επέδρασε στην πολιτιστική τους διαφοροποίηση και συνετέλεσε ίσως, στην πολιτική τους ενότητα. Αρκετά στοιχεία αυτής της διαφοροποίησης διακρίνονται και στα έργα του Πλουτάρχου⁹. "Εμείς οι αιολείς" έγραφε "μεταχειριζόμαστε το γράμμα πι αντί του βήτα. Για παράδειγμα, λέμε πούλιμον αντί βούλιμον". Όταν πάλι έκανε λόγο για τα έθιμα των Βοιωτών, άρχιζε με τη φράση: "**Κατά τα πάτρια ...**" ή "**θυσία έστιν πάτριος ...**".

Στον πολιτικό τομέα εξάλλου πρωτοτύπησαν. Κατόρθωσαν ν'αμβλύνουν τις αντιθέσεις τους και να ιδρύσουν το Κοινόν των Βοιωτών. Το Κοινόν λειτουργούσε τη ρωμαϊκή εποχή, αλλά δεν είναι γνωστό με ποιές αρμοδιότητες. Ο Πλούταρχος απλώς αναφέρει ότι στη Βοιωτία το ανώτερο αξίωμα ήταν του **βοιωτάρχη** όπως "**αι στρατηγίαι Αθήνησι [...] και πρυτανείαι εν Ρόδω⁷ ...**".

εικ. 1. Δραχμή της Βοιωτίας με ανάγλυφη τη βοιωτική ασπίδα.

Η Βοιωτική ομοσπονδία ήταν οργανισμός με οικονομική αυτόρκεια, στρατιωτικές δυνάμεις, πολιτική εξουσία και δικαστικές αρχές. Τα άρθρα του συντάγματος με τους θεμελιώδεις νόμους, είχαν γραφεί σε πάπυρο τον 4ο Π.Χ. αιώνα. Ο πάπυρος βρέθηκε στην Οξύρυγχο [Μπαχνάσα] της Αιγύπτου το 1906 και φυλάγεται στο Βρετανικό Μουσείο. Επειδή ο συγγραφέας του παπύρου είναι άγνωστος, ονομάστηκε πάπυρος της Οξύρυγχου.

Σύμφωνα με το ομοσπονδιακό σύνταγμα, κάθε αυτόνομη πόλη - μέλος της ομοσπονδίας, κατέβαλε στο ταμείο ένα ορι-

σμένο χρηματικό ποσόν και αντιπροσωπευόταν στην ομοσπονδιακή βουλή με ανάλογο προς τον πληθυσμό της αριθμό βουλευτών. Ο άρχων εκλεγόταν από τους βουλευτές της ομοσπονδίας με άμεση ψηφοφορία. Τα ψηφίσματα της ομοσπονδιακής βουλής άρχιζαν με τη φράση: **“Άρχοντας (...) εν τῷ κοινῷ των Βοιωτῶν ...”**. Οι ομοσπονδιακοί δικαστές και βουλευτές εκλέγονταν από τη βουλή της πόλης τους. Αλλά τα δεδομένα πείθουν ότι την εξωτερική πολιτική της ομοσπονδίας διηύθυναν οι Θηβαίοι⁸.

Οι πόλεις-μέλη ενίσχυναν τον ομοσπονδιακό στρατό και με ανάλογες στρατιωτικές δυνάμεις. Το στρατό διοικούσαν οι βοιωτάρχες. Εκλέγονταν από τη βουλή της Πόλης που έστελνε το στρατό και η θητεία τους διαρκούσε ένα χρόνο. Σε περίπτωση πολέμου, την αρχηγία του ομοσπονδιακού στρατού αναλάμβανε ένας βοιωτάρχης, είτε με απόφαση του πολεμικού συμβουλίου, είτε με απόφαση της ομοσπονδιακής βουλής. Οι εκλογές γίνονταν το μήνα Βουκάτιον [το Δεκέμβρη περίπου] με το νέο φεγγάρι.

Η συμμετοχή των βοιωτικών πόλεων στην ομοσπονδία ήταν προαιρετική, γι'αυτό και ο αριθμός των βοιωτάρχων δεν ήταν σταθερός. Την εποχή που γράφηκε ο πάπυρος της ΟΞυρύγχου, το πολεμικό συμβούλιο αποτελείται από έντεκα βοιωτάρχες. Η Βοιωτία είχε χωριστεί σε έντεκα περιοχές και κάθε περιοχή έστελνε στην ομοσπονδία ένα βοιωτάρχη. Έτσι η Θήβα που είχε τέσσερις περιοχές, έστελνε τέσσερις βοιωτάρχες. Ο Ορχομενός είχε δύο περιοχές και έστελνε δύο βοιωτάρχες, όπως και οι Θεσπίες. Η Τανάγρα είχε μία περιοχή. Μία περιοχή αποτελούσαν η Λεβάδεια, η Κορώνεια και ο Αλιάρτος. Επίσης μία περιοχή αποτελούσαν το Ακραιφνιο, η Χαιρώνεια και οι Κώπαι και έστελναν στην ομοσπονδία ένα βοιωτάρχη, όπως και η ομάδα που συμμετείχε η Λεβάδεια.

Από την αναλογία των Λεβαδέων βουλευτών της ομοσπονδιακής βουλής, οι μελετητές του παπύρου έχουν υπολογίσει ότι στη Λεβάδεια ψήφιζαν πεντακόσιοι περίπου πολίτες⁹. Το πολίτευμα ήταν ολιγαρχικό και ψήφιζαν μόνο οι εισοδηματίες της ανώτερης τάξης¹⁰.

Η βοιωτική ομοσπονδία έπαιξε το ρόλο της Κρατικής εξουσίας και λειτούργησε πολλούς αιώνες επειδή οι Βοιωτοί θέλη-

σαν να διατηρήσουν τη φυλετική τους ενότητα. Το πρόβλημα όμως της εθνικής ενότητας, αν και απασχολούσε όλους τους Έλληνες, εντούτοις δεν κατόρθωσαν να το επιλύσουν. Οι Έλληνες ενώθηκαν, θέλοντας και μη, από το Φίλιππο το Β' και το Μέγα Αλέξανδρο. Αλλωστε τα ερείπια της Θήβας¹¹, είχε καταστραφεί με διαταγή του Αλέξανδρου, έδειχναν σε όλους, για το τι μέλλει γένεσθαι, σε περίπτωση αποστασίας. Όταν πέθανε ο Μ.Αλέξανδρος, το κράτος του διαμελίστηκε και το 146 Π.Χ. ολόκληρη η Ελλάδα είχε υποδουλωθεί στους Ρωμαίους.

Η Λεβάδεια της πρώιμης ρωμαϊκής εποχής δεν πρέπει να ήταν πολυπληθέστερη από τη Λεβάδεια του 4ου Π.Χ. αιώνα. Το 87 και το 86 Π.Χ. οι στρατηγοί του Μιθριδάτη¹² και των Ρωμαίων, είχαν μετατρέψει την περιοχή του Ορχομενού και της Χαιρωνείας σε θέατρο πολεμικής αναμέτρησης. Ο πληθυσμός της Βοιωτίας υπέφερε τα πάνδεινα. Ο Πλούταρχος αναφέρει σχετικά με την κατάσταση που επικρατούσε : <<Λίγοι έμειναν στα χαρακώματα. Ενώ ο πιο πολύς στρατός, με την ελπίδα ότι θα αρπάξει και θα λεηλατήσει, σκορπίζοταν σε μεγάλη απόσταση από το στρατόπεδο. Λένε μάλιστα ότι κατέστρεψαν την πόλη των Πανοπέων, έκαναν διαπραγή στη Λεβάδεια και λεηλατούσαν το μαντείο, χωρίς να δώσει τέτοια διαταγή, κανένας στρατηγός¹³ >>.

Όμως από την εποχή του Τραιανού [98-117 μ.Χ.] κάτι άρχιζε ν' αλλάζει, προς το καλύτερο, για τις ελληνικές πόλεις. Ο διάδοχος του Τραιανού ο Αδριανός ενθάρρυνε την αναβίωση των πολιτιστικών εκδηλώσεων και χρηματοδότησε πολλά έργα κοινής ωφελείας. Δεν αποκλείεται ο Αδριανός να είχε ενισχύσει οικονομικά και τη Λεβάδεια. Στις Πλαταιές βρέθηκε η επιγραφή IG VII 1675 που λέει : << **Η πόλις η Λεβαδέων αυτοκράτορα Καίσαρα Τραιανόν Αδριανόν σεβαστόν ίδιον ε[υ]εργέτην και σωτήρα δόγματι π[ό]λεως >>.**

Πάντως από το γεγονός και μόνο ότι ο Παισανίας¹⁴ εντυπωσιάστηκε από τα δημόσια κτήρια της πόλης, συμπεραίνει κανείς ότι η Λεβάδεια το δεύτερο μισό του 2ου μ.Χ. αιώνα ευημερούσε. Επιπλέον πρέπει να σημειωθεί ότι τα άλλα βοιωτικά μαντεία είχαν σιγήσει και μόνο το μαντείο του Τροφωνίου¹⁵ λειτουργούσε.

Η ΑΡΧΑΙΑ ΛΕΒΑΔΕΙΑ

Η αρχαία παράδοση λέει ότι ο Αθηναίος Λεβάδος υπέδειξε στους κατοίκους της Μίδειας να κατοικήσουν σε χαμηλότερα μέρη και ότι η νέα πόλη ονομάστηκε Λεβάδεια, προς τιμήν του Λεβάδου. Πότε ιδρύθηκε η πόλη δεν είναι γνωστό. Είναι όμως γνωστό ότι την μυκηναϊκή εποχή [1600-1100 π.Χ.] ο οικισμός υπήρχε. Τον περασμένο αιώνα είχε βρεθεί ρυτόν [αγγείο που η βάση του μοιάζει με κορυφή κώνου] μυκηναϊκής εποχής. Το ρυτόν φυλάγεται στο Εθνικό Μουσείο Αθηνών.

Τα όρια της επικράτειας της Λεβαδείας, στο μεγαλύτερο μέρος, ήταν τα γεωγραφικά όρια της κοιλάδας της και ταυτιζόταν με τα σημερινά.

Η Λεβάδεια συνόρευε δυτικά με τη φωκική πόλη Τραχίνα¹⁶, ήταν στη θέση Καρακόλιθος. Βόρεια με τη Χαιρώνεια, ανατολικά με τον Ορχομενό, νοτιοανατολικά με τις Αλαλκομενές και νότια με την Κορώνεια.

Όσον αφορά τα σύνορα Λεβαδείας και Κορώνειας, υπάρχει γραπτή μαρτυρία¹⁷. Η επιγραφή Β C Η 26 λέει τα εξής :

<< 'Όρια Ελικ]ωνιάδος, γας
... Λεβα]δείηωμ ποτι
Κορωνήας ως] Βοιωτοί ώριπταγ
...]ν ες ταμ παγάων
...]ως τα άκρα ως υ-
[δωρ ρέει επί τ] ομ θωμόν τω Δι-
[ός τω Λαφιστί]ω >>

Σύμφωνα με την επιγραφή οι Βοιωτοί, δηλαδή το Κοινόν των Βοιωτών, είχαν ορίσει τα σύνορα Λεβαδείας και Κορωνείας ν' αρχίζουν από τις πηγές και να τελειώνουν στην πηγή που τα νερά της αναβλύζουν κοντά στο βωμό του Λαφυστίου Διός. Ο βωμός του Διός ήταν κοντά στον Άγιο Ταξιάρχη στην Πόντζα. Επομένως το Λαφύστιον όρος [βουνό της Γρανίτσας] ανήκε στη Λεβάδεια.

Η Λεβάδεια, το άστυ, ήταν ο πυρήνας της πολιτικής και κοινωνικής ζωής. Μέσα στην πόλη θα κατοικούσαν ευκατάστατοι κτηματίες, έμποροι και τεχνίτες. Οι αγρότες ενδεχομένως και μερικοί βιοτέχνες, κατοικούσαν σε συνοικισμούς διασκορπισμένους μέσα στο ζωτικό χώρο της επικράτειας.

Ακτήμονες εργάτες γης, οι περισσότεροι κάτοικοι των συνοικισμών, δεν είχαν τα οικονομικά να φτιάσουν κτήρια που θ' άντεχαν στο χρόνο. Μάλλον θα κατοικούσαν σε μονόχωρα σπίτια σαν το πήλινο ομοίωμα της εικόνας 2. Όμως κάποια ευρήματα που ανακαλύφθηκαν σε διάφορες αγροτικές τοποθεσίες, μας βοήθησε να επισημάνουμε τα ίχνη τους.

Εικ.2. Μουσείο Χαιρωνείας πήλινο ομοίωμα οικοδομήματος.

Στις Μάκρεςσι τα τελευταία χρόνια ανακαλύφθηκε μία στήλη που γράφει NETTIS, δύο ακρωτηριασμένοι αράβδωτοι κίονες και ένα μικρό ανάγλυφο. Παρίστανε νεαρόν ιππέα, είχε εντοιχιστεί στην εκκλησία του Αγίου Μηνά στις Μάκρεςσι, αλλά κλάπηκε. Στον περιβόλο του Μουσείου Θηβών φυλάγονται δύο επιτύμβιοι κύβοι, όμοιοι με τον κύβο που κλάπηκε στις Μάκρεςσι. Ας σημειωθεί ότι οι Βοιωτοί συνήθιζαν να τοποθετούν κύβους μ' αυτές τις απεικονίσεις, στους τάφους των ιππέων που σκοτώνονταν στο πόλεμο.

Στα Κουρούπια λέγεται ότι είχαν βρεθεί χάλκινα νομίσματα ρωμαϊκής εποχής. Στη Μουλκιάραχη βρέθηκαν χάλκινα νομίσματα ελληνιστικής εποχής¹⁸. Χάλκινα νομίσματα ρωμαϊκής εποχής λέγεται ότι είχαν βρεθεί στα Πουρναρέικα, ενώ τρεις κεραμοσκεπείς τάφους είχαν ανακαλύψει στις αρχές του αιώνα μας στον Άγιο Παντελεήμονα οι αμπελουργοί. Στο Καλάμι¹⁹ έγιναν αρχαιολογικές έρευνες και έδειξαν ότι την προϊστορική εποχή ο οικισμός καταστράφηκε από τα νερά της λίμνης. Στην ίδια θέση βρέθηκαν ίχνη από μεταγενέστερον οικισμό, της ιστορικής εποχής.

Το κεντρικό νεκροταφείο²⁰ της αρχαίας Λεβαδείας που λειτούργησε μέχρι την πρώιμη ελληνιστική εποχή ήταν στην Κοιτσανόραχη και κάλυπτε όλο το λόφο. Μετά, ως κεντρικό νεκροταφείο χρησιμοποιήθηκε ο χώρος που είναι σήμερα το 1ο Δημο-

τικό Σχολείο.

Πρόσφατα δυτικά του Κρατικού Νοσοκομείου, ανακαλύφθηκαν τα θεμέλια τείχους της ελληνιστικής εποχής. Η ανασκαφή δεν επεκτάθηκε και σε άλλα σημεία, αλλά είναι γνωστό ότι μέχρι τις αρχές του αιώνα μας, στην Κοίτσανόραχη σώζονταν τα ερείπια αρχαίου οικοδομήματος. Δεν αποκλείεται το οικοδόμημα αυτό να ήταν φρουκτώριο, όπου θα είχαν εγκατασταθεί οι υπηρεσίες της πόλης ή του Κοινού των Βοιωτών, που μετέδιδαν τα μηνύματα με την πυρσεία. Το σύστημα της πυρσείας περιγράφει διεξοδικά ο ιστορικός Πολύβιος.

Για τα ερείπια και το αρχαίο νεκροταφείο ο Ευστ.Γατσάς το 1909 έγραφε: << Εις Κοίτσανόραχην διεσώθησαν μέχρι τίνος αρχαία ερείπια. Ακόμα δε και σήμερα ανευρίσκονται επ' αυτού αρχαίοι τάφοι περιέχοντες πλαγγόνες μετρίας τέχνης, πηλίνα προσωπεία κ.τ.λ. άνευ μεγάλης αγοραίας αξίας >>.

Τα προσωπεία που αναφέρει ο Γατσάς, ήταν μικρότερα από το πρόσωπο του νεκρού και τα κρεμούσαν στο πλευρό του τάφου, κοντά στο κεφάλι του. Τα ειδώλια με τη γυναικεία μορφή, ίσως παρίσταναν κάποια θεότητα του άδη. Από το δεύτερο μισό του 4ου π.Χ. αιώνα, δίπλα στο νεκρό τοποθετούσαν τα γυναικεία ειδώλια που είναι γνωστά ως Ταναγραίες Κόρες.

Η αρχαία Λεβάδεια όμως, είναι θαμμένη κάτω από τους κεντρικότερους δρόμους της σύγχρονης πόλης: την Καραγιαννοπούλου, Μπουφίδου, Γεωργαντά, Πεσόντων Μαχητών, Σοφοκλέους, Θεσσαλονίκης, Καλιαγκάκη.

Στις επιτύμβιες και στις αναθηματικές στήλες διαβάζουμε ότι σ'αυτή την πόλη έζησε κάποτε ο Γλαύκος, ο Σωτείρ, ο Μέλιτος, η Μνασίπα, η Παρισία η Ονασιμβρότου, ο Καφισόδωρος, ο Μεγιστών, ο Σώπατρος ...

Όπως έδειξαν οι ανασκαφές, τον κορμό της πόλης αποτελούσε η πυκνοδομημένη οικιστική περιοχή, που ήταν μεταξύ των οδών Μπουφίδου και Πεσόντων Μαχητών. Τα δημόσια κτήρια απεγλωβισμένα, κατά κάποιο τρόπο, από τον ιστό της πόλης, ήταν ανατολικά και νότια της οικιστικής ζώνης. Πρόσφατα ανακαλύφθηκαν αριστερά της οδού Θεσσαλονίκης κτήρια μνημειώδους κατασκευής. Παλαιότερα, είχαν ανακαλυφθεί νότια της οδού Μπουφίδου, δημόσια κτήρια ελληνιστικής, ρωμαϊκής και υστερορωμαϊκής εποχής.

Ο συνολικός αριθμός του πληθυσμού της επικράτειας, μας είναι άγνωστος. Εχουμε μόνο έναν αριθμό στη διάθεσή μας, στοιχείο που προέρχεται απ' τον πάπυρο της Οξυρύνχου. Τον αριθμό των πεντακοσίων περίπου πολιτών που είχαν δικαίωμα ψήφου και αυτεπάγγελτα είχαν αποκτήσει την ιδιότητα του βουλευτή. Αν υποθέσουμε ότι οι πεντακόσιοι βουλευτές είχαν κατά μέσον όρον τριμελή οικογένεια και δύο δούλους ως οικιακούς βοηθούς, θα έχουμε ένα πληθυσμό 2.500 ατόμων. Εξυπακούεται ότι μέσα στην πόλη κατοικούσαν έμποροι και τεχνίτες. Να προσπαθήσουμε, κατά οιονδήποτε τρόπο, να υπολογίσουμε τους επιπλέον κατοίκους, το θεωρούμε ματαιοπονία γιατί είναι ανέφικτο. Περιοριζόμαστε λοιπόν στην άποψη ότι ο αστικός πληθυσμός σε περιόδους ακμής, δεν θα ήταν λιγότερος από 2.500 άτομα.

Τα σπίτια της πόλης ήταν χτισμένα κατά τα βοιωτικά πρότυπα²², συνεχόμενα. Οι δρόμοι ήταν στενοί και είχαν χαντάκια για την διοχέτευση. Την εποπτεία του συνεργείου που καθάριζε τους δρόμους από τα οικιακά απόβλητα και επιδιόρθωνε τα δημόσια κτήρια, είχε ο Τελέαρχος²³. Αλλά τη ρωμαϊκή εποχή, η αγορά της Λεβαδείας είχε υπονόμους σ' όλη της την έκταση.

Οι εύποροι κατοικούσαν σε απλά οικοδομήματα με εσωτερική αυλή. Στην πρόσοψη ήταν τα ανδρικά διαμερίσματα [ο ανδρώνας] και στο πίσω μέρος τα γυναικεία διαμερίσματα και οι βοηθητικοί χώροι. Τα σπίτια είχαν δύο εξώπορτες και ανοιγόκλειναν με στρόφιγγες: τη δίφυλλη πόρτα του ανδρώνα²⁴ και την αύλειο θύρα, την πόρτα του διαδρόμου που οδηγούσε στην εσωτερική αυλή. Στην πρόσοψη υπήρχαν και παράθυρα.

Εχτιζαν τους εξωτερικούς τοίχους και τα εσωτερικά χωρίσματα με τούβλα στεγνωμένα στον ήλιο ή με πλίθες. Στη συνέχεια κάλυπταν τους τοίχους με κονίαμα και μερικές φορές με τοιχογραφίες. Στη στέγη υπήρχε ένα άνοιγμα για να φεύγει ο καπνός από το βωμό της Εστίας. Η γη και η εστία του σπιτιού ήταν ιερά, αφιερωμένα σ' όλους τους θεούς, έγραφε ο Πλάτων. Θα ήταν παράλειψη να μην αναφέρουμε ότι η μεταφορά πόρων που προέρχονταν από την εκποίηση της ακίνητης περιουσίας σε άλλη πόλη-κράτος προς εκμετάλλευση, ήταν κολάσιμη πράξη.

ΕΙΚ.3 Παρίσι Μουσείο Λούβρου. Απεικόνιση του ανθρώπου σε Κορινθιακό κρατήρα.

Την ελληνιστική και ρωμαϊκή εποχή, το χαρακτηριστικό γνώρισμα κάθε αξιόλογης κατοικίας ήταν κυρίως το ψηφιδωτό δάπεδο. Κάτω από το οδόστρωμα της οδού Χριστοδοπούλου, στο ύψος του αριθμού 6, αποκάλυψαν πριν από λίγα χρόνια ψηφιδωτό μεγάλων διαστάσεων με γεωμετρικά σχήματα. Κάποιο άλλο κτήριο με ψηφιδωτό δάπεδο, είχαν ανακαλύψει παλαιότερα όταν διαμόρφωναν την κεντρική πλατεία. Το κτήριο είχε επιδιορθωθεί την παλαιοχριστιανική εποχή και το ψηφιδωτό δάπεδο είχε καλυφθεί με πλάκες [Α.Δ.20 [1965] σελ.240].

Τα κτήρια της βόρειας συνοικίας ήταν φτιαγμένα με ευτελή υλικά. Τα δάπεδα ήταν επιστρωμένα με μικρές στρογγυλές πέτρες και οι τοίχοι θα ήταν με πλίθες, γιατί δεν άφησαν ίχνη. Τα δάπεδα ανακαλύφθηκαν δύο μέτρα από την επιφάνεια, σε οικόπεδα των οδών Χριστοπούλου 20, Σπυρίδωνος 22, Πεσότων Μαχητών και Ικάρου.

Πριν από λίγα χρόνια, στην οδό Φίλωνος και Κάδμου αποκάλυψαν, σε μικρό βάθος από την επιφάνεια, αρχαίο κτήριο. Η βάση του κτηρίου αποτελείται από πωρόλιθους χτισμένους κατά τον ισοδομικό τρόπο. Όμως οι τοίχοι είναι χτισμένοι με μεγάλες ορθογώνιες πέτρες και στα ενδιάμεσα έχουν τοποθετηθεί μεγάλα τούβλα. Την περασμένη δεκαετία ανακαλύφθηκαν

και άλλα αρχαία κτίσματα, αλλά η Εφορος Αρχαιοτήτων Θηβών κρατάει ακόμα κλειστά τα χαρτιά της.

Από την αρχαία αγορά, το πολιτικό κέντρο της πόλης, έχουν απομείνει : τα θεμέλια των κτηρίων, ελάχιστοι τοίχοι, μερικά σπασμένα αρχιτεκτονικά μέλη και το αποχετευτικό δίκτυο. Οι αναθηματικές στήλες βρέθηκαν διασκορπισμένες και είναι δύσκολο να προσδιοριστεί το σημείο του αρχαιολογικού χώρου απ' όπου προέρχονται. Αν εξαιρέσουμε το υστερορωμαϊκό λουτρό, που επισημάνθηκε η χρήση του από την ιδιομορφία της κατασκευής του, ο προσδιορισμός των υπολοίπων κτηρίων παραμένει απλή εικασία.

Ο αρχαιολόγος Θρεψιάδης για παράδειγμα, είχε σχηματίσει τη γνώμη ότι το Μητρώον, ο ναός της φρυγικής θεάς Κυβέλης, την αποκαλούσαν Μεγάλη Μητέρα, ήταν στην οδό Χριστοδούλου 4 περίπου. Η αναθηματική στήλη²⁵, που θα έπρεπε να ήταν τοποθετημένη στο ναό της θεάς, βρέθηκε στην οδό Χριστοδούλου και Πεσσόντων Μαχητών. Μία άλλη αναθηματική στήλη, με την επιγραφή **Μάτρι Μεγάλη**²⁶, βρέθηκε στην οδό Μπουφιδου 46.

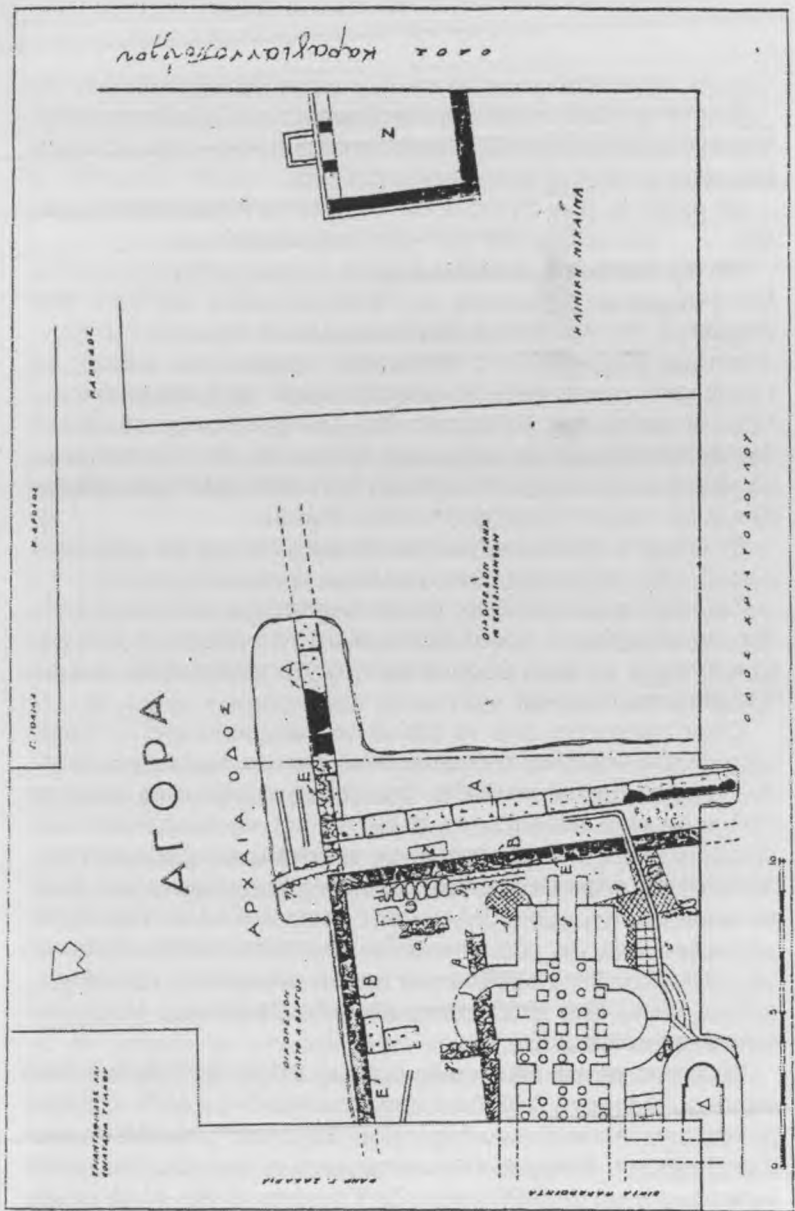
Το 1930 βρέθηκε στην οδό Τροφώνιου ανάγλυφο²⁷ όπου απεικονίζονται έντεκα μορφές. Στο κέντρο παριστάνεται η θεά Κυβέλη καθισμένη.

Η αγορά εντοπίστηκε το 1937, όταν άρχισε η ανοικοδόμηση στην περιοχή της Χωράφας. Το γήπεδο της Χωράφας ήταν μεταξύ των οδών Χριστοδούλου, Καραγιαννοπούλου και Θέμιδος. Ο χώρος ερευνήθηκε από την αρχαιολογική υπηρεσία και το 1953 ο αρχαιολόγος Ι. Θρεψιάδης δημοσίευσε έκθεση με τον τίτλο Οικοδομήματα της Αρχαίας Αγοράς Λεβαδείας.

Στο σχεδιάγραμμα της εικόνας 4, με το γράμμα Α προσδιορίζεται οικοδόμημα του 4ου π.Χ. αιώνα. Η χρονολογία διαπιστώθηκε από τα όστρακα και τα νομίσματα που βρέθηκαν στους τοίχους της οικοδομής. Τα θεμέλια είναι από σκληρό πωρόλιθο και οι τοίχοι από ντόπια ασβεστολιθική πέτρα. Κατά το συγγραφέα της έκθεσης το οικοδόμημα αυτό, είναι ο ναός της θεάς Κυβέλης, το Μητρώον.

Με το γράμμα Ε προσδιορίζεται τμήμα οικοδομήματος Παλαιохριστιανικής εποχής. Το οικοδόμημα Ε είναι χτισμένο πάνω στον περιβολο Β του 4ου προ Χριστού αιώνα.

εικ.4 Σχεδιάγραμμα Ι. Θρεψιάδη. Η αγορά της αρχαίας Λεβαδείας

Νοτιο-ανατολικά της αρχαίας αγοράς Λεβαδείας.

Στον ανατολικό τοίχο του οικοδομήματος Ε βρέθηκαν αρχιτεκτονικά μέλη από παλαιότερα οικοδομήματα, όπως επίθημα μαρμάρινο, βάση ιωνικού κίονα και άλλα.

Οι τοίχοι α, β, γ ανήκουν σε οικοδομήματα ρωμαϊκής εποχής.

Με το γράμμα Γ προσδιορίζεται τμήμα υστερορωμαϊκού λουτρού και με το γράμμα Δ η θέση ατομικού λουτήρα. Στις επιχώσεις του λουτρού Γ βρέθηκε χάλκινο νόμισμα του Κωνσταντίνου Β' [317-337]. Ο Θρεψιάδης γράφει στην έκθεση ότι το νόμισμα << μας δίδει το πιθανόν τέρμα της ζωής αυτού >>. Όταν σταμάτησε η λειτουργία του λουτρού, στην αίθουσα Γ έγιναν προσθήκες και πρόχειρες επισκευές. Στο σχεδιάγραμμα προσδιορίζονται με το γράμμα λ. Η αίθουσα Γ χρησιμοποιήθηκε ως τμήμα παλαιοχριστιανού κτηρίου.

Οι αποχετευτικοί αγωγοί προσδιορίζονται με τα γράμματα ε και ζ. Όλοι οι αγωγοί χύνονταν στον κεντρικό αγωγό η.

Το 1937 ανακαλύφθηκε μικρό οικοδόμημα από πωρόλιθο, στο σχεδιάγραμμα προσδιορίζεται με το γράμμα Ζ. Στη βόρεια πλευρά υπάρχει βάση όπου ήταν τοποθετημένος βωμός ή αναθηματική στήλη.

Όπως προκύπτει από το βιβλίο του αρχαιολόγου Α. Κεραμόπουλλου Θηβαϊκά, η συστηματική έρευνα των αρχαιολογικών χώρων άρχισε το 1909. Την εποχή εκείνη ο σχολάρχης Πατακιάς είχε αναλάβει τη συλλογή και τη διαφύλαξη των επιγραφών και ο Κεραμόπουλλος επέστρεψε τις έρευνες στην περιοχή της οδού Πεσσόντων Μαχητών. Τα ευρήματα των ανασκαφών του Κεραμόπουλλου ήταν μέσα στα υλικά που είχαν μεταφέρει από την οδό Μπουφίδου για να καλύψουν τα τενάγη. Όταν άρχισαν να χτίζουν τα πρώτα σπίτια στην οδό Μπουφίδου, γύρω στα 1850, προς την οδό Πεσσόντων Μαχητών έσπερναν ακόμα ρύζια.

Σύμφωνα με τις επιγραφές που μελέτησε διεξοδικά ο Κεραμόπουλλος, στη Λεβάδεια υπήρχαν ναοί²⁸ ή ιερά²⁹: της Κυβέλης, του 'Αττιος³⁰, του Μειλιχίου Δαίμονος³¹, του Μειλιχίου Διός³² και του Βάκχου. Η αναθηματική στήλη του Βακχείου ανακαλύφθηκε το 1909 στην οδό Γεωργαντά 20. Αλλά μέχρι

να ειδοποιηθεί η αρχαιολογική υπηρεσία η στήλη είχε κλαπεί. Οι έρευνες για την ανεύρεση της στήλης δεν απέδωσαν, όμως μερικοί είχαν αντιγράψει την επιγραφή και ο ζωγράφος Θ. Λαζαράς έδωσε στον Κεραμόπουλλο ένα αντίγραφο. Η επιγραφή έλεγε :

**<< ο ιερεύς του Διός του Τροφωνίου και
πρόαρχος του Βακχείου Μ.Αυρ.Νικοβούλου
τον θεόν Διόνυσον³³ τω κοινώ των λατόμων
ΕΚ ΤΩΝ ΙΔΙΩΝ**

ΕΥΤΥΧΩΣ

Τα Βακχεία ήταν σπηλιές φυσικές ή τεχνητές, διακοσμημένες με τύμπανα, με δέρματα απο μικρά ελάφια και με διάφορα βακχικά σύμβολα. Οι πανηγυριστές έθυον στο Βάκχο, δηλαδή γιόρταζαν πίνοντας κρασί και διασκεδάζοντας ξέφρενα.

Ο Πλούταρχος έγραφε ότι η πατροπαράδοτη γιορτή του Διονύσου τα παλαιότερα χρόνια γινόταν με πομπή χαρούμενη και με πολύ κόσμο. Μπροστά πήγαιναν τον αμφορέα με το κρασί, στολισμένον με κληματόβεργες. Υστερα, κάποιος έσερνε έναν τράγο, άλλος κρατούσε καλάθι με ξηρά σύκα, όλοι δε, είχαν κρεμασμένον πάνω τους το ομοίωμα του φαλλού.

Στη Λεβάδεια υπήρχε και μεγάλος ναός της Ηρας. Ο Κυριακός ο εξ Αγκώνος, όταν πέρασε το 1436 από τη Λεβάδεια << είδε στην ερειπωμένη πόλη μεγάλο ναό της Ηρας³⁴ >>.

Ο Πausανίας περιέγραψε μόνο τον χώρο του μαντείου και τους ναούς που ήταν στο λόφο Αι-Λιάς. Ωστόσο διατύπωσε τα διακριτικά γνωρίσματα της πόλης, όπως τα εννοούσε ο ίδιος βέβαια και με βάση αυτόν τον ορισμό, μπορούμε να απαριθμήσουμε τα δημόσια κτήρια της Λεβαδειάς. Όταν ο Πausανίας [Χ1] επισκέφθηκε τον Πανοπέα³⁵ είπε απογοητευμένος: << Αν μπορεί να την ονομάσει κανείς και αυτή πόλη. Ούτε βουλευτήριο έχει, ούτε γυμναστήριο, ούτε θέατρο, ούτε αγορά, ούτε νερό να κατεβαίνει κρήνη >>. Σε σχέση με άλλες πόλεις η Λεβάδεια του είχε δώσει την εντύπωση πόλης << **τοίς Ελλήνων μάλιστα ευδαίμοσι** >>. Επομένως η Λεβάδεια θα είχε όλα τα οικοδομήματα που χαρακτήριζαν, κατά την αντί-

ληψη του Πausανία, μία πόλη. Θα πρέπει να είχε βουλευτήριο, γυμναστήριο, θέατρο [η αγορά έχει ανακαλυφθεί] (ίσως να είχε και κάποια κρήνη, όμορφα φτιαγμένη, με νερό της Λεφτοκαρυάς.

εικ.5 Λευντεν, Κρατικό Μουσείο Αρχαιοτήτων. Παράσταση ναόσχημης κρήνης με δύο κρούνους σε σχήμα πανθηροκεφαλής από ελληνικό αμφορέα του βου π.Χ. αιώνα

Αλλά ανεξάρτητα από κάθε υποθετικό συλλογισμό, κανείς δεν θα μπορούσε να ισχυριστεί ότι η πόλη δεν είχε βουλευτήριο, δεδομένου ότι είχε πεντακόσιους περίπου βουλευτές. Ίσως με πολύ τύχη και με επίμονη έρευνα το βουλευτήριο κάποτε ν'ανακαλυφθεί. Αλλωστε η βουλή των Λεβαδέων, μας άφησε ως αποδεικτικό στοιχείο, ένα ψήφισμα από τα πρακτικά μίας συνεδρίασης. Η επιγραφή IG VII 3059 ρωμαϊκής εποχής λέει ότι : << **Αρχοντος Φυλάρχου, μηνός Παμβοιωτίου δευτέρα, Αθανίας Δημαινέτου είπε προς τε την βουλήν και τον δήμον το ψήφισμα ο γράφει ... >>.**

Η Λεβάδεια είχε και ιπποδρόμιο³⁶. Όταν τελείωναν οι επίσημοι αγώνες, η πολιτεία νοίκιαζε το ιπποδρόμιο σε ιδιώτες. Από το γυμναστήριο έχουν διασωθεί μερικοί δίσκοι και σφαίρες. Ανακαλύφθηκαν σε οικόπεδα της οδού Θεσσαλονίκης. Οσο για το θέατρο³⁷, κάποια πλαγιά για να κάθονται οι θεατές και ένας επίπεδος χώρος για την ορχήστρα και τη σκηνή, θα ήταν αρκετά.

Από τα δεδομένα της έκθεσης Θρεψιάδη γίνεται αντιληπτό ότι η αρχαία αγορά και κατ' επέκταση η πόλη, λειτούργησε μέχρι την παλαιοχριστιανική εποχή. Μετά εγκαταλείφθηκε. Στο ερώτημα γιατί οι Λεβαδίτες εγκατέλειψαν την πόλη, μόνο με εικασίες μπορεί να απαντήσει κανείς. Η Λεβάδεια

που έφυγε πήρε τα μυστικά μαζί της. Ωστόσο στα κείμενα του ιστοριογράφου Προκοπίου, υπάρχουν ελάχιστα αλλά αδιαφιλονίκητα στοιχεία, που ενισχύουν την εντύπωση ότι στα τέλη της παλαιοχριστιανικής εποχής, ο πληθυσμός της Βοιωτίας είχε ελαττωθεί. Δεν υπάρχουν πόλεις, ο Προκόπιος μιλάει για βοιωτικά χωριά. Ο Προκόπιος έγραφε στα Ανέκδοτα [A 82 C] ότι αφότου ανέλαβε τη βυζαντινή αυτοκρατορία ο Ιουστινιανός, οι Ούννοι, οι Σλάβοι και οι Άντες, σχεδόν κάθε χρόνο, κατέκλυζαν τον ελλαδικό χώρο και προξενούσαν ανεπανόρθωτες ζημιές. Στο Περί Κτισμάτων [P 71 20] έργο του, γράφει ότι ο Ιουστινιανός ανακαίνισε τα τείχη << ... **Αθήνησι δε Πλαταιάσι καν τοις επί Βοιωτίας χωρίοις ...** >> επειδή είχαν πάθει ζημιές από το πέρασμα του χρόνου και φρόντισε να μην αφήσει κανέναν άνθρωπο ευπρόσβλητο και αφύλακτο.

Ο κίνδυνος φαίνεται ότι ήταν υπαρκτός και για τα βοιωτικά χωριά. Μικρά οχυρωματικά έργα πρέπει να είχαν γίνει και στη Λεβάδεια. Το 1937 σε οικόπεδο της οδού Μπουφίδου 46 ανακαλύφθηκε βυζαντινό τείχος³⁸. Την εποχή εκείνη, οι Λεβαδίεις για λόγους αυτοπροστασίας ίσως να κατέφευγαν προς το Ζαγαρά. Γιατί από τα τοπωνύμια συμπεραίνουμε, ότι οι επιδρομείς θα ήταν Σλάβοι και θα είχαν ορμητήριο την Απάνω Γρανίτσα. Στην πόλη θα κατέβαιναν από τη Γαρδαβίτσα³⁹. Το 551 έγιναν και καταστρεπτικοί σεισμοί, οπότε η πόλη θα εγκαταλείφθηκε οριστικά.

Πρέπει να σημειωθεί ότι στα σλαβόνικα η λέξη γρανίτσα σημαίνει σύνορο και είναι γνωστό ότι η συνοριακή γραμμή Λεβαδείας Κορωνείας ήταν κατά μήκος του όρους Λαφυστίου [Βουνό της Γρανίτσας].

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Η λίμνη της Κωπαΐδας στην αρχαία εποχή δεν είχε το ίδιο όνομα σ' όλα της τα σημεία. Ο Όμηρος και ο Πίνδαρος την ονομάζουν Κηφισίδα. Αλλά κάθε Πόλη που ήταν χτισμένη στις όχθες της, έδινε το όνομά της και στην περιοχή της λίμνης. Για παράδειγμα έλεγαν η Κωπαΐς των Κωπών ή η Αλιαρτίς του Αλιάρτου. Αλλά με το πέρασμα του χρόνου ολόκληρη η λίμνη ονομάστηκε Κωπαΐς, επειδή στην περιοχή των Κωπών, στο σημερινό Κάστρο, η λίμνη είχε τα περισσότερα νερά.
2. Οι ανασκαφές του 1971 στα αναχώματα του <<Άντερα >> [έτσι λένε οι ντόπιοι στην αρχαία λιθοκτιστή διώρυγα που διατρέχει τη Β. πλευρά της Κωπαΐδας] απέδωσαν άφθονα όστρακα [θραύσματα πήλινων αγγείων] προϊστορικής εποχής. Βλέπε Αρχ. Δελτ. 27 σελ. 315 [1972]
3. Ο Πλούταρχος γεννήθηκε στη Χαϊρώνεια και έζησε μεταξύ του 46 και του 125 μ.χ. Πολύγραφος συγγραφέας, ασχολήθηκε από νέος με την πολιτική και σε ώριμη ηλικία εκλέχθηκε ιερέας του Απόλλωνος των Δελφών
4. Πλούταρχος Συμποσιακά Ε 693, 20
5. Στράβων C 411, 29
6. Πausanias IX 34
7. Πλούταρχος Πολιτικά Παραγγέλματα D 813, 17
8. Το 371 π.χ. οι ελληνικές πόλεις είχαν στείλει αντιπροσώπους στη Σπάρτη για να υπογράψουν ειρήνη. Στο συμβούλιο αυτό συμμετείχε και ο Επαμεινώνδας. Ο Αγησίλαος ρώτησε τον Επαμεινώνδα αν θ' αφήσουν οι Θηβαίοι τις βοιωτικές πόλεις να ορκιστούν, κάθε μία χωριστά, ότι αποδέχονται τους όρους της ειρήνης. Ο Επαμεινώνδας απήντησε : <<Όχι πρωύτερα, ω Σπαρτιάτες, πρίν δούμε και τους δικούς σας περιοίκους να ορκίζονται, κάθε μία πόλη χωριστά>>. Τότε ο Αγησίλαος διέταξε τον Κλεόμβροτο, που ήταν με στρατό στη Φωκίδα, να εισβάλει αμέσως στη Βοιωτία. Ο Κλεόμβροτος όπως είναι γνωστό νικήθηκε στα

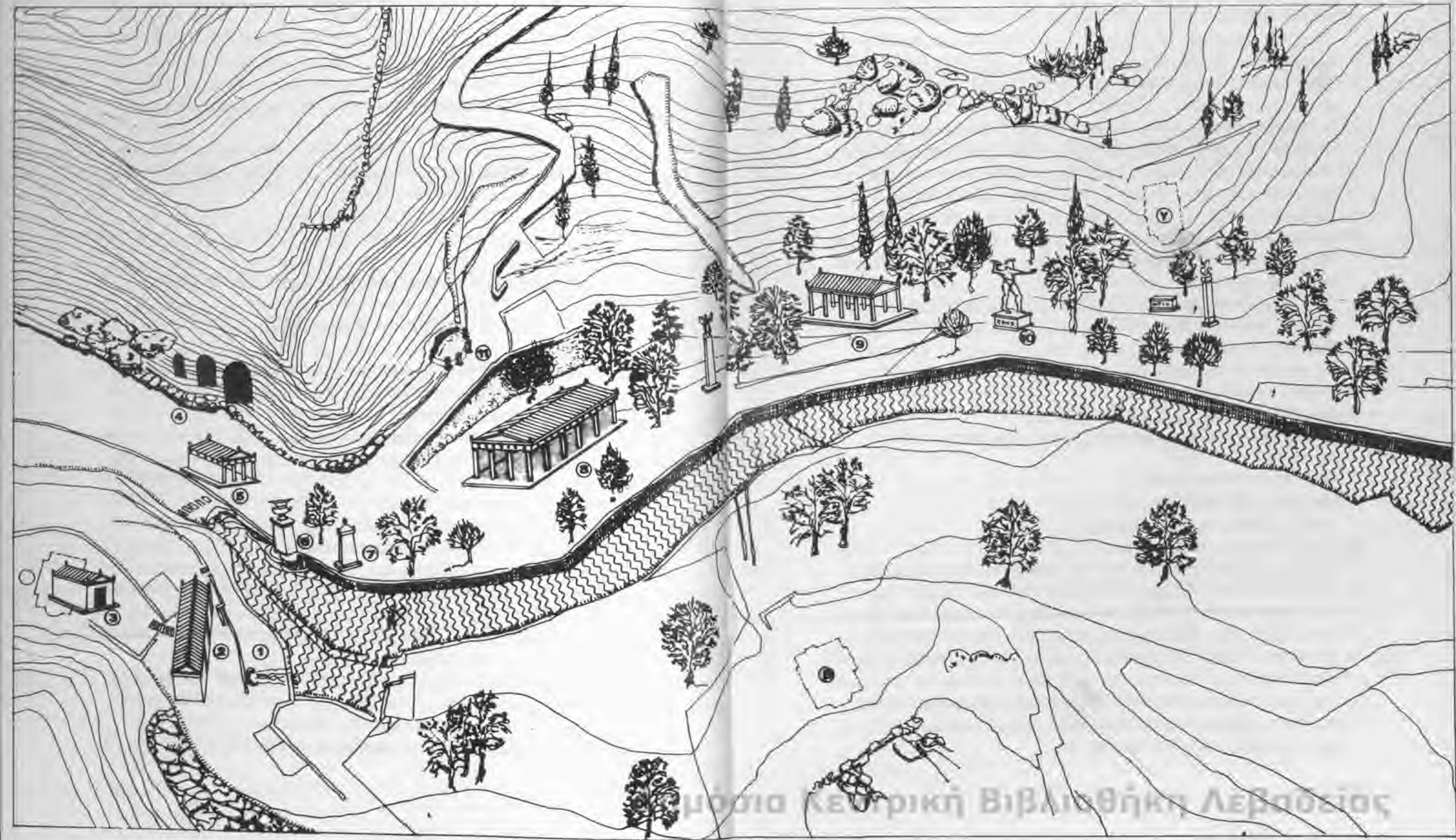
Λεύκτρα.

9. G.GLOTZ Η Ελληνική Πόλις σελ. 87
10. Αριστοτέλης Πολιτικά Δ'. 1294 b
11. Ο Πausανίας [I 25, 4] έγραφε : << Οι Βοιωτοί που καλλιεργούσαν τη Θηβαϊκή γή, μετά από τον εκτοπισμό των Θηβαίων, από φόβο μήπως οι Αθηναίοι φέρουν πάλι στη Θήβα όσους είχαν καταφύγει στην Αθήνα, ούτε συμμαχούσαν με τους Αθηναίους και όσο μπορούσαν ενίσχυαν τη δύναμη των Μακεδόνων >>.
12. Ο Μιθριδάτης [132 - 65 π.χ.] ήταν βασιλιάς του Πόντου. Αιτία του μιθριδατικού πολέμου ήταν ο έλεγχος του εμπορίου της ανατολικής Μεσογείου.
13. Πλούταρχος Βίοι Παράλληλοι Σύλλας 16
14. Ο Πausανίας ήταν από την Μικρά Ασία και έζησε το 2ο μ.χ. αιώνα
15. Πλούταρχος Περί Εκλελοιπόντων Χρηστηρίων 411 e

Η ΑΡΧΑΙΑ ΛΕΒΑΔΕΙΑ

16. Ο Πausανίας [IX 39] έγραφε για τα σύνορα της Λεβαδείας : << ...εις δε την πεδιάδα συνορεύει με αυτούς [με τους Φωκείς] η Λεβάδεια >>. Ο Στράβων [C 424, 14] ήταν πιο επεξηγηματικός. Έγραφε για την Τραχίνα: << Κοντά στη Λεβάδεια είναι η Τράχίς που έχει το ίδιο όνομα με την πόλη της Οίτης. Αλλά [η Τραχίς που είναι κοντά στη Λεβάδεια] ανήκει στη Φωκίδα >>. Στον Καρακόλιθο, 700 μέτρα Β. από τη θέση <<Πηγή Συκιάς>> βρέθηκε ταφική κατασκευή που θυμίζει θολωτό τάφο. Στην γύρω περιοχή διακρίνονται προεξοχές του εδάφους. Πιθανόν στις προεξοχές, να κρύβονται όμοιοι τάφοι. Βλέπε Αρχαιολ. Δελτίον 26 σελ. 220 [1971].
17. Ν.Παπαχατζής Ο Βοιωτικός Χάρωψ Ηρακλής Αρχ. Εφημ.: 1981
18. Η ελληνιστική εποχή αρχίζει από την εποχή του Μ. Αλεξάνδρου και τελειώνει το 146 π.χ. Χρονολογία που κατακτήθηκε η Ελλάδα από τους Ρωμαίους.
19. Κ. Συριόπουλος Προϊστορία της Στερεάς Ελλάδος σελ. 70

1. Πηγή της Ληθης	4. Ορθια Αγαλματα	7. Βοθρος του Αμμηθους	10. Αγαλμα Υγειου Διου	α. Ναος Αγίων Αναργυρων
2. Οικος Αγαθου Δαιμονα	5. Ναος Ερχυνας	8. Ναος Τροφηιου	11. Μαντειο	β. Ναος Παλαιας Παναγιας
3. Κουζίνα	6. Μνημα του Αρκεσιλαου	9. Ιερο Δημητρας Ευρωπης		γ. Ναος Αγίου Δημητριου

και 119

20. Στους τάφους τοποθετούσαν ως σήμα, επιτύμβιες στήλες με αέτωμα ή ένα κεραμικό αγγείο. Στις στήλες χάραζαν μόνο το όνομα του νεκρού και τη λέξη << **χαίρειν** >>. Δεν έλειπαν όμως και οι επιτύμβιες στήλες με ανάγλυφες παραστάσεις. Οι κηδείες γίνονταν όπως και τη σημερινή εποχή, ανάλογα με το βαλάντιο του καθενός. Ο Πλούταρχος έγραφε ότι γίνονταν κηδείες << με πομπώδη πολυτέλεια >> χωρίς να επεκτείνεται σε λεπτομέρειες. Η εκφορά του νεκρού γινόταν πριν ανατείλλει ο ήλιος ή όταν είχε δύση και συνηθίζαν να συλλυποούνται εκείνους που έχαναν νέους ανθρώπους με την φράση: **“ον οι θεοί φιλούσιν, αποθνήσκει νέος”** ή **“Κούφη γή”** δηλαδή ας είναι ελαφρύ το χώμα που τον σκεπάζει. Κατά την εκφορά << οι αυλητές έπαιζαν τόσο λυπητερά ώστε σε έκαναν να κλαίς >> έγραφε ο Πλούταρχος.

Τον κάτω κόσμο, όπου ο θεός του άδη οδηγούσε τους ευσεβείς, περιέγραψε ο Πίνδαρος στο ποίημα που ακολουθεί :

<< Σ' αυτούς στον κάτω κόσμο
λάμπει θαυμάσια ο ήλιος
όταν εμείς νυχτιά έχουμε σκοτεινή.
Μέσα σε λιβάδια κατακόκκινα απ' τα τριαντάφυλλα
είναι τα σπίτια τους
Κατάισκιος είναι ο τόπος
από δένδρα που μοσχοβολούν
πλημμυρισμένα με χρυσόκαρπα ... >>.

21. Η παλαιοχριστιανική εποχή αρχίζει από την εποχή του Μ. Κωνσταντίνου και τελειώνει την εποχή του Ιουστινιανού.
22. Ο Θουκυδίδης [146, 3] διηγείται ότι την άνοιξη του 431 μία μικρή δύναμη Θηβαίων κατέλαβε τη νύχτα την αγορά των Πλαταιών. Οι Θηβαίοι καλούσαν τους Πλαταιείς να συγκεντρωθούν στην αγορά για να τους μιλήσουν. Όταν κατάλαβαν οι Πλαταιείς ότι οι Θηβαίοι ήταν λιγστοί, αποφάσισαν να επιτεθούν. Τρύπησαν τις μεσοτοιχίες των σπιτιών τους, συγκεντρώθηκαν αθέατοι και τα χαράματα βγήκαν όλοι μαζί έτοιμοι για επίθεση.

23. Πλούταρχος Πολιτικά Παραγγέλματα 811 Β.
24. Ο Πλούταρχος στα Συμποσιακά 615 C 11 γράφει για έναν περαστικό : << ... ήκεν άχρι των θυρών του ανδρώνος και κύκλω ταις όψεσιν επελθών τους κατακειμένους, ουκ ηθέλησεν εισελθειν, αλλ' ώχετο απιών >>.
25. Α.Κεραμόπουλλος Θηβαϊκά σελ. 421
26. Ι.Θρεσιάδης Οικοδομήματα της Αρχαίας Αγοράς Λεβαδειας
27. Κατά τον Ε.LANGLOTZ, το ανάγλυφο που βρέθηκε στην οδό Τροφωνίου, είναι έργο ρωμαϊκής εποχής και το μοναδικό αντίγραφο του αγάλματος της Κυβέλης που ήταν τοποθετημένο στο Μητρώον της Αθήνας και το είχε φιλοτεχνήσει ο Φειδίας. Οι διαστάσεις του αναγλύφου είναι 1 X 0,40 X 0,10. Το ανάγλυφο φυλάγεται στο Μουσείο της Χαιρωνείας.
28. Ο ναός είχε άγαλμα της θεότητας
29. Το ιερό ήταν βωμός ή ναός χωρίς να έχει άγαλμα.
30. Ο 'Αττις όπως και η Κυβέλη λατρεύονταν στη Φρυγία. Η λατρεία των δύο θεών διαδόθηκε στην Ελλάδα κατά τους ιστορικούς χρόνους.
31. Ο Μειλίχιος Δαίμων ήταν αγαθός δαίμονας. Κατά τον Πλάτωνα οι δαίμονες ήταν διαφανείς υπάρξεις που έπαιρναν τις επιθυμίες των ανθρώπων και τις μεταβίβαζαν στους θεούς.
32. Ο Μειλίχιος Ζευς ήταν ο καταδεκτικός Ζευς. Στο βωμό του Μειλιχίου Διός θυσίαζαν για να εξιλεωθούν από βέβηλες πράξεις.
33. Το θεό Διόνυσο γιόρταζαν και οι γυναίκες. Οι γιορτές ονομάζονταν Αγριώνια. Οι γυναίκες που ήταν μνημένες στη λατρεία του Βάκχου, οι Βακχίδες, την εποχή του Πλουτάρχου αναζητούσαν το δραπετή Διόνυσο σε αγροτικές τοποθεσίες. Όταν είχαν αποκάμει πιά, σταματούσαν και έλεγαν ότι ο Διόνυσος κρύφθηκε στις Μούσες, έτρωγαν, έπιναν κρασί και έλεγαν τραγούδια για το κρασί και για τη μέθη. Οι πιό νηφάλιες, έλεγαν μεταξύ τους αινίγματα και γρίφους και πρίν βραδυάσει γύριζαν στα σπίτια τους.

34. Ουιλ. Μίλλερ Η ιστορία της Φραγκοκρατίας εν Ελλάδι
35. Ο Πανοπεύς από τον 1ον π.Χ. αιώνα λεγόταν και Φανοτεύς. Η αρχαία πόλη ήταν κοντά στο χωριό Άγιος Βλάσης.
36. Α.Κεραμόπουλλου Θηβαικά
37. Εκτός από τις θεατρικές παραστάσεις, ο κόσμος πήγαινε στο θέατρο να ιδεί τα παιδιά που χόρευαν την Πυρρίχη και τους άλλους στρατιωτικούς χορούς. Στα παιδιά δίδασκαν την τέχνη του χορού οι προπονητές στις παλαιίστρες. Η διδασκαλία ήταν κοπιαστική. Οι χορευτές οπλισμένοι με ασπίδες και δόρατα, έκαναν επιθετικές και αμυντικές κινήσεις όπως οι στρατιώτες στη μάχη.
38. Ανδρ. Διαμαντόπουλου Τροφώνιος - Ερκυνα - Λεβάδεια Β' έκδοση 1955
39. Γαρδαβίτσα λεγόταν παλαιότερα ο λόφος του Λαφυστίου όπου είναι η συνοικία Λυκοχώρι.

Ο ΙΕΡΟΣ ΧΩΡΟΣ

Ήρωες - Τροφώνιος

Οι ήρωες αναδύονται μέσα από την αχλύ των μύθων, σαν υπεράνθρωπα πλάσματα που επικοινωνούν με τους θεούς.

Ο Τροφώνιος ήταν ήρωας και στη Λεβάδεια λατρεύονταν ως θεός'.

Καμιά φορά στους μύθους η καταγωγή και τα πρόσωπα των ηρώων μπερδεύονταν, αλλά αυτό δεν προβλημάτιζε κανέναν. Μπορούμε να πούμε ότι μάλλον τους διευκόλυνε. Πίστευαν όποια άποψη προτιμούσαν. Ο Πausanias για παράδειγμα έγραφε ότι ο Τροφώνιος ήταν γιός του βασιλιά του Ορχομενού Εργίνου. Αλλά παράλληλα ομολογούσε ότι τόσο ο ίδιος, όσο και εκείνοι που επισκέπτονταν το μαντείο, πίστευαν ότι ο Τροφώνιος ήταν γιός του Απόλλωνος.

Ο Τροφώνιος ήταν μεγάλος αρχιτέκτονας. Μαζί με τον αδελφό του τον Αγαμήδη είχαν οικοδομήσει : τα ανάκτορα του Αμφιτρύονος και της Αλκμήνης στη Θήβα, τον πέτρινο ναό του Απόλλωνος [τον τέταρτο κατά σειρά] και τον ξύλινο ναό του Ιππίου Ποσειδώνος στη Μαντίνεια.

Σύμφωνα με το μύθο που διηγείται ο Pausanias, τα δύο αδέρφια έχτισαν και το θησαυροφυλάκιο του βασιλιά της Υρίας². Αλλά μετακινώντας με έντεχνο τρόπο μία πέτρα της οικοδομής, έκλεβαν τους θησαυρούς του βασιλιά. Στο θησαυροφυλάκιο στήθηκαν παγίδες και ο Αγαμήδης πιάστηκε στο δόκανο. Ο Τροφώνιος δεν μπόρεσε να τον ελευθερώσει. Κόβει λοιπόν το κεφάλι του Αγαμήδους και το θάβει μέσα σε άλλος στη Λεβάδεια, που ονομάστηκε 'Αλσος του Τροφώνιου. Τότε, άνοιξε η γη και κατάπιε τον Τροφώνιο. Το σημείο εκείνο ονομάστηκε βόθρος του Αγαμήδους. Την εποχή του Pausanias κοντά στο βόθρο υπήρχε μία στήλη.

Από τον Pausanias διασώθηκε και ο μύθος που περιγράφει την ανακάλυψη του μαντείου.

Στη Βοιωτία είχε να βρέξει δύο χρόνια και οι βοιωτικές πόλεις έστελναν αντιπροσώπους στην Πυθία να παρακαλέσουν για να σταματήσει η αναβροχιά. Η Πυθία συμβούλευε τους

αντιπροσώπους των πόλεων, να περάσουν από τη Λεβάδεια και να ζητήσουν τον Τροφώνιο, εκείνος θα τους γλύτωνε από το κακό. Στους Βοιωτούς ο Τροφώνιος ήταν άγνωστος. Οι αντιπρόσωποι πέρασαν από τη Λεβάδεια, αλλά δεν βρήκαν τον Τροφώνιο. Ο Σάων όμως, ένας από τους πιά ηλικιωμένους αντιπροσώπους του Ακραιφνίου, είδε ένα σμήνος από μέλισσες και τις ακολούθησε. Οι μέλισσες τρύπωσαν σε μία ρωγμή του βράχου, τρύπωσε και ο Σάων στη ρωγμή και βρέθηκε μέσα στο μαντείο. Εκεί ο Τροφώνιος τον μύησε στη μαντική και έγινε ο Σάων ο πρώτος ιερέας του μαντείου.

Οι μύθοι που μιλάνε για ήρωες, όπως αυτοί που αναφέρονται από τον Πausανία, φαίνεται πως επινοήθηκαν την εποχή που οι αριστοκράτες άρχισαν να παραμερίζουν τους βασιλιάδες. Οι αριστοκράτες ήταν αναγκασμένοι να δανειστούν από τη μυθολογία πρόσωπα που τα έκαναν είδωλα για να στηρίξουν τις θέσεις τους σε μία κοινωνία που άλλαζε δομή.

Ο ορθολογιστής Στράβων [C 19, 8] τονίζει : << Πρώτα μεν λέω παρέλαβαν τους μύθους, όχι μόνο οι ποιητές, αλλά και οι πόλεις πολύ πρωτύτερα και οι νομοθέτες για τη χρησιμότητά τους ... >>.

Όταν κυβερνούσαν οι βασιλιάδες, στρατηγός, δικαστής και αρμόδιος να τελεί και ορισμένες ιεροτελεστίες ήταν ο βασιλιάς³.

Την εποχή του Ησιόδου η μοναρχία είχε αρχίσει ήδη να παρακμάζει. << ο Ησιόδος και ο Όμηρος δεν είχαν την τύχη να συναναστραφούν με βασιλιάδες ή και θεληματικά αδιαφόρησαν >> έγραφε ο Πausανίας [I 1-2].

Ο Πλάτων θεωρούσε ότι << η αιτία της καταστροφής των βασιλιάδων και του όλου συστήματος, δεν ήταν ούτε η δειλία, ούτε επειδή οι άρχοντες και όσοι άρμοζε να άρχονται αγνοούσαν την τεχνική του πολέμου. Αλλά καταστράφηκαν από τ' άλλα τους ελαττώματα και κυρίως απ' την αμάθειά τους, όσον αφορά τα σημαντικότερα των ανθρωπίνων πραγμάτων⁴ >>.

Ο Αριστοτέλης έγραφε ότι << το πρώτο πολίτευμα που απέκτησαν οι Έλληνες όταν καταργήθηκε το βασιλικό πολίτευμα, τέθηκε σε ισχύ από τους πολεμιστές του ιππικού. Γιατί όταν γινόταν πόλεμος την υπεροχή και τη δύναμη την είχαν

οι ιππείς. Επειδή το πεζικό χωρίς τακτική εκγύμναση είναι άχρηστο, η δε πείρα και η τακτική [ως προς το πεζικό] δεν υπήρχε στους αρχαίους, ώστε όλη η στρατιωτική δύναμη ήταν οι ιππείς⁵ >>. Όσοι ήταν φτωχοί και δεν είχαν άλογα για να ενταχθούν στο ιππικό έμεναν παραγκωνισμένοι. Διασκορπισμένοι οι περισσότεροι στην ύπαιθρο και ανοργάνωτοι, οι πόλεις τότε είχαν λίγους κατοίκους, υπέμειναν το ζυγό των ιππέων⁶.

Κατά τον Πλούταρχο ο Θησεύς είχε ορίσει : << ... οι αριστοκράτες να γίνονται άρχοντες και να είναι νομοδιδάσκαλοι και ερμηνευτές των θείων και των ιερών⁷ >>.

Εξυπακούεται ότι οι αριστοκράτες εργάστηκαν μεθοδικά σ' ένα σύνολο ιδεών, ενεργειών και επιδιώξεων και οργάνωσαν με σύστημα τον κρατικό μηχανισμό. Προσανατόλιζαν και ενημέρωναν τον πληθυσμό με τους μύθους. Οι μύθοι μεταδιδόταν από στόμα σε στόμα, σαν παραμύθι, σε μία εποχή που ελάχιστοι γνώριζαν ανάγνωση και γραφή. Παρουσιάζονταν στο λαό ως νομοθέτες, δικαστές, ερμηνευτές των θείων, αλλά και ως ιερείς σε θέσεις κλειδιά των μαντείων. Όλες αυτές οι δραστηριότητες στηρίχθηκαν στο υπόβαθρο που στήθηκε με την προπαγανδιστική τεχνική των μύθων, αναπτύχθηκαν σε μια κοινωνία που είχε αρχίσει να υπακούει στο σύστημα και μπορεί να θεωρηθεί ως το λυκαυγές της σημερινής..

Οι Λεβαδείς πρέπει να αντιλήφθηκαν έγκαιρα τα σημεία των καιρών. Η ίδρυση του μαντείου ήταν επίτευγμα και υποδηλώνει την ικανότητα προσαρμογής των Λεβαδέων στο πνεύμα της εποχής.

Το ιερατείο του μαντείου

Αν κρίνουμε από τον Πλούταρχο, που ήταν ιερέας του Απόλλωνος των Δελφών, συμπεραίνουμε ότι οι ιερείς ήταν άτομα υψηλού μορφωτικού επιπέδου και καταξιωμένα κοινωνικά. Ο ιερέας του Διός του Τροφωνίου πιθανόν να ήταν πρωθιερέας, δεδομένου ότι ήταν και πρόαρχος του Βακχείου. Οι ιερείς τελούσαν τις ιεροτελεστίες και κατά πάσαν πιθανότητα, έδιναν έμμεσα τους χρησμούς. Για τις δοσοληψίες με το

κοινό αρμόδιο ήταν το υπηρετικό προσωπικό του μαντείου.

Το μαντείο δεν λειτουργούσε το χειμώνα. Αλλωστε τη χειμερινή περίοδο το υπόγειο μαντείο θα έσταζε από την υγρασία. Επειτα οι εξαγνισμοί των χρηστηριαζομένων⁹ με καθαρμούς στα κρύα νερά της Ερκυνας⁹, προυποθέτουν ζεστό καιρό. Εξάλλου και το μαντείο των Δελφών δεν λειτουργούσε το χειμώνα. Ελεγαν ότι ο Απόλλων απουσίαζε στις υπερβόρειες χώρες.

Όσο διαρκούσαν οι καθαρμοί οι χρηστηριαζόμενοι έμεναν στον Ξενώνα του μαντείου, στο οίκημα Δαίμονος τε Αγαθού και Τύχης. Τα μαγειρεία του Ξενώνα¹⁰ ήταν στη θέση της εκκλησίας των Αγίων Αναργύρων. Εξυπακούεται ότι και ο Ξενώνας θα ήταν κοντά στη θέση που βρέθηκαν τα σκεύη του μαγειρείου.

Η διαμονή στο οίκημα του Ξενώνα ήταν υποχρεωτική. Στους Δειπνοσοφιστές του Αθήναιου υπάρχει ένα απόσπασμα από την άγνωστη κωμωδία του Μαινάνδρου [4ος π.Χ. αιώνας] ο Τροφώνιος. Είναι ένας διάλογος και η συζήτηση γίνεται σε Ξενώνα, υποθέτουμε στο οίκημα Δαίμωνος τε Αγαθού και Τύχης, μεταξύ των υπευθύνων του Ξενώνα:

"Α. Ετοιμάζω ένα δείπνο για να υποδεχτώ τον Ξένο.

Β. Ποιός είναι ο Ξένος; Από που μας έχει έρθει; Γιατί αυτό ενδιαφέρει πολύ το μάγειρα. Για παράδειγμα σας φέρνω τους μικρούς μας Ξένους που έρχονται από τα νησιά. Αυτοί είναι μαθημένοι με μικρά φρέσκα ψάρια κάθε είδους, ώστε δεν τους κολακεύεις και πολύ με τα παστά ψάρια. Αλλά τους βλέπεις να απλώνουν ανόρεχτα σε αυτά. Μα τα παραγεμιστά και καλά καρυκευμένα με όλα τα μπαχαρικά τα δέχονται καλλίτερα. Αν ειπείς και τον Αρκάδα, που την θάλασσα δεν βλέπει, κολακεύεται πολύ αμα δει ένα πιάτο ψάρια. Για τον Ιωνα, που είναι βαθύπλουτος, θα κάνω τα τονωτικά κάνδουλα (φαγητό λυδικό από αλεύρι, γάλα ή τυρί, άνιθο και κρεατόζουμο) και φαγητά που ξυπνάνε και ερεθίζουν τις σωματικές ορμές." Με άλλα λόγια, οι Λεβαδίτες, είχαν συγκροτήσει Ξεναδοχειακή μονάδα για πελάτες υψηλών εισοδημάτων και .. έπεται συνέχεια. Ο χρηστηριαζόμενος, διηγείται ο Πausανίας, θυσίαζε στον Τροφώνιο και στα παιδιά του. Την ίδια μέρα θυσίαζε και

στους τέσσερις θεούς που οι ναοί τους ήταν στην κορυφή του λόφου Αι-Λιάς. Στον Απόλλωνα, τον Κρόνο, στο Δία Βασιλέα και στην Ηρα Ηνιόχη. Επιπλέον θυσίαζε και στη θεά Δήμητρα Ευρώπη, που είχε αναθρέψει τον Τροφώνιο και το ιερό της ήταν στο άλσος του Τροφώνιου.

Τα ζώα θυσίαζε ο θύτης ή ο μάντης που ερευνούσε τα σπλάχνα και προφήτευε αν ο Τροφώνιος θα δεχόταν το χρηστηριαζόμενο με ευμένεια. Αλλά καθοριστικής σημασίας ήταν τα σημάδια των σπλάχνων του κριαριού. Η θυσία γινόταν στο βόθρο του Αγαμήδους. Αν τα σημάδια έδειχναν ότι ο Τροφώνιος είχε ευνοϊκές διαθέσεις, ο χρηστηριαζόμενος ετοιμαζόταν να κατεβεί στο μαντείο. Σε περίπτωση όμως που τα σημάδια ήταν απαγορευτικά, την άλλη μέρα συνεχιζόταν η ίδια διαδικασία.

Ο Πausανίας έγραφε ότι στον ξενώνα υπήρχαν άφθονα κρέατα από τις θυσίες. Δεν είναι γνωστό αν το ιερατείο του Τροφώνιου έπαιρνε μερίδιο από τα σφάγια. Πάντως οι ιερείς του μαντείου των Δελφών έπαιρναν ένα μέρος από τα σφάγια και τα δέρματα. Επιπλέον εισέπρατταν τον πελανό.

Ο πελανός ήταν το αντίτιμο που έδινε ο χρηστηριαζόμενος για ν' αγοράσει από το ιερατείο μία μελόπιττα, σαν τηγανίτα. Την μελόπιττα έκαιγε ο χρηστηριαζόμενος στο βωμό που ήταν μπροστά στο ναό του Απόλλωνος. Το ιερατείο καθόριζε την τιμή της μελόπιττας κατά το δοκούν. Βρέθηκε επιγραφή στους Δελφούς που λέει ότι οι Φασιλείς της Λυκίας θα καταβάλουν ως πελανό στους ιερείς << επτά αιγηνίτικες δραχμές και δύο οβολούς για δημόσιες υποθέσεις και τέσσερις οβολούς για τις ιδιωτικές" >>.

Με μελόπιττες στα χέρια κατέβαινε νυχτιάτικα και ο χρηστηριαζόμενος στο μαντείο του Τροφώνιου. Αλλά και με ειδική ενδυμασία. Λινό χιτώνα ζωσμένο με ταινίες και εγχώρια σανδάλια. Ο Λουκιανός στους Νεκρικούς Διαλόγους παρουσιάζει το Μένιππο να λέει περιπαικτικά στον Τροφώνιο : << Τι λες κι' αν δεν πάω στη Λεβάδεια κι' αν δεν τυλιχθώ στο σεντόνι (το λινό χιτώνα που θα ήταν πολύ φαρδύς γιατί θα πουλιόταν σε ένα μέγεθος) ώστε να γίνω μασκαράς. Κι' αν δεν κρατώ στα χέρια τηγανίτα κι' αν δεν μπω σερνάμενος στη

σπηλιά σου που είναι χαμηλά στη γη >>.

Όπως όλοι οι κωμωδιογράφοι, όλων των εποχών, έτσι και ο Λουκιανός με τη σάτιρα κάτι θα επιζητούσε να καυτηριάσει. Δεν αποκλείεται, δεδομένου ότι υπήρχε το.. δεδικασμένο του ιερατείου των Δελφών, η τηγανίτα και το σεντόνι που σατίρζε ο Λουκιανός, να ήταν ο πελανός των ιερέων του Τροφωνίου.

Ας σημειωθεί ότι ο πελανός ήταν έσοδο των ιερέων. Οι δαπάνες για την ανέγερση και τη συντήρηση των ναών και των ιερών, καλύπτονταν από εισφορές και εράνους.

Οι ιερείς όχι μόνο πρωτοστατούσαν στους εράνους, αλλά έδιναν και τον οβολόν τους. Στην ξηρόβρωση της συνοικίας Ζαγαρά βρέθηκε η επιγραφή IG VII 3077 όπου είναι χαραγμένα τα ονόματα των Λεβαδέων που είχαν συνεισφέρει στον έρανο για την επισκευή κάποιου ναού. Ο κατάλογος αρχίζει με την ευχή : << ο θεός τύχη αγαθή. Οίδε συνεβάλοντο εις τον του ιερού σηκού. Ο ιερεύς του Διός του Τροφωνίου Τροφωνιανός δραχμάς ... >>.

Εισφορές για την ενίσχυση του μαντείου κατέβαλαν, προεραϊκά ίσως και οι επισκέπτες του μαντείου. Στην επιγραφή IG VII 3055 διαβάζουμε : << ... **Αμύντας Περδίκκα Μακεδόνων βασιλεύς Καταβάς εν το άντρον υπέρ αυτοσαυτώ ανέθηκεν ...** >> και ακολουθούσαν τα ονόματα των άλλων δωρητών.

Από τους ιερείς και τις ιέρειες, ελάχιστοι ήταν μόνιμοι. Στις επιγραφές ρωμαϊκής εποχής IG VII 3096 και 3097 που βρέθηκαν στη συνοικία Ζαγαρά, ο Μένανδρος Χρησίμου λέει ότι διετέλεσε ιερέας του Διός Βασιλέως πέντε χρόνια. Μόνιμοι ήταν όσοι είχαν το αξίωμα της ιερωσύνης από πατρική κληρονομιά¹² και ορισμένοι που ανακηρύσσονταν τιμής ένεκεν¹³.

Η χρησιμοδοσία

Η χρησιμοδοσία γινόταν τη νύχτα. Οι ιερείς παραλάβαιναν το χρηστηριαζόμενο από τους Ερμές, τα δύο δεκατριάχρονα αγόρια που τον είχαν λούσει και αλείψει με μύρα και τον πήγαιναν στην πηγή της Λήθης [Χλιά]. Ο χρηστηριαζόμενος έπινε το νερό της Λήθης, για να ξεχάσει όσα του απασχο-

λούσαν τη σκέψη. Στη συνέχεια τον οδηγούσαν στην πηγή της Μνημοσύνης [Κρύα] για να πιεί νερό και να θυμάται, όσα θα έβλεπε ή θα άκουγε όταν κατέβαινε στο μαντείο. Τέλος, με τη συνοδεία πάντοτε των ιερέων, προσκυνούσε το ξύλινο άγαλμα του Τροφώνιου και προσευχόταν. Κατά τους Λεβαδίτες το ξόανο ήταν έργο του Δαιδάλου¹⁴. Οι ιερείς παρουσίαζαν το ξόανο μόνο στους χρηστηριαζόμενους. Μετά ο χρηστηριαζόμενος πήγαινε στον Τροφώνιο για να πάρει απάντηση στα ερωτήματά του.

Η είσοδος του μαντείου ήταν μέσα σ'ένα καλλιμάρμαρο όρυγμα. Γύρω από το όρυγμα υπήρχε κρηπίδωμα όσο ένα μικρό αλώνι και είχε ύψος περίπου ενενήντα εκατοστά. Ήταν οικοδομημένο με << **τέχνη και αρμονία**¹⁵ >> και περιφραγμένο με χάλκινα κολονάκια. Χάλκινες ήταν και οι ζώνες που τα περιέβαλαν. Το όρυγμα είχε βάθος τέσσερα μέτρα περίπου, διάμετρο δύο μέτρα και έμοιαζε με φούρνο. Το όρυγμα κοντά στο δάπεδο είχε ένα άνοιγμα. Αυτό το άνοιγμα ήταν η είσοδος του μαντείου, << **το ιερόν στόμα** >> κατά τον Πausανία.

Ο χρηστηριάζομενος κατέβαινε στο όρυγμα από μία κινητή σκάλα. Ξάπλωνε ανάσκελα και προσπαθούσε να βάλει τα δύο του πόδια, μέχρι τα γόνατα, μέσα στο άνοιγμα της εισόδου. Όταν το κατόρθωνε, αισθανόταν σα να τον τραβούσε ένα ορμητικό ποτάμι και μέχρι να συνειδητοποιήσει τι του συνέβαινε είχε γλιστρήσει μέσα στο μαντείο. Στο άδυτο¹⁶ του μαντείου, που κανείς δεν επιτρεπόταν να κατεβεί αν δεν είχε εξαγνιστεί, άλλος ακούγοντας και άλλος βλέποντας, έπαιρναν απάντηση σε ό,τι ρωτούσαν. Όταν ο χρηστηριαζόμενος ήταν στο άδυτο, οι ιερείς περίμεναν κοντά στην είσοδο του μαντείου. Εβγαίνει από το μαντείο ξαπλωμένος και με τα πόδια προς τα έξω. Οι ιερείς τον έπαιρναν μαζί τους και αφού τον κάθιζαν στο λεγόμενο θρόνο της Μνημοσύνης, ο θρόνος ήταν κοντά στην είσοδο του μαντείου, τον ρωτούσαν τι είδε ή τι άκουσε. Μετά τον βοηθούσαν οι δικοί του να πάει στον ξενώνα, καταφοβισμένο και ανίκανο να αναγνωρίσει τον εαυτό του και τους άλλους. Γρήγορα όμως συνερχόταν και ξανάβρισκε τα λογικά του και το γέλιο του. Μετά

ήταν ελεύθερος να φύγει, αφού αφιέρωνε στο μαντείο μία πινακίδα όπου ήταν γραμμένα τα όσα είδε ή άκουσε. Ο Πausανίας δεν θέλησε να πει περισσότερα για τον τρόπο της χρησιμοδοσίας. Μας άφησε όμως την περιγραφή του μαντείου που είναι και η μοναδική.

Τη χρησιμοδοσία που γινόταν με ακούσματα περιέγραψε ο Πλούταρχος. Στο έργο του Περί Σωκράτους Δαιμόνιον [599 Β] διαβάζουμε ότι ο φανταστικός Τιμαρχος όταν κατέβηκε στον Τροφώνιο βρέθηκε σε βαθύ σκοτάδι. Έκανε την προσευχή του και έμεινε ξαπλωμένος χωρίς να ξέρει αν ήταν ξύπνιος ή αν ονειρευόταν. Του φάνηκε ότι είχε δεχθεί και ένα χτύπημα στο κεφάλι που συνοδευόταν από ένα κρότο. Ξαφνικά, κάποιος που δεν φαινόταν, τον ρώτησε : << Για ποιο πράγμα θέλεις να μάθεις Τιμαρχε; >> ο Τιμαρχος απήντησε : << Για όλα, γιατί και ποιο δεν είναι αξιοθαύμαστο; >>. Αφού μίλησαν αρκετά η ίδια φωνή είπε : << Τώρα φύγε, αυτά που ζητάς θα τα μάθεις με περισσότερες λεπτομέρειες σε τρεις μήνες >>. Μόλις σταμάτησε η φωνή, γύρισε το κεφάλι να ιδεί με ποιόν μιλούσε. Τότε αισθάνθηκε πάλι ένα δυνατό πόνο, σα να έσπαζε το κεφάλι του και έχασε τις αισθήσεις του. Αλλά, μετά από λίγο συνήρθε και βρέθηκε ξαπλωμένος στην είσοδο του μαντείου με τα πόδια προς τα έξω.

Ο Πλούταρχος μας έδωσε την ευκαιρία με τα παθήματα του Τιμαρχου, να πάρουμε μία ιδέα για τα όσα διαδραματίζονταν στο άδυτο. Γιατί, ως ιερέας του μαντείου των Δελφών, θα ήταν μνημένος σ' όλες τις μεθόδους της μαντικής.

Οι χρησμοί του Τροφωνίου

Μέχρι σήμερα δεν έχει ανακαλυφθεί καμμία πινακίδα και επικρατεί η γνώμη ότι οι πινακίδες θα ήταν ξύλινες και καταστράφηκαν με τον καιρό.

Το μαντείο του Τροφωνίου τον 6ον π.Χ. αιώνα ήταν ήδη ένα σημαντικό κέντρο μαντικής. Ο Ηρόδοτος αναφέρει¹⁷ ότι ο βασιλιάς της Λυδίας Κροίσος είχε στείλει αντιπρόσωπο στο μαντείο για να ζητήσει χρησμό. Επίσης αναφέρει ότι την άνοιξη του 479 π.Χ. επισκέφθηκε τη Λεβάδεια, με εντολή του

Μαρδονίου, ο διερμηνέας Μυς για να ζητήσει χρησμό και από το μαντείο του Τροφωνίου. Την εποχή εκείνη ο Μαρδόνιος, που είχε περάσει το χειμώνα στη Θεσσαλία, ήταν έτοιμος να εισβάλει στην νότια Ελλάδα. Ο Ηρόδοτος ισχυριζόταν ότι δεν μπόρεσε να εξακριβώσει για ποιό λόγο ο Μαρδόνιος έστειλε τον Μυν στα μαντεία. Υπέθετε όμως ότι θα ήθελε να πληροφορηθεί κάτι σχετικό με τη θέση του.

Η πολιτική ηγεσία της Λεβαδείας φαίνεται ότι εκείνες τις τραγικές μέρες, στάθηκε στο ύψος της. Ο Ηρόδοτος έγραφε ότι ο Μυς << **μισθώ πείσας των επιχωρίων άνδρα καταβήναι παρά Τροφώνιον** >>. Αλλά ο Μυς δεν θα αναγκαζόταν να πληρώσει κάποιον ασήμαντο ντόπιο να κατεβεί στο μαντείο και να ζητήσει χρησμό, αν είχε πάρει με το μέρος του τους πολιτικούς ηγέτες. Γιατί θα τον εξυπηρετούσαν οι πολιτικοί παράγοντες.

Ο Ηρόδοτος άφηγε να εννοηθεί ότι οι χρησμοί που δόθηκαν στον Μυν δεν κοινολογήθηκαν. Αλλά από τις διπλωματικές ενέργειες του Μαρδονίου είχε βγάλει το συμπέρασμα ότι οι χρησμοί τον συμβούλευαν να επιδώξει συμμαχία με τους Αθηναίους.

Ο Πλούταρχος¹⁸ έγραφε ότι τα μαντεία είχαν δώσει στον Μυν απογοητευτικούς χρησμούς.

Ενας χρησμός του Τροφωνίου είναι αυτούσια γνωστός, τον αναφέρει ο Πausanias [IV 32]. Ήταν η απάντηση του Τροφωνίου στο ερώτημα των Θηβαίων, αν θα νικήσουν στα Λεύκτρα. Ο Τροφώνιος είχε απαιτήσει πριν από τη μάχη να στήσουν τρόπαιο σε περίοπτη θέση του στρατοπέδου και να το στολίσουν με την ασπίδα που είχε αφιερώσει στο ναό του ο ανδρειωμένος Αριστομένης¹⁹. Τους διαβεβαίωνε δε, ότι θα κατέστρεφε το στρατό των εχθρών τους.

Ο χρησμός έλεγε :

**<< Πρίν δορί συμβαλέειν εχθροίς
στήσασθαι τρόπαιον ασπίδι κοσμήσαντες εμή
την είσατο νηώ θούρος Αριστομένης Μεσσήνιος
Αυτάρ εγώ των ανδρών δυσμενέων
φθίσω στρατόν απιστών >>.**

Ο Επαμεινώνδας, διηγείται ο Πausανίας, είχε αναθέσει την φροντίδα της μεταφοράς της ασπίδας από τη Λεβάδεια στα Λεύκτρα, στο βοιωτάρχη Ξενοκράτη. Ο Ξενοκράτης σκοτώθηκε στα Λεύκτρα και η επιτύμβια στήλη του τάφου του [αρ.88] φυλάγεται στο Μουσείο Θηβών. Όμως το επίγραμμα²⁰ λέει ότι ο Ξενοκράτης προσέφερε τρόπαια στο Δία. Ίσως όσα αναφέρει ο Πausανίας για το χρησμό του Τροφωνίου να προέρχονταν από την παράδοση. “**Τροφώνιον φασίν, ειπείν εξαμέτρω**” έγραφε. Αλλά και αν ακόμα ο χρησμός επινοήθηκε εκ των υστέρων, για να είναι αληθοφανής θα πλάστηκε σύμφωνα με το ύφος των χρησμών του Τροφωνίου. Καταλήγουμε λοιπόν στο συμπέρασμα, ότι το ιερατείο παρουσίαζε τον Τροφώνιο, σαν ένα θεό που μιλούσε σε πρώτο πρόσωπο, επέβαλε την θέλησή του και επιδύκνειε την παντοδυναμία του. Το επίγραμμα του τάφου του Ξενοκράτους έχει ως εξής:

<< Όταν της Σπάρτης το δόρυ κυβερνούσε
τότε έλαχε στον Ξενοκράτη
να προσφέρει στο Δία τρόπαια
χωρίς να φοβηθεί
το στρατό το σταλμένο απ’ τον Ευρώτα
ούτε τη σπαρτιατική ασπίδα
το βροντοφωνούν στα Λεύκτρα
τα νικηφόρα τρόπαια. Κι εμείς,
δεν φανήκαμε κατώτερα από τον Επαμεινώνδα >>.

Αλλά το στρατό το σταλμένο από τον Ευρώτα, έπρεπε να τον αντιμετωπίσουν θαρραλέα και ο Επαμεινώνδας έβλεπε τους στρατιώτες << **δεισιδαιμονούντας επί τοις γενομένοις σημείοις** >>. Προκειμένου να τονώσει το ηθικό του στρατού, έγραφε ο Διόδωρος ο Σικελιώτης [XV 53], έπεισε μερικούς που είχαν φθάσει στο στρατόπεδο των Λεύκτρων να πούνε ότι από το ναό του Ηρακλέους της Θήβας χάθηκαν τα όπλα και ότι διαδόθηκε στη Θήβα πως τα ξαναφώρεσαν οι αρχαίοι ήρωες για να πάνε να βοηθήσουν τους Βοιωτούς. Παρουσίασε και κάποιον άλλον που έλεγε ότι είχε ανεβεί πρόσφατα από το μαντείο του Τροφωνίου και ότι ο Τροφώνιος πρόσταζε τους Βοιωτούς όταν νικήσουν, να διοργανώνουν αγώνες προς τιμήν του Διός Βασιλέως και στους νικητές να προσφέ-

ρουν στεφάνια. << Από τότε >> έγραφε ο Διόδωρος ο Σικελιώτης <<οι Βοιωτοί κάνουν αυτή την πανήγυρη στη Λεβάδεια>>.

Τη ρωμαϊκή εποχή το μαντείο ακολουθεί απροκάλυπτα φιλορωμαϊκή πολιτική.

Ο Πλούταρχος έγραφε ότι την περίοδο που ο μιθριδατικός πόλεμος ήταν στη Βοιωτία σε έξαρση << απ' τη Λεβάδεια και τον Τροφώνιο οι Ρωμαίοι έπαιρναν καλές ειδήσεις και νικηφόρα μαντεύματα >>.

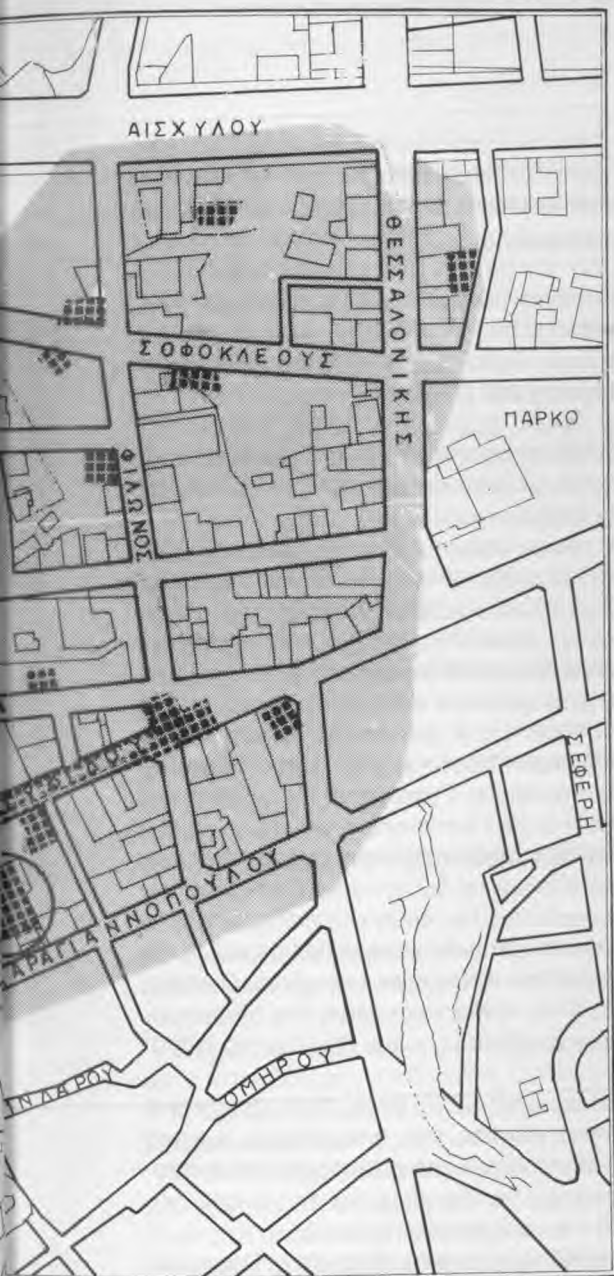
Το μαντείο του Τροφωνίου δεν εγκαταλείφθηκε ξαφνικά, αλλά με την επικράτηση του χριστιανισμού, θα οδηγήθηκε σταδιακά σε μαρασμό. Γιατί υπάρχουν ενδείξεις ότι το μαντείο το πρώτο μισό του 4ου μ.Χ. αιώνα λειτουργούσε. Στην επιγραφή IG VII 3098 που λέει ότι το αφιέρωμα στο θεό Διόνυσον τον Ευστάφυλον έγινε << Κατά χρησμόν Διός Τροφωνίου >>, τα γράμματα είναι της πρώιμης βυζαντινής εποχής. Δηλαδή, ενώ όλα τα γράμματα της επιγραφής είναι κεφαλαία²¹, το ωμέγα γράφεται ω. Το σίγμα γράφεται όπως το λατινικό C, ενώ το άλφα και το έψιλον γράφονται με καμπύλες. Επιπλέον ο Γρηγόριος ο Θεολόγος [328-389] που ήταν καλά πληροφορημένος για όσα συνέβαιναν στον ειδωλολατρικό κόσμο [είχε διδάξει το 356 έως το 357 και στην Σχολή των Αθηνών] έγραφε: **“Παθήσεις Εκάτης στα φοβερά και σκοτεινά φάσματα και Τροφωνίου κατα γής παίγνια και μαντεύματα ή Δωδωναιας δρυός ληρήματα ή τρίποδος σοφίσματα ή Κασταλίας μαντικών πόμα;”** και συμπλήρωνε ειρωνικά **“το μόνον ού μαντευσάμενα των σαυτών σιωπήν”** [MIGNE Ελληνική Πατρολογία, τόμος 113 υποσημείωση σελ.128 Κέντρον Πατερικών Εκδόσεων Αθήναι 1987].

Απο την περικοπή αυτή του Γρηγορίου βγαίνει το συμπέρασμα ότι επι των ημερών του λειτουργούσαν τα μαντεία: της Δωδώνης, των Δελφών και του Τροφωνίου. Ευτύχησε μεν να τα δει κλεισμένα, αλλά ο αγώνας για την επικράτηση της χριστιανικής θρησκείας συνεχιζόταν.

Το μαντείο, με την επικράτηση του χριστιανισμού θα αφέθηκε στην τύχη του. Τα υποστηρίγματα με τον καιρό θα υποχώρησαν και το θρυλικό άντρο του Τροφωνίου θα βούλιαξε

Δημόσιο Κέντρο Πιθανή έκταση της αρχαίας πόλης, μέχρι έρευνών νεότερων στοιχείων

Κτίσματα μητρώδους κατασκευής (χωρίς επίσημη δημοσίευση των ευρημάτων από την αρχαιολογική υπηρεσία Αθηνών)

Βιβλιοθήκη Λεβαδειας

στα έγκατα.

Ας σημειωθεί ότι ο χριστιανισμός καθιερώθηκε ως επίσημη θρησκεία του Βυζαντινού Κράτους, με το ένδικτο του Θεοδοσίου του Α. Το ένδικτον δημοσιεύθηκε στη Θεσσαλονίκη στις 27 Φεβρουαρίου του 380. Ωστόσο ο χριστιανισμός ήταν ήδη επικρατούσα θρησκεία από την εποχή που ο Μ. Κωνσταντίνος ήταν μονοκράτορας.

Περιγραφή του ιερού χώρου

Ο Πausanίας αρχίζει την περιγραφή του ιερού χώρου με τη διευκρίνιση ότι η Ερκυνα χώριζε σαν φυσικό εμπόδιο την πόλη από το άλσος του Τροφωνίου.

Δεδομένου ότι προς την αριστερή όχθη της Ερκυνας είναι οι κόγχες, όπου κατά τη μαρτυρία του Πausanία ήταν τοποθετημένα τα αγάλματα των θεών και προς το αριστερό μέρος βρίσκεται ο λόφος Αι-Λιάς όπου είναι ο ημιτελής ναός του Διός Βασιλέως, μπορούμε να υποθέσουμε ότι το άλσος του Τροφωνίου, που ανήκε στο μαντείο, εκτεινόταν κατά μήκος της αριστερής όχθης. Επομένως ο χώρος της δεξιάς όχθης θα ανήκε στην πόλη. Ορόσημο του ιερού χώρου από το μέρος της πόλης, ήταν η πηγή της Λήθης. Γιατί όπως είναι γνωστό η πηγή ανήκε στο μαντείο.

Υποτίθεται ότι ο Πausanίας ήρθε στη περιοχή του μαντείου από την πόλη, άρα ακολούθησε τη δεξιά όχθη. Όταν έφθασε στον ιερό χώρο είδε²² << κοντά στην όχθη του ποταμού >> το ναό της Ερκυνας. Μέσα στο ναό υπήρχε σύμπλεγμα και παρίστανε μία κόρη που κρατούσε στα χέρια της χήνα. Ο ναός, κατά πάσαν πιθανότητα, ήταν κοντά στην πηγή της Μνημοσύνης. Στο σημείο που είχε αναβλύσει, κατά την αρχαία παράδοση, το ποτάμι.

Επαιζαν έλεγε ο μύθος, η κόρη τη θεάς Δήμητρος και η Ερκυνα με μία χήνα. Κυνηγώντας την, φτερούγισε η χήνα μέσα σε σπηλιά και κρύφθηκε κάτω από μία πέτρα. Όπως ανασήκωσε η κόρη την πέτρα για να ελευθερώσει τη χήνα, ξεχύθηκε το ποτάμι ορμητικά και ονομάστηκε Ερκυνα.

Κάπως έτσι θα τα διηγήθηκαν οι Λεβαδίεις στον Πausanία

και κάπως έτσι θα ήταν ο τόπος σ' εκείνο το σημείο την εποχή που επινόησαν το μύθο. Ολο σπηλιές και βράχια. Όταν ανοίγουν το φρεάτιο της Δ.Ε.Υ.Α.Λ. και σε βάθος 1,40 του μέτρου περίπου, διακρίνονται τα βράχια και το νερό που αναβλύζει κρυστάλλινο.

<< Κοντά στο ποτάμι >> ο Πausανίας είδε το μνήμα του Αρκεσίλαου. Τον είχε σκοτώσει ο Εκτορας στην Τροία²³. Πάνω στο μνήμα θα ήταν τοποθετημένη η υδρία με τις στάχτες του νεκρού. Γιατί όπως λέει ο Νέστορας, ο βασιλιάς της Πύλου στην Ιλιάδα << Μονάχα υδρίες νεκρικές με λίγες στάχτες γεμιστές στα σπίτια τους γυρίζουν ... >>.

Μετάφραση Ι. Γρυπάρη

Στη συνέχεια ο Πausανίας προχωράει προς << τις σπηλιές που ήταν οι πηγές του ποταμού και τα όρθια αγάλματα >>. Τα αγάλματα, έτσι που ήταν φτιαγμένα, να κρατούν σκήπτρα με περιελιγμένα φίδια, νόμιζε κανείς ότι παρίσταναν τον Ασκληπιό και την Υγεία. Ομως, έγραφε ο Πausανίας, μπορεί να παρίσταναν τον Τροφώνιο και την Ερκυνα. Εξάλλου δεν θεωρούσαν ότι τα φίδια του Ασκληπιού ήταν ιερότερα από τα φίδια του Τροφωνίου.

Αυτή η παρατήρηση του Πausανία θεμελιώνει την άποψη ότι πιθανόν ο Τροφώνιος για κάποιο χρονικό διάστημα να λατρευόταν και ως προστάτης της υγείας. Την εποχή που ιδρύθηκε το μαντείο του Τροφωνίου η ιατρική επιστήμη ήταν ακόμη στα σπάργανα και οι ήρωες-γιατροί μέχρι την αρχαϊκή εποχή είχαν μεγάλη πέραση. Η θεραπευτική αγωγή γινόταν με εμπειρικές θεραπείες, παράλληλα όμως στα διάφορα Ασκληπεία, χρησιμοποιούσαν για θεραπευτικούς σκοπούς και τη μέθοδο της ονειρομαντείας.

Σήμερα οι λαξευμένες στα βράχια κόγχες, όπου ήταν κάποτε τοποθετημένα τα όρθια αγάλματα των θεών, μοιάζουν σαν αδειανές φωλιές αποδημητικών πουλιών. **Ουκέτι Φοίβος έχει καλύβαν ...**

Από τις πηγές ο Πausανίας κατευθύνθηκε προς την αριστερή όχθη της Ερκυνας, γιατί περιγράφει τα οικοδομήματα που ήταν στο άλσος του Τροφωνίου.

Πρώτο στη σειρά αναφέρει το ναό του Τροφωνίου. Μέσα

στο ναό ήταν τοποθετημένο το άγαλμα του θεού, έργο του Πραξιτέλους²⁴ κατά τους Λεβαδίς. Ο γλύπτης είχε παραστήσει τον Τροφώνιο σαν τον Ασκληπιό. Εκεί υπήρχε και η ασπίδα του Αριστομένου. Ο Πausανίας βεβαίωσε ότι είδε την ασπίδα. Όλοι, έγραφε ο Pausanias, ήξεραν για την ασπίδα. Άλλοι εξ ακοής και άλλοι την είχαν ιδεί << σε καιρό ειρήνης >>. Γιατί υποτίθεται ότι σε περίπτωση πολέμου, οι ιερείς θα έκρυβαν τα πολύτιμα αναθήματα και σκεύη των ναών και των ιερών, σε μέρη που δύσκολα θα μπορούσε να πλησιάσει κανείς.

Στη συνέχεια ο Pausanias αναφέρει το ιερό της Δήμητρος Ευρώπης και γράφει ότι είδε το άγαλμα του Υετίου Διός που ήταν τοποθετημένο στο ύπαιθρο. Ο Pausanias δεν περιέγραψε το άγαλμα, αλλά το φανταζόμαστε, καθώς διαβάζουμε την επίκληση προς τον Υέτιο Δία²⁵ τον μεγάλο, περιφανή, βροντώδη, νεφελώδη, φλόγινο, πυρόδρομο, αερόφεγγο, αστραπιαίο ...

Ο Pausanias δίνει την εντύπωση ότι δεν είδε τίποτα το αξιόλογο μετά από το άγαλμα του Υετίου Διός και ότι αρκέστηκε στα << **επιφανέστατα** >>. Δεν αναφέρει ότι κοντά στις πηγές της Ερκυνας λατρευόταν ο Παν, οι Νύμφες και ο Διόνυσος ως ευστάφυλος²⁶. Ίσως τα τρία ιερά να μην ήταν αξιόλογα. Τα αναφέρει όμως ο Κυριακός ο εξ Αγκώνος.

Όσον αφορά το μαντείο, δύο φράσεις του Pausanias ριχνουν ένα αμυδρό φως στα ίχνη του. Οι φράσεις είναι : << Ανεβαίνουν δε προς το μαντείο και από εκεί φθάνουν ... >> [στο λόφο Αι-Λιάς] και << είναι δε το μαντείο πάνω από το άλσος στο βουνό >>.

Για να πάνε στο μαντείο, όσοι ήταν στις πηγές όπως ο Pausanias, ανέβαιναν από το δρόμο που σήμερα έχει την ονομασία οδός Τάκη Λάππα. Η είσοδος του μαντείου πρέπει να ήταν ανεβαίνοντας αριστερά, όπου είναι << το βουνό >>, δηλαδή ο λόφος με το φρούριο. Ως ένα σημείο ο αρχαίος δρόμος θα διέσχιζε το άλσος του Τροφωνίου, δεδομένου ότι το μαντείο ήταν << πάνω από το άλσος >>. Προς τα δεξιά, από το ύψος του αριθμού 35 της οδού Τ. Λάππα και πάνω, το έδαφος παρουσιάζει απότομη κλίση. Επειδή η μορφολογία

του εδάφους δεν ήταν κατάλληλη για υπαίθριες τελετουργίες, το άλσος του Τροφωνίου πιθανόν να εκτεινόταν από την αριστερή όχθη της Ερκυνας μέχρι το ύψος του αριθμού 35 και το μαντείο να ήταν κοντά σ' εκείνο το σημείο. Όμως με βεβαιότητα, καμμία άποψη δεν είναι δυνατόν να υποστηριχθεί, γιατί οι πληροφορίες του Πausανία είναι αόριστες. Αόριστες εξάλλου είναι και οι πληροφορίες του Στράβωνος και του Φιλοστράτου.

Προκειμένου να συμπληρώσουμε τα κενά της περιγραφής του Πausανία, ανατρέχουμε στη μυθολογία, στα εφυολογήματα του Αριστοφάνους και του Λουκιανού και στα γεγονότα.

Υπόγειο χαρακτήριζε ο Αριστοφάνης το μαντείο, σπηλιά ο Λουκιανός. Αλλά και οι Λεβαδίεις, σπηλιά του Τροφωνίου ονόμαζαν το μαντείο. Το μαντείο ήταν υπόγειο, δεδομένου ότι η είσοδος ήταν μέσα σε τεχνητό όρυγμα. Αλλά μπορεί να υποστηριχθεί ότι κατέληγε σε κάποια απρόσιτη σπηλιά της ανατολικής πλευράς του λόφου του Φρουρίου. Γιατί το στόμιο της σπηλιάς θα έδινε την επιθυμητή λύση στο πρόβλημα του αερισμού του υπόγειου μαντείου και θα χρησίμευε ως αεραγωγός. Για σπηλιά άλλωστε μιλάει και ο μύθος. Από μία ρωγμή του βράχου μπήκε ο Σάων στο μαντείο. Το περιστατικό εξάλλου του δορυφόρου του Δημητρίου του Πολιορκητή, βασιλιά της Μακεδονίας, φανερώνει ότι υπήρχε κάποιο στόμιο. Γιατί ενώ ο δορυφόρος κατέβηκε από την είσοδο του μαντείου να κλέψει χρυσάφι και ασήμι, βρέθηκε νεκρός σε άλλο σημείο. << ... και τούτου τον νεκρόν ετέρωθι αναφανήναι και ου κατά στόμα εκθληθήναι το ιερόν >>, έγραφε ο Πausανίας στα Βοιωτικά.

Ο Πausανίας από το μαντείο φθάνει << εις το πρόσω του όρους >>. Εκεί είδε το ιερό που το έλεγαν της Κόρης Θήρα. Δεν αποκλείεται το ιερό της Κόρης Θήρα να απείχε δέκα μέτρα αριστερά από τον αμαξητό δρόμο που ανεβαίνει στην κορυφή του λόφου και εκατόν πενήντα περίπου μέτρα από τη διασταύρωση που είναι στο Πρόκειμα. Στο σημείο αυτό το 1937 ο Γ.Πασάς ή ο Νταής έβγαλε στην επιφάνεια ορθογώνιες πέτρες που είχαν επισημανθεί παλαιότερα. Τις έκοψε κατά μήκος και τις πούλησε για αγκωνάρια 70 δραχμές την

κάθε πέτρα. Σε μικρή απόσταση από το σημείο που ανακαλύφθηκαν οι ορθογώνιες πέτρες, υπήρχε μαρμάρινος κιονίσκος²⁶. Στην ανάγλυφη ταινία του κιονίσκου ήταν χαραγμένη η επιγραφή :

**<< Δαλιόδωρος κει Σώπατρος Αρτά-
μηδι Ορθωσίη >>**

Ο Κεραμόπουλλος το 1917 έγραφε στα Θηβαϊκά ότι στο σημείο που βρέθηκε ο κιονίσκος θα μπορούσε κανείς να εντοπίσει το ιερό της Κόρης Θήρα.

Μετά από το ιερό της Κόρης, ο Πausanίας επισκέφθηκε τον ημιτελή ναό του Διός Βασιλέως. Είχε τη γνώμη ότι **<< τούτον μεν δη δια το μέγεθος ή και των πολέμων το αλλεπάλληλον αφείκασι ημίεργον >>**.

Στη συνέχεια ο Πausanίας επισκέφθηκε το ναό όπου οι Λεβαδείς είχαν στημένα τα αγάλματα του Κρόνου, της Ηρας Ηνιόχης και του Διός.

Στο λόφο υπήρχε και το ιερό του Απόλλωνος, αλλά θα ήταν κάπως παράμερα. **<< Εστιν δε Απόλλωνος ιερόν >>** έγραφε ο Πausanίας. Ομως με τον τρόπο που εκφράζεται, δημιουργείται η εντύπωση ότι το ιερό δεν ήταν στην ίδια οδική αρτηρία με τους άλλους ναούς.

Στο λόφο Αι-Λιάς την αρχαία εποχή υπήρχε μαρμάρινη κρήνη με κρουνοί σε σχήμα λεοντοκεφαλής, χάρισμα κάποιου ευλαβούς στο θεό και στην πόλη. Η αναθηματική στήλη ανακαλύφθηκε στο σπίτι του Ανδρέα Βασιλιά στη συνοικία Ζαγαρά. Η επιγραφή IG VII 3099 της αναθηματικής στήλης λέει τα εξής :

<< ... ύδωρ και τα κρατηρίδια και λεοντόκρουνα και το περί την κρήνην έσω κατασκευάσματα παν και το εις αυτήν ύδωρ εκ των ιδίων τω θεώ και τη πόλει >>.

Ο ημιτελής ναός του Διός Βασιλέως βρίσκεται βορειοανατολικά της εκκλησίας του Προφήτη Ηλία. Το δάπεδο του ναού είναι στρωμένο με σκληρούς πωρόλιθους. Για τις κρηπίδες χρησιμοποιήθηκε η γκριζόασπρη πέτρα της περιοχής.

Κατά παράδοση σύμπτωση, στο ναό του Διός Βασιλέως

όλα μοιάζουν να έχουν αφεθεί, όπως τα εγκατέλειψαν οι τεχνίτες την τελευταία μέρα της δουλειάς. Ο Πausανίας δεν διευκρινίζει ποιοί άφησαν το ναό ημιτελή. Ο Ν.Παπαχατζής [Pausaniou Elládos Perihēgēsis Boiōtiká - Φωκικά Εκδοτική Αθηνών 1981 σελ.249] γράφει για την ημιτελή ναό του Διός Βασιλέως : << Τα σωζόμενα κατάλοιπα αποτελούν μάρτυρες μιάς ακόρεστης φιλοδοξίας των Λεβαδέων να χτίσουν έναν εξαιρετικά μεγάλο ναό, σε τόσο μεγάλη απόσταση από την πόλη >>. Όμως η κατασκευή του ναού του Διός Βασιλέως αποφασίστηκε από το Κοινόν των Βοιωτών. Οι Λεβαδείς δεν είχαν καμμία ανάμειξη σ'αυτό το έργο. Τον περασμένο αιώνα ανακαλύφθηκε εντοιχισμένη σε κάποιο σιδηρουργείο της πόλης η στήλη όπου είναι χαραγμένη η συγγραφή υποχρεώσεων του εργολάβου του ναού. Πρόκειται για την IG VII 3073 επιγραφή που φυλάγεται στο Μουσείο Χαιρωνείας. Η επιγραφή είναι ελληνιστικής εποχής και αποτελείται από 188 στίχους. Σύμφωνα με την επιγραφή οι βοιωτάρχες είχαν αναθέσει τον έλεγχο των εργασιών στους τεχνικούς του δημοσίου << τους ναοποιούς >> και τον έλεγχο των δαπανών στους << κατόπτας >>. Σε περίπτωση που ο εργολάβος δεν συμμορφωνόταν με τη συγγραφή υποχρεώσεων, οι ναοποιοί είχαν το δικαίωμα να του επιβάλουν πρόστιμο και να διακόπτουν κάθε συνεργασία μαζί του.

Ο αρχαιολόγος Σ.Κουμανούδης έγραφε το 1875 στο περιοδικό Αθηναίον [IV σελ.369] ότι η επιγραφή IG VII 3073 είναι << συγγραφή εργωνίας προς αποτελείωσιν του ναού του Διός Βασιλέως εν Λεβαδεία. Του ναού εκείνου δηλαδή, τον οποίον ιδών, ο περιηγητής Pausanias κατά το β! μ.χ. ακμάσας, ατελειωτον έγραψε (...) Τα ερείπιά του σώζονται ετι νυν άνωθεν της Λεβαδείας, προς μεσημβριαν, παλύν χώρον κατέχοντα. Είναι δε άδηλον αν και μετά τον Pausania ετελειώθη, όπερ άπίθανον >>.

Ο ναός κατα μιαν εκδοχή είχε μείνει ημιτελής ένεκα των αλληπαλλήλων πολέμων. Ίσως προσεγγίσουμε περισσότερο την ιστορική αλήθεια, αν ανατρέξουμε στα ιστορήματα του Πολυβίου [201- 120 π.Χ]

Οι Βοιωτοί πολέμησαν τους Ρωμαίους στο πλευρό του βασι-

λιά της Μακεδονίας Φιλίππου του Ε [221-179 π.Χ] όταν οι περισσότεροι Έλληνες επαμφοτέρως απο καιροσκοπισμό. Ο Φίλιππος νικήθηκε από τον Τίτο στην θέση Κυνός Κεφαλαί της Θεσσαλίας το 197 π.Χ. Όταν οι Βοιωτοί στρατιώτες, με την ανοχή του Τίτου, επέστρεψαν στην Βοιωτία, οι Βοιωτοί έστειλαν πρεσβεία στο Φίλιππο να τον ευχαριστήσουν για την επάνοδο των νέων στρατιωτών "κακομεταχειριζόμενοι μ' αυτόν τον τρόπο τη χάρη που τους είχε κάνει ο Τίτος" έγραφε ο Πολύβιος.

Ο Φίλιππος είχε νικηθεί, αλλά δεν είχε κατατροπωθεί και όπως αποδείχτηκε αργότερα από τα λάφυρα των Ρωμαίων, στο θησαυροφυλάκιο του Φιλίππου υπήρχαν πολλά χρήματα. Το Κοινό των Βοιωτών εξακολουθούσε και αυτή την περίοδο να στηρίζει την πολιτική των Μακεδόνων. Δεν αποκλείεται επομένως εκείνη την εποχή να άρχισε και η ανοικοδόμηση του ναού του Διός Βασιλέως.

Σε αυτά τα παραγμένα χρόνια, για να ενθαρρυνθεί ο λαός, οι Βοιωτάρχες θα υπόσχονταν επιστροφή στις δόξες της αρχαιότητας και θα ζωντάνευαν τις μνήμες των Λεύκτρων. Τότε που ο Ζευς Βασιλεύς με τη μεσολάβηση του θεού Τροφωνίου είχε δώσει τη νίκη στους Βοιωτούς.

Οι εχθροπραξίες μεταξύ των Μακεδόνων και των Ρωμαίων, ξανάρχισαν το 171 π.Χ. Τα πρώτα χρόνια οι Μακεδόνες είχαν κάποιες επιτυχίες, όμως το 168 π.Χ. οι Ρωμαίοι νίκησαν στην Πύδνα τον Περσέα, τον τελευταίο βασιλιά της Μακεδονίας και άνοιξαν το δρόμο που θα τους οδηγούσε στη νότιο Ελλάδα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Ο ΙΕΡΟΣ ΧΩΡΟΣ Ἦρωες - Τροφώνιος

1. Πausanίας I, 2
Λουκιανού Νεκρικοί Διάλογοι 3, 338 - 340
2. Η Υρία ήταν κοντά στην Αυλίδα
3. Αριστοτέλης Πολιτικά Γ' 1265 b 5-13
4. Πλάτων Νόμοι 688 C
5. Αριστοτέλης Πολιτικά Δ' 1297 b
6. >> >> Δ' 1297 b 27
7. Πλούταρχος Βίοι Παράλληλοι Θησεύς 25

Το ιερατείο του μαντείου

8. Χρηστηριαζόμενος ήταν ο επισκέπτης του μαντείου που ζητούσε χρησμό.
9. Η ρίζα της λέξης Ερκυνα ίσως προέρχεται από τη ρίζα ερκ της λέξης έρκος. Ο Όμηρος στην Ιλιάδα [Ξ 84] μιλάει για έρκος οδόντων. Ερκος σημαίνει ημικυκλικό περιφραγμα. Αλλά έρκος σχηματίζουν : ο λόφος του Φρουρίου και η λοφοσειρά όπου είναι οι εκκλησίες της Αγίας Ιερουσαλήμ και των Αγίων Αναργύρων. Κατά συνέπεια το ποτάμι θα ονομάστηκε Ερκυνα, επειδή έχει τις πηγές του μέσα στο έρκος.
10. Το 1905 το συνεργείο που έσκαβε για τα θεμέλια της εκκλησίας των Αγίων Αναργύρων, έβγαλε στην επιφάνεια πολλά καζάνια και σιδηροστιές. Τα καζάνια είχαν καταστραφεί, οι σιδηροστιές ήταν διατηρημένες καλύτερα. Είχαν τρία πόδια όπως οι σημερινές, αλλά διέφε-

ραν στη γραμμή. Όταν ο επικεφαλής του συνεργείου διαπίστωσε ότι τα ευρήματα ήταν αρχαιότητες, είπε στους εργάτες και άνοιξαν με μυστικότητα ένα λάκκο, τα έριξαν μέσα και τα σκέπασαν με χώματα.

11. Μαυρουδής Χρ. Δελφικά Μυστήρια
12. Πλάτων Νόμοι 781 Β
13. Επιγραφή IG VII 3426

Η Χρησιμοδοσία

14. Μέχρι τον 7ον π.χ. αιώνα συνηθίζονται τα αγάλματα από ξύλο, τα ξόανα. Φημισμένος καινοτόμος της τεχνικής των ξοάνων θεωρείται ο Δαίδαλος, Εφτιανε, κατά τον Πausανία, ξόανα που είχαν κάτι το θεικό στην όψη.
15. Πausανίας IX 30
16. Ο Πausανίας [II, 2] διευκρινίζει : << άδυτον καλούμενον κάθοδος δε εις αυτό υπόγειως >>.

Οι Χρησμοί του Τροφωνίου

17. Ηρόδοτος Βιβλ.1 Κεφ. 40
>> 8 >> 133-134
18. Πλούταρχος Βίοι Παράλληλοι Αριστείδης
19. Ο Αριστομένης ήταν στρατηγός των Μεσσηνίων κατά το δεύτερο μεσσηνιακό πόλεμο που έγινε το 683 π.χ. Τα κατορθώματα του Αριστομένουσ γράφηκαν με επικό τρόπο πολύ αργότερα. Η ασπίδα του Αριστομένουσ που φυλαγόταν στο ναό του Τροφωνίου ήταν διακοσμημένη μ' έναν αετό. Το άνοιγμα των φτερών του ήταν ίσο με τη διάμετρο της ασπίδας.
20. Ι. Θρεξιιάδης Επανέκθεσις του Μουσείου Θηβών Αρχαιολ. Εφημ. 1963
21. Για την εξέλιξη της γραφής βλέπε Αρχ.Εφημ. 1840 - 43 σελ. 507

Περιγραφή του ιερού χώρου

22. Ο Πausανίας συνήθιζε να καταγράφει τους ναούς, τα ιερά και τα διάφορα αξιοθέατα με τη σειρά. Όταν επισκέφθηκε το χώρο της Ολυμπίας δεν ακουλούθησε αυτή την τακτική και το επισημαίνει : << Ας έχει πάντοτε υπ' όψιν του ο καθένας ότι οι βωμοί δεν καταγράφονται εδώ με τη σειρά. Αλλά η διήγηση ακολουθεί την τάξη που τηρούν οι Ηλείοι όταν κάνουν θυσίες >>.
23. Ομήρου Ιλιάς Ο 329-330
24. Ο Πραξιτέλης ήταν περίφημος γλύπτης. Η ακμή της καλλιτεχνικής του δημιουργίας τοποθετείται ανάμεσα στο 370-330 π.χ.
25. Παπαδίτσας, Λαδιάς, Ορφικοί Υμνοι
26. Το 1843 στη δεξιά όχθη της Ερκυνας ανακαλύφθηκε η επιγραφή IG VII 3098 που ήταν χαραγμένη σε αναθηματική στήλη. Η επιγραφή έχει ως εξής :

<< Διονύσω Ευσταφύλω
κατά χρησμόν Διός Τροφωνίου >>

Στο ίδιο σημείο βρέθηκαν οι αναθηματικές στήλες με τις επιγραφές : << Θυμάδης Ξενώνιος Αντιγενής Νύμφαις, Πανί Θυμάδης ανέθηκεν / Ξενώνιος Πανί, Διονύσω >> και << Δαμοτίς Πανί ανέθηκεν / Τιμάρετος Πανί >>. [Βλέπε INSCRIPTIDNES BOEOTICAE MEGARICAE σελ. 564]

27. Όμως το άλσος του Τροφωνίου οροθετούσαν και οι δύο παλαιοχριστιανικές εκκλησίες: η Εκκλησία του Αγίου Δημητρίου και 150 μέτρα περίπου νοτιότερα, η άλλη εκκλησία που ήταν στον αριθμό 37 της οδού Τ. Λάππα. Πάνω στην κρύπτη της εκκλησίας ήταν χτισμένο ένα σπίτι που το κατεδάφισαν τα τελευταία χρόνια, μαζί με την κρύπτη βέβαια. Είναι γνωστό από τις Πράξεις των Αποστόλων, ότι οι πρώτοι χριστιανοί εκκλησιάζονταν σε διάφορα σπίτια.

Σε σπίτια της πόλης επομένως θα εκκλησιάζονταν και οι χριστιανοί της Λεβαδείας. Όμως τις δύο εκκλησίες δεν τις έχτισαν μέσα στην πόλη, όπου θα είχαν συνηθίσει να εκκλησιάζονται, αλλά στην περιοχή που ήταν το κέντρο της λατρείας του θεού της πόλης, του Τροφωνίου. Γιατί εκείνη την εποχή, η οργανωμένη παρουσία των οπαδών της νέας θρησκείας, μέσα στο λατρευτικό χώρο της παλαιάς είχε τη σημασία της επικράτησης. Απο την πύλη της κρύπτης του Αγ.Δημητρίου, σήμερα διακρίνεται μόνο η ψίδα. Πρέπει να διευκρινιστεί ότι η εκκλησία της Αγια-Σοφίας, που είναι στο δεύτερο περίβολο του Φρουρίου χτίστηκε στις αρχές του αιώνα μας πάνω στη δεξαμενή του μεσαιωνικού Φρουρίου και η δεξαμενή διαμορφώθηκε σε εκκλησία της Αγ.Βαρβάρας.

Ο Ουίλ. Μίλλεργράφει στην Ιστορία της Φραγκοκρατίας εν Ελλάδα, ότι τον 14ο αιώνα, μέσα στην πόλη υπήρχαν οι εκκλησίες: του Αγ.Γεωργίου, της Θεοτόκου και του Αρχαγγέλου Μιχαήλ. Ο Μίλλερ διευκρινίζει ότι υπήρχαν στην πόλη και άλλες εκκλησίες αλλά δεν τις ονομάζει. Όμως δεν διευκρινίζει αν η εκκλησία του Αγ.Γεωργίου ήταν μέσα στο Φρούριο. Η εκκλησία αυτή θα ήταν λατινική γιατί ο Δούκας της Αθήνας το 1311 έγραφε στη διαθήκη του ότι άφηνε ορισμένα χρήματα "...στην εκκλησία του Αγ.Γεωργίου της Λεβαδείας". Ωστόσο είναι βέβαιο ότι το 1393 η Κάρα του Αγ.Γεωργίου φυλαγόταν στην πολη μας. Την εκκλησία της Θεοτόκου [Παναγία η Ελεούσα] την άφησαν να καταρρεύσει στα τέλη του περασμένου αιώνα. Η εκκλησία αυτή ήταν κοντά στην Παλιά Παναγία. Συμπληρωματικά αναφέρουμε ότι την εποχή της Φραγκοκρατίας, υπήρχε και η εκκλησία της Αγιάνας δεδομένου ότι είχε θεμελιωθεί στις 3 Μαΐου του 1184. Ίσως εκείνη την εποχή, να υπήρχε και η εκκλησία του Αγ.Χαραλάμπους στο Ζαγαρά. Η παράδοση λέει ότι την εποχή της τουρκοκρατίας, οι Ζαγαρίτες έχτισαν με το ίδιο συνεργείο την εκκλησία της Αγ.Πα-

ρασκευής και την εκκλησία του Αγ.Χαραλάμπους, αφού κατεδάφισαν την παλαιά εκκλησία του Αγίου. Στην καινούρια εκκλησία γιόρταζαν και τον Αγ.Νικόλαο. Στα ασημένια καντήλια της σημερινής εκκλησίας του Αγ.Νικολάου είναι χαραγμένη η επιγραφή:

Κωνσταντινούπολις 1625

28. Η επιγραφή αρχικά ήταν στο αμπέλι του Αγγ. Φούφουλα στη θέση Γκαλντίρα. Στις αρχές του αιώνα μας ο Φούφουλας εντοίχισε την επιγραφή στο σπίτι του, στη συνοικία Ζαγαρά, όπου την εντόπισε η αρχαιολογική υπηρεσία.

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΖΩΗ ΤΩΝ ΒΟΙΩΤΩΝ

Κοινωνικές τάξεις

Ο πληθυσμός της επικράτειας ήταν χωρισμένος σε δύο κοινωνικές τάξεις: στην άρχουσα και στην αρχομένη.

Την άρχουσα τάξη αποτελούσαν οι πολίτες¹. Οι αριστοκράτες από καταγωγή, που είχαν το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι.

Αρχόμενοι ήταν οι γεωργοί, οι βάνουσοι, οι αγοραίοι και οι θήτες, που αποτελούσαν την κατώτερη τάξη².

Βέβαια υπήρχαν και οι δούλοι, αλλά αυτούς, δεν τους υπολόγιζε κανείς. Η ανθρώπινη υπόσταση των δούλων είχε θυσιαστεί στο βωμό του κέρδους. Ο δούλος ήταν << κτήμα τι έμψυχον >> απαραίτητο για την οικιακή οικονομία³, κατά τον Αριστοτέλη. Αλλά παραδεχόταν, ότι υπήρχαν και άλλοι που θεωρούσαν ότι η εξουσία του δουλοκτήτη δεν στηριζόταν στο φυσικό δίκαιον, αλλά στους νόμους. Γιατί η φύση είχε πλάσει τους δούλους, χωρίς καμμία διαφορά και ότι η δουλεία ήταν έργο βίας⁴.

Ο δουλοκτήτης είχε το δικαίωμα να μεταχειρίζεται τους δούλους κατά την κρίση του. Οι δούλοι σπάνια αντιδρούσαν [ο Πλούταρχος αναφέρει μερικές περιπτώσεις] γιατί όσοι το αποτολμούσαν σκοτώνονταν αμέσως, εκτός αν κατόρθωναν να δραπετεύσουν. Ωστόσο, παρόλο που το δίκαιον του ισχυρότερου επικρατούσε, πρέπει να σημειωθεί ότι υπήρχαν και δουλοκτήτες φυλεύσπλαγχοι. Ο Πλούταρχος⁵ έγραφε ότι μερικοί μάλωναν τις γυναίκες τους, όταν έβλεπαν να τιμωρούν άδικα ή υπέρμετρα τους δούλους.

Οι Βοιωτοί δεν πρέπει να ήταν από τους χειρότερους δουλοκτήτες. Θεωρούσαν την τσιγγουνιά σαν μικροπρέπεια και προσπαθούσαν να φαίνονται φιλότιμοι. << Λείπε τι και Μήδοις >> έλεγαν με μεταφορική έννοια. Η φράση αυτή, είχε μπει στον εκφραστικό τρόπο από το καλοκαίρι του 479 π.Χ. Τη χρονολογία εκείνη οι Πέρσες του Μαρδονίου αλώνιζαν Φωκίδα και Βοιωτία και ο κίνδυνος του πληθυσμού από μεμο-

νωμένες βιαιοπραγίες ήταν άμεσος. Φρόντιζαν λοιπόν οι Βοιωτοί, να έχουν κάτι στο τραπέζι για να φιλεύουν τους Πέρσες στρατιώτες όταν πήγαιναν στα σπίτια τους.

Όταν έκαναν συμπόσια, άφηναν κατά μέρος λίγα φαγητά για τους δούλους τραπεζοκόμους και τα παιδιά τους. Ήθελαν μ'αυτό τον τρόπο να τους δώσουν την ικανοποίηση της συμμετοχής. Αλλά έκαναν και τη σκέψη ότι << **ημερούνται τη της τροφής μεταδόσει και τα σκυθρωπότατα των θηρίων** >>. Κόροϊδευαν μάλιστα και κάποιον Πολύχαρμο από την Αθήνα, γιατί είχαν ακουστά ότι επιθεωρούσε τους λύχνους πρωί και βράδυ μη τυχόν και κλέψουν το λάδι τα παιδιά των δούλων. Ας σημειωθεί ότι για ν' αποκτήσουν παιδιά οι δούλοι, έπρεπε να έχουν τη συγκατάθεση του δουλοκτήτη. Μόνο μ' αυτή τη προϋπόθεση το παιδί ήταν νόμιμο και αποδεκτό από το δουλοκτήτη. Για να προλαβαίνουν τα ζευγαρώματα, μαντάλωναν τους δούλους και τις δούλες όταν τελείωναν τις δουλειές τους σε χωριστά διαμερίσματα⁴.

Οι δούλοι είχαν το δικαίωμα να εργάζονται σαν ελεύθεροι επαγγελματίες όπου ήθελαν, σε περίπτωση που ο δουλοκτήτης προτιμούσε να παίρνει μερίδιο από τα κέρδη του δούλου. Οι δούλοι αυτής της κατηγορίας λέγονταν απελεύθεροι. Στη Λεβάδεια οι απελεύθεροι αφιερώνονταν στο Δία Βασιλέα και στον Τροφώνιο ή μόνο στον Τροφώνιο. Η θεότητα ήταν μία πρόσθετη εγγύηση. Οι αναθηματικές επιγραφές χαράσσονταν σε πέτρα για να μη καταστραφούν, επειδή είχαν τη σημασία του συμβολαίου. Τις συμφωνίες επιβεβαίωναν και τέσσερις μάρτυρες. Όμως η ελευθερία των απελευθέρων ήταν συμβατική. Ο φιλόσοφος Χρύσιππος το λέει κατηγορηματικά: << Οι απελεύθεροι είναι ακόμα δούλοι⁵ >>. Ο Πλάτων⁶ εξάλλου στους Νόμους ορίζει: << Ένας απελεύθερος μπορεί να συλληφθεί αν δεν έχει εκπληρώσει καμμία απ' τις υποχρεώσεις του προς τον απελευθερωτή ... >>. Άλλοι δουλοκτήτες όμως, προτιμούσαν να νοικιάζουν τους δούλους τους. Το πρώτο μισό του 4ου π.χ. αιώνα οι επιχειρηματίες των μεταλλείων του Λαυρίου, έδιναν ως ενοίκιο στους δουλοκτήτες έναν οβολό τη μέρα για κάθε δούλο. Την ίδια εποχή ένας δούλος πουλιόταν 200 δραχμές, άλλος 50, άλλος 500 και άλλος 1.000 δραχ-

μές¹⁰. Εξυπακούεται ότι οι δούλοι που άξιζαν 500 και 1.000 δραχμές θα είχαν εξειδικευμένες γνώσεις. Μία αττική δραχμή ισοδυναμούσε με έξη οβολούς. Επομένως ο δουλοκτήτης που είχε αγοράσει ένα δούλο 200 δραχμές και έπαιρνε ενοίκιο έναν οβολό τη μέρα, θα είχε απόσβεση κεφαλαίου σε τρισήμισι χρόνια περίπου. Σε περίπτωση που πήγαιναν όλα καλά, γιατί οι εργοδότες ήταν ανήλθοι. Ο Ξενοφών υπαινισσόταν ότι μερικοί φρόντιζαν τους δούλους τους όταν αρρώσταιναν, περισσότερο από ότι φρόντιζαν τους φίλους τους και θεωρούσαν ότι πάθαιναν μεγάλη ζημιά όταν δεν κατόρθωναν να τους σώσουν.

Οι Πολίτες

Λείπε τι και Μήδοις έλεγαν οι πολίτες, αλλά για τους Μήδους, που στην προκειμένη περίπτωση ήταν οι γεωργοί, οι βάνουσοι, οι αγοραίοι και οι θήτες, δεν είχαν αφήσει κανένα πολιτικό δικαίωμα. Οι πολίτες ισχυριζόνταν ότι η εξουσία τους ανήκε, επειδή κατάγονταν από ευγενική γενιά και ότι ήταν μορφωμένοι, είχαν γωριμίες και το διαθέσιμο χρόνο ν' ασχολούνται με τα κοινά, γιατί ήταν πλούσιοι και δεν εργάζονταν. Ο Πλούταρχος μάλιστα έλεγε και την παροιμία: << το λύκο δεν τον κρατούν από τ' αυτιά >> και συμπλήρωνε << το λαό όμως, προπαντός της πόλης, πρέπει να τον κρατούν από τ' αυτιά και να τον οδηγούν¹¹ >>. Όσοι ψήφιζαν αποκτούσαν αυταπάγγελτα την ιδιότητα του βουλευτή. Η νομοθεσία απαγόρευε στους βουλευτές ν' ασχολούνται μ' οποιοδήποτε επάγγελμα. Στη Θήβα¹² για πολλά χρόνια ίσχυε νόμος που απαγόρευε να συμμετέχει στην εξουσία, όποιος εμπορευόταν τα τελευταία δέκα χρόνια. Όμως παρόλους τους περιορισμούς, οι βουλευτές εκμεταλλεύονταν κάθε ευκαιρία και ήταν πίσω από καλά οργανωμένες επιχειρήσεις. Ο Πλούταρχος έγραφε ότι από τους δούλους ξεχώριζαν τους πιό κατάλληλους και τους έβαζαν: άλλους να κουμαντάρουν τα πλοία, άλλους ν' ασχολούνται με γεωργικές εργασίες, άλλους να εμπορεύονται τα προϊόντα, άλλους να κρατούν τους λογαριασμούς και άλλους να κάνουν << τους δανειστές¹³ >>. Δηλαδή

να κάνουν τους τοκογλύφους για λογαριασμό των αφεντικών τους. Οσοι αποχωρούσαν από την πολιτική, επέβλεπαν τους θεριστές και τις γυναίκες που μάζευαν στάχια. Ζύγισαν τα άλευρα και τα στέμφυλα και επεξεργάζονταν τα μαλλιά από τα αιγοπρόβατα, έγραφε ο Πλούταρχος¹⁴. Εξυπακούεται ότι οι πολίτες είχαν βιοτεχνίες μεταποίησης αγροτικών προϊόντων και εμπορεύονταν τα άλευρα, τους ελαιοπυρήνες και τα τσίπουρα. Ίσως να εφοδίαζαν την αγορά και με μάλλινα είδη που θα ύφαιναν οι δούλες όταν οι γεωργικές εργασίες ήταν σε ύφεση. Οι πολίτες κρατήθηκαν στην εξουσία επειδή είχαν αναπτύξει την πρακτική που τους επέτρεπε να ελέγχουν το μεγαλύτερο μέρος της εγχώριας οικονομίας. Το σύστημα λειτουργούσε τέλεια και απέδιδε. Η ιδιοκτησία των κεφαλαιούχων διαρκώς αυξανόταν από τα ενυπόθηκα δάνεια. Μερικοί γίνονταν πλουσιότεροι, όμως οι περισσότεροι γίνονταν φτωχότεροι. Το πολίτευμα των Βοιωτών ήταν ολιγαρχικό. Σύμφωνα με το σύνταγμα ο άρχοντας εκλεγόταν από τους βουλευτές με άμεση ψηφοφορία. Το σύνταγμα προέβλεπε οι εκλογές να γίνονται κάθε χρόνο. Η διάταξη αυτή αποσκοπούσε στην πρόληψη των στασιαστικών κινήματων, γιατί έδινε την ευκαιρία να εναλλάσσονται στα αξιώματα περισσότεροι πολίτες¹⁵. Η βουλή της κάθε αυτόνομης βοιωτικής πόλης, λειτουργούσε όπως και η ομοσπονδιακή βουλή. Το βουλευτικό σώμα ήταν μοιρασμένο σε τέσσερα τμήματα και το κάθε τμήμα, με τη σειρά του, εκτελούσε χρέη βουλευτικού σώματος για τρεις μήνες. Τα κλιμάκια των βουλευτών καταγίνονταν με τα νομοθετήματα και παρουσίαζαν τις προτάσεις στην ολομέλεια της βουλής για επικύρωση¹⁶. Όμως το κέντρο της εξουσίας δεν ήταν η βουλή, αλλά ένα μικρό συμβούλιο. Επικεφαλής του συμβουλίου ήταν ο άρχοντας της πόλης και σύμβουλοι, οι στενοί πολιτικοί του φίλοι. Ο Πλούταρχος ομολογούσε ότι οι σχέσεις αρχόντων και συμβούλων ήταν πελατειακές¹⁷. Το συμβούλιο αυτό, ήταν ιδιαίτερα επιφυλακτικό απέναντι στους νέους πολιτικούς. Γεγονός που ανάγκαζε τους νέους, στην αρχή της πολιτικής τους σταδιοδρομίας, να κρύβουν τις φιλοδοξίες τους¹⁸. Στον αγώνα για την κατάκτηση του αξιώματος του άρχοντα, έπαιρναν μέρος όσοι έκαναν επίδειξη της γεν-

ναιοδωρίας τους, μοιράζοντας χρήματα στους ψηφοφόρους¹⁹. Ωστόσο, η προσωπικότητα του υποψηφίου άρχοντα έπαιζε καθοριστικό ρόλο, γιατί έτσι κι' αλλιώς, όλοι μοίραζαν χρήματα την προεκλογική περίοδο. Επιπλέον οι υποψήφιοι άρχοντες, έπρεπε να γνωρίζουν καλά την τέχνη του λόγου και τις αρχές του δικαίου²⁰. Οι άρχοντες που διοικούσαν τις ολιγαρχικές πολιτείες κατά τον Αριστοτέλη, << επιζητούσαν μόνο κέρδη και τιμές²¹ >>. Όμως οι φίλοι του άρχοντα, μάλλον δεν ενδιαφέρονταν για τιμές, αλλά μόνο για κέρδη. Είχαν ενισχύσει τον άρχοντα με την ψήφο τους και είχαν υποτίθει το ίδιο πολιτικό πρόγραμμα. Αλλά συνήθως οι φίλοι βιάζονταν και επιζητούσαν οφέλη, που ήταν έξω από κάθε προτεραιότητα. Σ' αυτές τις περιπτώσεις ο ιδεαλισμός του Πλουτάρχου επαναστατούσε: << Από τις παράλογες αξιώσεις των φίλων πρέπει ο πολιτικός ν'αποτραβιέται, όχι με δυσάρεστο τρόπο, αλλά με ήπιο²² >>, έγραφε στο φίλο του Μέναιχμο που σκόπευε να πολιτευθεί.

Αν ήταν δυνατό στον Πλουτάρχο να διαλέξει πολίτευμα, θα προτιμούσε όπως έγραφε ο ίδιος "το είδος της μοναρχίας που στηρίζει την αρετή" επειδή θαύμαζε τις ιδέες του Πλάτωνος. Αλλα στην Βοιωτία που ζούσε και πολιτευόταν, ηπολιτική δύναμη εξαρτιόταν κυρίως απο την οικονομική δύναμη. Καλλίτερος κυβερνήτες θεωρούσαν όσους απομυζούσαν απο τα δημόσια έσοδα τα λιγότερα χρήματα, ενώ οι ιδέες του Πλάτωνος ήταν ένα απλό ιδανικό.

Οι βάνουσοι και οι αγοραίοι

Βάνουσοι λέγονταν όσοι εξασκούσαν κάποιο τεχνικό επάγγελμα ή τα άτομα με συγκεκριμένη επιδεξιότητα, όπως ήταν οι καλλιτέχνες που εργάζονταν για να ζήσουν. Δεν θεωρούσαν ότι ήταν υποτιμητικό να ασχολείται κάποιος με την τέχνη, χάρη του εαυτού του ή των φίλων του. Αλλά να καταγίνεται και να εξασκεί ως επάγγελμα την τέχνη, θεωρούσαν ότι ήταν έργο βάνουσο, γιατί άφηνε τη διάνοια << στάσιμη και ταπεινή²³ >>. Οι πολίτες αντιμετώπιζαν με περιφρονητική συγκατάβαση τους ανθρώπους του μόχθου. Ο Αριστοτέλης συμ-

βούλευε ότι η αγορά << πρέπει να είναι καθαρή και απαλλαγμένη από κάθε είδους τρόφιμα και να μην επιτρέπεται να πλησιάσει κανείς από εκείνους που ασχολούνται με βάνουσα έργα. Ούτε γεωργός, ούτε κανείς άλλος από την κατώτερη τάξη, αν δεν έχει ειδοποιηθεί από τον άρχοντα (...) η δε αγορά με τα τρόφιμα πρέπει να είναι σε ιδιαίτερη τοποθεσία²⁴ >>. Οι βιοτέχνες δεν είχαν αξιόλογα κέρδη. Το κόστος των προϊόντων τους επιβαρυνόταν από τα ημερομίσθια που πλήρωναν, γιατί δεν είχαν κεφάλαια ν' αγοράσουν δούλους. Οι πολίτες είχαν βιοτεχνίες κερδοφόρες. Όλη τη δουλειά την έκαναν οι δούλοι και τα προϊόντα των βιοτεχνιών τους είχαν μικρότερο κόστος. Επομένως οι πολίτες είχαν τα περιθώρια να ρίχνουν τις τιμές και να κυριαρχούν στην αγορά. Σε σχέση με τους άλλους Βοιωτούς ομοτέχνους τους, οι κατασκευαστές αρμάτων της Θήβας, πρέπει να ήταν σε πλεονεκτική θέση. Τα άρματα της Θήβας ήταν ονομαστά και οι Θηβαίοι θα έβγαζαν κάποιο κέρδος από το τζίρο.

εικ.6. Βερολίνο. Αρχαιολ. Μουσείο. Βοιωτικό ειδώλιο του 550 π.χ. Τα μαλλιά την εποχή εκείνη κόβονταν κοντά και η επίσκεψη στον κουρέα ήταν απαραίτητη.

Οι αγοραίοι ήταν οι άνθρωποι του εμπορίου. Οι αγοραίοι της Βοιωτίας πάλευαν για την επιβίωση σε μία κλειστή αγορά που λειτουργούσε υποτονικά. Οι περισσότεροι αγοραίοι ήταν λιανοπωλητές. Όπως είναι γνωστό, το μεγαλύτερο μέρος της εγχώριας παραγωγής ήταν στα χέρια των πολιτών και το εμπορεύονταν οι δούλοι τους. Μεγάλα κέρδη είχαν οι αγοραίοι που έκαναν εισαγωγές εξωτικών προϊόντων, αλλά αυτοί ήταν λιγостоί. Οι εισαγωγείς προμήθευαν την ανώτερη τάξη με πολυτελή είδη και εξωτικά προϊόντα. Επικρατούσε η φήμη ότι οι Αιολείς -οι Βοιωτοί ήταν Αιολείς- είχαν ροπή προς τον έρωτα και την οινοποσία, ότι ήταν άνθρωποι που τους άρεσε να ζουν με πολυτέλεια, υπερήφανοι και λίγο ματαιόδοξοι. Αλλά φαίνεται πως η ματαιοδοξία των γυναικών τους ήταν αχαλίνωτη. Από τις μαρτυρίες του Αριστοτέλους και του

Πλουτάρχου συμπεραίνει κανείς, ότι οι Βοιωτές της ανώτερης τάξης παρέσυραν τους άνδρες τους σε σπατάλες. Ο Αριστοτέλης λέει απερίφραστα: << οι γυναίκες των ολιγαρχικών επιδεικνύουν την πλούσια ζωή τους²⁵ >>. Ο Πλούταρχος, για ευνόητους λόγους δεν ήταν τόσο απόλυτος στις κρίσεις του. Ωστόσο είχε διαπιστώσει ότι << για τα μύρα και τα υφάσματα της πορφύρας μερικοί μάλωναν με τις γυναίκες τους²⁶ >>. Επειδή ενός κακού μύρια έπονται, υποθέτουμε ότι οι φιλονικίες δεν θα ήταν μόνο για τα μύρα και για την πορφύρα. Σίγουρα θα ζητούσαν και χρυσά κοσμήματα. Όχι από τα κοσμήματα της σειράς που είχαν μέσα ξύλο και από έξω χρυσό. Αλλά κοσμήματα ολόχρυσα, ανάλογα με τη βαρύτιμη πορφύρα. Γιατί και στο θέατρο πήγαιναν και σε ορισμένες διασκεδάσεις έπαιρναν μέρος και τις διάφορες πομπές και θυσίες παρακολουθούσαν με τα γιορτινά τους.

Τα υφάσματα της πορφύρας τα έφερναν από τη Μίλητο και ήταν κεντημένα με χρυσή κλωστή. Τεμάχιο χρυσοκεντημένης πορφύρας βρέθηκε στους βασιλικούς τάφους της Βεργίνας. Ήταν υφάσματα πανάκριβα. Η διαδικασία της βαφής με το κοχύλι πορφύρα ήταν περίπλοκη και οι πρώτες ύλες δαπα-

εικ.7. Αθήνα. Εθνικό Αρχαιολ. Μουσείο. Ξύλινος πίνακας του 6ου π.χ. αιώνα. Η ιέρεια κάνει σπονδή στο θωμό. Το παιδί κρατάει το πρόβατο που θα θυσιασθεί, ένας νέος παίζει λύρα και οι γυναίκες παρακολουθούν την ιεροτελεστία δεόμενες.

νηρές.

Επιπλέον η μόδα πρόσταζε, πριν από κάθε γιορταστική εκδήλωση, ν' αλείβονται με μύρα από λιβάνι, σμύρνα ή βάλαμο. Η συνήθεια αυτή ήταν ένδειξη ευτυχίας και πλούτου. Οι μεταπράτες μετέφεραν τα μύρα και τα μπαχαρικά από τα λιμάνια της ανατολικής Μεσογείου. Το εμπόριο των εξωτικών προϊόντων δεν ήταν εύκολη δουλειά. Ήθελε ανθρώπους ψυχωμένους και με πείρα. Υπήρχε φόβος το πλοίο να καταστραφεί από τρικυμία ή να λεηλατηθεί από πειρατές. Αλλά τα κέρδη ήταν σημαντικά και αντιστάθμιζαν τις ζημιές.

Ο Πλούταρχος διηγείται ότι ρωτήθηκε ο εφοπλιστής Λάμπις με ποιόν τρόπο απέκτησε τόσα χρήματα. Ο Λάμπις είπε: << Τα πολλά με ευκολία, τα λίγα όμως στην αρχή κουράστηκα πολύ και έκανα καιρό να τα μαζέψω >>.

Είναι αξιοπρόσεχτο ότι ο Λάμπις ξεκίνησε τις επιχειρήσεις του μ' ένα μικρό κεφάλαιο. Το γεγονός εξάλλου ότι ο Ξενοφών παρότρυνε τους Αθηναίους να χρηματοδοτήσουν επιχειρήσεις << **ώσπερ ναυτικόν**²⁷ >>, δηλαδή με τόκο 18%, ενισχύει την εντύπωση ότι η χρηματοδότηση ορισμένων ναυτιλιακών επιχειρήσεων και τη ρωμαϊκή εποχή γινόταν με αμοιβαία κεφάλαια όπως λέμε σήμερα.

Τη βυζαντινή εποχή το Κράτος παρεμβαίνει και ελέγχει τις εμπορικές συναλλαγές. Προκειμένου να περιοριστεί η αισχροκέρδεια στα είδη πρώτης ανάγκης, ο Διοκλητιανός [284 - 305] θέσπισε αυστηρές διατάξεις. Οι παραγωγοί, οι έμποροι και οι βιοτέχνες, πουλούσαν τα είδη αυτά σύμφωνα με τις τιμές που όριζε η αρμόδια κρατική υπηρεσία. Επιγραφές με ανακοινώσεις της αγορανομίας ανακαλύφθηκαν τον περασμένο αιώνα κοντά στην Παλιά Παναγία.

Η ίδια υπηρεσία όριζε την αμοιβή εργασίας κατά ειδικότητα και υποχρέωνε τον εργοδότη να δίνει στο προσωπικό και φαγητό. Αξια προσοχής είναι η IG VII 3064 επιγραφή που ορίζει την αμοιβή εργασίας. Γιατί μας δίνεται η ευκαιρία να γνωρίσουμε τις επαγγελματικές δραστηριότητες των Λεβαδέων της εποχής εκείνης. Στις μικρές πόλεις, όπως ήταν η Λεβάδεια, είχαν πέραση τα επαγγέλματα : του χτίστη, του ξυλογλύπτη, του μαραγκού, του χαλκιά, του μαρμαρά, του τεχνίτη

που έφτιανε ψηφιδωτά, του ζωγράφου που είχε ειδικότητα στις τοιχογραφίες, του ζωγράφου εικονογράφου, του αμαξά, του σιδερά, του αρτοποιού, του ναυπηγού που εργαζόταν σε πλοίο, του κτηνιάτρου κ.α. Στην ίδια επιγραφή ορίζεται και η τιμή για << **κουρεί καθ' έκαστον άνθρωπον** >> αλλά και << **κουρεί προβάτων καθ' έκαστον πρόβατον** >>.

Οι θήτες

Οι θήτες, όπως λέγονταν στην Αθήνα, ήταν οι ακτήμονες που δεν είχαν σπιθαμή γης << ούτε όση χρειαζόταν για τον τάφο τους²⁸ >>. Οι περισσότεροι ήταν υποαπασχολούμενοι και το βιοτικό τους επίπεδο, μόλις άγγιζε το όριο της επιβίωσης. Ο εργοδότης τους έδινε δυο φορές τη μέρα λίγο κριθαρένιο ψωμί γεμάτο άχυρα και λίγα σύκα. Τους έφερναν και ντόπια λάχανα, τσακιστές ελιές και κρασί λιγοστό που έμοιαζε με ξύδι. Στο ποίημα που μνημονεύει ο Αθήναιος, οι απόκληροι της αρχαίας κοινωνίας λένε:

<< Να το δείπνο μας τι ήταν
κριθαρόψωμο γεμάτο άχυρα
που δείχνει τη φτήνια του.
Ήταν και κάποιος βολβός και μερικά για ποικιλία,
[κάποιος ζωχός ή κάποιο μανητάρι]
Ήταν τέτοια δηλαδή, σαν τον άθλιό μας τόπο
που βγάζει άθλια, γι' αθλίουσ σαν και μας.
Τέτοια είναι η ζωή μας,
χωρίς δραστηριότητες και με απάθεια.
Δεν τρώει αγριοκρέμμοδο κανένας
όταν έχει στο τραπέζι κρέατα.
Ακόμα ούτε εκείνοι που λένε
ότι ανήκουν στους πυθαγορικούς²⁹...>>.

Εξυπακούεται ότι η μόρφωση για τα παιδιά αυτών των ανθρώπων που δεν χόρταιναν το ψωμάκι, ήταν άπιαστο όνειρο. Η εκπαίδευση ήταν ιδιωτική και οι δάσκαλοι που είχαν αποκτήσει κάποια φήμη ακριβοπληρώνονταν. << Ας τα βάλουν με την τύχη τους που τους έκανε φτωχούς³⁰ >> είχε αποφανθεί ο

εικ.8. Βερολίνο. Αρχαιολ. Μουσείο. Απεικόνιση σε αθηναϊκό κύλικα του 5ου π.Χ. αιώνα της αίθουσας διδασκαλίας.

Πλούταρχος. Οι δάσκαλοι μάθαιναν στα παιδιά ανάγνωση, γραφή, γραμματική, μουσική και γυμναστικές ασκήσεις. Μερικοί δίδασκαν και ιχνογραφία³¹.

Ήταν όμως και μερικοί που είχαν λύσει τα οικονομικά τους προβλήματα με τον πιό εύκολο τρόπο. Είχαν κολλήσει σαν τσιμπούρια σε νεαρούς πλούσιους γλεντοκόπους και περνούσαν ζωή χαρισάμενη. Ήταν οι περιθωριακοί της εποχής εκείνης, που λογάριαζαν τη ζωή με μέτρο την απόλαυση και όχι τη διάρκεια. Ο Πλούταρχος τους ονομάζει κόλακες. Επειδή κολάκευαν τους πλούσιους φίλους τους, ενώ αντιμετώπιζαν υπεροπτικά τους συγγενείς και γνωστούς όταν τους συμβούλευαν ν' αλλάξουν τρόπο ζωής.

<< Δεν υπάρχει ολεθριότερο γένος απ' τους κόλακες >> έγραφε ο Πλούταρχος. << Κανένας δεν σέρνει τόσο γρήγορα τους νέους στην καταστροφή.

Οι πατέρες συμβουλεύουν τα παιδιά τους να μη πίνουν κρασί; Αυτοί θα τους κάνουν να πίνουν.

Να μην ξοδεύουν τα χρήματα άσκοπα; Αυτοί θα τους παρασύρουν σε σπατάλες.

Ν' αγαπούν τη μάθηση; Αυτοί θα τους λένε να περνούν τον καιρό τους διασκεδάζοντας. Γιατί τα νιάτα φεύγουν και χάνονται γρήγορα. Γι' αυτό πρέπει κανείς να ζει και όχι να

ψευτοζει. Είναι ανάγκη να δίνουμε προσοχή στις απειλές του πατέρα; Αυτός είναι ξεμωραμένος, σαράβαλο, έτοιμος για τον τάφο. Να τον σηκώσουμε στους ώμους και να τον πάμε γρήγορα να τον θάψουμε.

Κάποτε ο κόλακας του προμηθεύει και καμμία πόρνη ή ξεμυαλίζει κάποια παντρεμένη και του την προσφέρει. Κι' έτσι, όλες οι οικονομίες που οι πατέρες τους είχαν βάλει κατά μέρος για τα γηρατεία τους, αυτοί τους τις αρπάζουν σαν ληστές³² >>.

Από τα γραφόμενα του Πλουτάρχου μένει κανείς με την εντύπωση ότι όσοι ζούσαν με εντιμότητα και αφοσίωση στο καθήκον θα ήταν ικανοποιημένοι. Όμως κατά βάθος μάλλον δεν ήταν και τόσο ικανοποιημένοι.

Ο Πλούταρχος έγραφε ότι μία όμορφη και πλούσια χήρα, η Ισμηνοδώρα από τις Θεσπιές, είχε απαγάγει έναν όμορφο έφηβο, το Βάκχωνα. Όταν έγινε ο γάμος άλλοι γελούσαν, άλλοι όμως αγανακτούσαν με την ιδέα ότι οι γυναίκες άρχισαν να παίρνουν πρωτοβουλίες. Ακουστήκαν πολλά, ακούστηκε και το παρακάτω επιχείρημα: << Αφού το βρέφος κυβερνάει η παραμάνα. Το παιδί ο δάσκαλος, τον έφηβο ο γυμνασιάρχος (...). Όταν ενηλικιώνεται ο νόμος και ο στρατηγός. Κανένας δεν είναι χωρίς αρχηγό, ούτε ανεξάρτητος. Ποιό είναι το φοβερό αν μία ώριμη και γνωστική γυναίκα κυβερνάει ένα νέον άνδρα³³ >>. Όλα αυτά γράφηκαν βέβαια από τον Πλούταρχο με εύθυμη διάθεση, αλλά γράφηκαν όμως.

Κοινωνικές εκδηλώσεις

Οι αρχαίοι χαρακτήριζαν τους Βοιωτούς ως .. αδηφάγους, επειδή έκαναν πολλά συμπόσια. Ο ιστοριογράφος Πολύβιος έλεγε οτι οι Βοιωτοί σε ένα μήνα κάνουν περισσότερα συμπόσια απο τις μέρες του μήνα. Αλλά και τους Θεσσαλούς ως αδηφάγους τους χαρακτήριζαν. Κατά τα φαινόμενα οι Βοιωτοί και οι Θεσσαλοί προκαλούσαν το φθόνο επειδή είχαν επάρκεια σιτηρών. Βέβαια στη Βοιωτία, όπως άλλωστε και σ' όλα τα μέρη, υπήρχαν και αδηφάγοι, αλλά αυτή η γενίκευση

ενοχλούσε φοβερά τον Πλούταρχο. **“Ου γαρ άπαντες ω θέλι-
τιστε...”** είχε απαντήσει ενοχλημένος στον Ξενοκλή απο τους
Δελφούς όταν αποκάλεσε τον Λαμπρία [τον αδελφό του
Πλουτάρχου] **“εις αδηφαγίαν Βοιωτίον”**. Ο βοιωτός Αγίας πά-
ντως, που ήταν από τους << **αδηφαγία χαιρόντων**”>>, είχε
τη γνώμη ότι έκαναν τα δείπνα των συμποσίων όχι για να
φάνε ή να πιούνε, αλλά γιατί τους άρεσε να επικοινωνούν με-
ταξύ τους, τρώγοντας και πίνοντας.

Τα ζώα που προορίζονταν για τα δείπνα των συμποσίων
αφιερώνονταν σε κάποια θεότητα. Προτιμούσαν να θυσιάζουν
ευνουχισμένα ζώα, κοκκόρια και χοιρινά. Μερικοί κρεμούσαν
τα σφάγια σε συκιά, πίστευαν ότι το κρέας γινόταν πιό μαλα-
κό.

Ο οικοδεσπότης υποδεχόταν τους καλεσμένους του στον
ανδρώνα. Στην αίθουσα υπήρχαν συνήθως πέντε κλίνες συ-
μποσίου που σχημάτιζαν ημικύκλιο. Οι καλεσμένοι ξάπλωναν
ανά δύο σε κάθε κλίνη, ενώ η μεσαία προοριζόταν για τον οι-
κοδεσπότη και το τιμώμενο πρόσωπο. Ο Πλούταρχος έγραφε
ότι την εποχή του, οι νεόπλουτοι ήθελαν να κάνουν τους νε-
ώτεριστές και έφτιαναν αίθουσες που χωρούσαν τριάντα και
παραπάνω κλίνες συμποσίου. Οι τραπεζοκόμοι έφερναν τα
φαγητά³⁵ πάνω σε τραπεζάκια και τα τοποθετούσαν μπροστά
στις κλίνες. Την κλασική εποχή οι Θηβαίοι συνήθιζαν να προ-
σφέρουν στους καλεσμένους τους ομελέττες, ψαράκια βρα-
στά, μαρίδες, σαρδέλλες, λουκάνικα, χοιρομέρια και φάβα³⁶.
Την εποχή του Πλουτάρχου η ανώτερη τάξη ακολουθούσε τις
γαστριμαργικές συνήθειες της ρωμαϊκής αριστοκρατίας. Οι
γεωτεριστές ήθελαν τα φαγητά να μαγειρεύονται με μπαχαρι-
κά και να συνοδεύονται με ξυνές και καυτερές σάλτσες. Για
τις καυτερές σάλτσες χρησιμοποιούσαν άσπρο κρασί υπόγλυ-
κο και Ξύδι σε ίσες αναλογίες, αρκετό αλάτι, σταφίδες λυω-
μένες και σιναπόσπορο.

Τα καινούργια παρασκευάσματα, που τόσο άρεσαν στους
κοσμοπολίτες Ρωμαίους, οι Βοιωτοί τα γεύονταν μάλλον από
μμητισμό. Οι Φωκείς³⁷ και οι Βοιωτοί νοσταλγούσαν τα παρα-
δοσιακά φαγητά, γιατί τα θεωρούσαν και πιό υγιεινά. Συμφω-
νούσαν με την άποψη ότι και ο Πλάτων παρουσίαζε ποικιλία

όταν προσέφερε στους καλεσμένους του βολβούς, ελιές, λαχανικά, τυρί, διάφορα ψητά και τραγήματα. Δηλαδή σύκα, ρεβίθια, κουκκιά, μύρτα και κάστανα που θα τα σιγόψηναν στη φωτιά για να πίνουν και λίγο. Όταν ήταν δυνατό << **παρέθεταν και ψυχράν τράπεζαν** >> με μύδια, στρείδια, αχινούς και άλλα θαλασσινά³⁸ που τα έτρωγαν με ωμά λαχανικά.

Μετά από το δείπνο επακολουθούσε το συμπόσιο. Στο μεταξύ γινόταν η σχετική προετοιμασία και οι τραπεζοκόμοι έφερναν τα τραγήματα και το κρασί³⁹.

Η εθιμοτυπία επέβαλε πριν αρχίσει το συμπόσιο ο οικοδεσπότης να προσφέρει στους καλεσμένους του μύρα και στεφάνια από ευωδιαστά λουλουδία. Ελεγαν και ίσως να το πίστευαν, ότι το άρωμα των λουλουδιών << βοηθάει θαυμάσια και αποτειχίζει το κεφάλι από τη μέθη, όπως [αποτειχίζουν οι πολιορκητικές μηχανές] την ακρόπολη⁴⁰>>.

Οι Έλληνες αγαπούσαν το κρασί γιατί τους έφτιανε το κέφι. Αλλά να γίνονται σκνίπα στο μεθύσι το θεωρούσαν ως υποτιμητικό. Μερικοί για να προφυλαχθούν από τη μέθη έτρωγαν στα ενδιάμεσα λίγα πικραμύγδαλα.

Την ρωμαϊκή εποχή έριχναν τα μπαχαρικά με απλωχεριά όχι μόνο στα φαγητά αλλά και στα κρασιά. Οι θιασιώτες της παλαιάς σχολής, από αντίδραση μάλλον, επέμεναν ότι το κρασί πρέπει να πίνεται αγνό. Όπως το ήθελε ο Ησίοδος, από το πιθάρι και στο στόμα, με τη φυσική του ευρωστία και δύναμη. Μερικοί διήθιζαν το κρασί, αλλά θεωρούσαν απαράδεκτη τη συνήθεια ορισμένων που << το χρωματίζουν με κανέλλα ή αλόη και το λαμπικάρουν με κρόκους, όπως φτιασιδώνουν τις γυναίκες οι προαγωγοί πριν τις πάνε στα συμπόσια⁴¹>>.

Στα συμπόσια τον πρώτο λόγο είχε ο συμποσίαρχος. Αυτός όριζε πόσο κρασί θα πιούμε και με πόση αναλογία σε νερό θα το πούμε.

Αρχίζαν το συμπόσιο με σπονδές και παιάνες. Ο Πλούταρχος περιέγραφε με ζωντάνια στο φίλο του Σόκκιο Σενεκίωνα, την έναρξη κάποιου συμποσίου που είχε ιδιαίτερη επιτυχία : << Κάναμε σπονδές στις Μούσες και στο μουσηγέτη Απόλλωνα. Συνοδεύσαμε τον Εράτωνα στη λύρα. Παιανίσαμε από τα ποιήματα του Ησιόδου περί την των Μουσών Γένεσιν⁴²>>.

Μετά άρχιζαν οι προπόσεις. Εφερναν τη λύρα και την έδιναν στον πρώτο, μαζί μ' ένα κλωνάρι μυρτιάς, να παίξει λύρα αν ήξερε και να τραγουδήσει. Στη συνέχεια τη λύρα έπαιρνε ο πρώτος της δεύτερης κλίνης και μ' αυτόν τον τρόπο άρχιζε η διασκέδαση⁴³. Μερικές φορές καλούσαν αυλιτρίδες και τραγουδίστριες και το πρωί αλίμονο στους παντρεμένους. Γιατί με τις γυναίκες τους σαν τα κοκκόρια πιάνονταν.

Όλα τα συμπόσια δεν κατέληγαν σε ξεφαντώματα με αυλιτρίδες και τραγουδίστριες. Αλλά η διασκέδαση περιοριζόταν << σε ωδός τινάς και διηγήματα φλυαρώδη και λόγους θαναύσους και αγοραίους >>. Οι διανοούμενοι πάλι καταπιάνονταν με διάφορα θέματα όπως π.χ. ποιό έγινε πρώτο η κόττα ή το αβγό; Γιατί ο μούστος μεθάει λιγότερο; Γιατί στα όνειρα που βλέπουμε το φθινόπωρο δεν δίνουμε σημασία;

Οι γυναίκες δεν έπαιρναν μέρος στα συμπόσια. Θεωρούσαν ανάρμοστο οι γυναίκες και τα παιδιά ν' ακούνε τις αθυροστομίες των μεθυσμένων. Αλλά στις τελετές του γάμου είχαν τα πρωτεία. Στην αρχαία κοινωνία ήταν ριζωμένη η πεποίθηση ότι << πρέπει η γυναίκα πάντα έναν προσάτη νάχει⁴⁴ >>. Πρίν από το γάμο, ο πατέρας ή ο κηδεμόνας της νύφης έδινε στο γαμπρό μπροστά σε τρεις μάρτυρες τα μετρητά και καθόριζε την υπόλοιπη προίκα⁴⁵. Αφού εξασφαλιζόταν μ' αυτόν τον τρόπο ο προσάτης, άρχιζαν οι προετοιμασίες του γάμου. Οι μελλοννυμφες την παραμονή του γάμου τους πήγαιναν στην κρήνη που ήταν αφιερωμένη στις Νύμφες, προσέφεραν θυσίες και γέμιζαν τη λουτροφόρο. Το νερό προοριζόταν για το λουσιμο, αλλά είχε και τη σημασία του ηθικού καθαρμού της μελλοννυμφης. Στον Αλιάρτο οι μελλοννυμφες γέμιζαν τη λουτροφόρο στην Κισσόεσαν Κρήνην.

Σύμφωνα με τα βοιωτικά έθιμα οι μελλοννυμφοι θυσίαζαν στο βωμό της Ευκλείας Αρτέμιδος. Ο βωμός της θεάς ήταν στην αγορά. Οι Λεβαδείς θυσίαζαν και στο ιερό της Δήμητρος Ευρώπης. Η ίερεία της Δήμητρος έδινε στους μελλοννυμφοις χρήσιμες οδηγίες για τη συζυγική ζωή και την ανατροφή των παιδιών. Στους θεούς που προσάτευαν το γάμο θυσίαζαν και οι γονείς τους. Τη μέρα του γάμου στόλιζαν τις εξώπορτες του γαμπρού και της νύφης με στεφάνια από κλαδιά ελιάς και

δάφνης. Ενώ η μισθωμένη αυλιτρίδα, περνούσε από τα στενά δρομάκια της πόλης και διαλαλούσε το γεγονός, παίζοντας στον αυλό κάποιο γαμήλιο σκοπό. Στο μεταξύ γινόταν και ο στολισμός της νύφης. Πάνω από το διάφανο πέπλο, οι Βοιωτές φορούσαν στεφάνι καμωμένο με σπαράγγια.

Η γαμήλια πομπή ξεκινούσε για το σπίτι του γαμπρού με το σούρουπο.

Μπροστά πήγαιναν γυναίκες που κρατούσαν αναμμένα δαδιά και δίσκους με φαγώσιμα. Ακολουθούσε η άμαξα με τη νύφη, το γαμπρό και το φίλο του γαμπρού, τον κουμπάρο. Στη συνέχεια ακολουθούσαν οι υπόλοιποι καλεσμένοι της νύφης και όλοι έλεγαν τραγούδια του υμναιού⁴⁶.

Στο σπίτι του γαμπρού τους υποδέχονταν οι γονείς του με τους καλεσμένους τους. Μετά από τις καθιερωμένες εθιμοτυπικές τελετές, δειπνούσαν άνδρες και γυναίκες μαζί. Στη νύφη έδιναν να φάει και ένα κυδώνι. Οι γυναίκες διασκέδαζαν όλη τη νύχτα. Αλλά παραβρίσκονταν και οι άνδρες γιατί όπως εξηγούσε ο Πλούταρχος << Οπου παρουσιάζονται οι γυναίκες επιβάλλεται να παραβρίσκονται και οι άνδρες >>. Την τρίτη μέρα του γάμου η νιόπαντρη έβγαινε από το συζυγικό κοιτώνα χωρίς το πέπλο που τις έκρυβε το πρόσωπο και ο γα-

εικ. 9. Καίμπριτζ Σκηνή συμποσίου σε ελληνικό κύλικα του 5ου π.Χ. αιώνα

μπρός της έδινε δώρο ένα χρηματικό ποσό.

Για την οικογενειακή ζωή των Βοιωτών ελάχιστα είναι γνωστά. Κάποιες πληροφορίες με λιγότερο ή περισσότερο ενδιαφέρον, προέρχονται από την ανεκδοτολογία. Ο Πλούταρχος έγραφε ότι δύο Θηβαίοι είχαν συμφωνήσει να συναντηθούν σ' ένα ορισμένο μέρος. Ο ένας όμως αργοπόρησε. Όταν συναντήθηκαν, άρχισε να διηγείται στον άλλον την αιτία της αργοπορίας του : << Όταν ζήτησα τα χαλινάρια για να πάρω το άλογο, η γυναίκα μου ανασκάλευε την αποθήκη, για να τα βρεί δήθεν. Είχα υποψίες ότι κάπου τα είχε δανείσει. Εγώ φώναζα, στο τέλος παραδέχθηκε ότι το προηγούμενο βράδυ τα είχε δανείσει στη γειτόνισσα. Τότε εγώ αγανάκτησα και άρχισα να τη βρίζω. Αρχισε κι' εκείνη να με περιλουεί με κατάρες. Ελεγε να μ' εύρει κακό στον πηγαϊμό μου και στον ερχομό μου. Μακάρι, μα το Δία, όλες οι κατάρες στο κεφάλι της να πέσουν. Στο τέλος δεν κρατήθηκα και την έδειρα. Πράγμα που έκανε να μαζευτεί όλη η γειτονιά, άνδρες και γυναίκες⁴⁷>>.

<< Το θηλυκό γένος είναι από τη φύση του πιό κρυφό και πιό πανούργο από μας τους άνδρες, ένεκα της αδυναμίας του⁴⁸>>, είχε πει ο Πλάτων, με αφορμή ίσως, κάποια παρόμοια επεισόδια. Όμως πρίν από το γάμο η εικόνα ήταν διαφορετική. Οι ερωτευμένοι τραγουδούσαν έξω από την πόρτα της κόρης των ονείρων τους τον παρακλαυσιθυρον⁴⁹. Στόλιζαν την εικόνα της με λουλούδια και οι αντραστές έπαιζαν γροθιές για χάρη⁵⁰ της. Ο ερωτευμένος και ο μεθυσμένος, έλεγαν όσοι είχαν περάσει από αυτό το στάδιο, είναι το ίδιο και τους έκριναν με επιεικεία, επειδή θεωρούσαν ότι όλες αυτές οι ελαφρότητες, ήταν καμώματα της νιότης.

Οι Ελληνίδες την αρχαία εποχή παντρεύονταν πολύ νέες, στα δεκαπέντε τους χρόνια. Οι γονείς πρόσεχαν όσο οι κόρες τους ήταν στην υποταγή τους, << να ιδούν, ν' ακούσουν και να ρωτήσουν όσο ήταν δυνατό λιγότερα >>. Σύμφωνα με τις αντιλήψεις της αρχαίας κοινωνίας, τα ενδιαφέροντα της γυναίκας έπρεπε να είναι στραμμένα μόνο στα του οικου της. Να συνταυτίζεται με τη γνώμη του άνδρα της και το κυριότερο, να είναι οικονόμα και νοικοκυρά. Γιατί όπως έγραφε ο Ξε-

νοφών << με τις δουλειές του άνδρα είναι αλήθεια πως μπαίνουν όλα τα καλά στο σπίτι, μα από τη διαχείριση της γυναίκας εξαρτιέται, αν θα κρατηθούν ή θα σπαταληθούν⁵¹ >>.

εικ. 10. Παρίσι, Μουσείο Λούβρου. Απεικόνιση του γυναικωνίτη σε πυξίδα [κουτί με σκέπασμα] του 5ου π.Χ. αιώνα. Από τη δίφυλλη πόρτα διακρίνεται το πόδι του κρεθθατιού και τα κεντημένα μαξιλάρια. Η μία γυναίκα κρατάει τυλιγμένο νήμα και η άλλη το τελάρο με το κέντημα.

Η νιόπανδρη αναλάμβανε με την συμπαράσταση του άνδρα της, όλες τις ευθύνες του νοικοκυριού. Ήταν κατατοπισμένη στη μαγειρική αρκετά. Ήξερε όλη τη διαδικασία της υφαντικής τέχνης και << είχε μία ιδέα για τον καταμερισμό της υφαντικής εργασίας στις δούλες του σπιτιού⁵² >>.

Ο Θουκιδίδης είχε πει ότι η φιλοδοξία ποτέ δεν γηράζει. Γι' αυτό οι άνδρες της τρίτης ηλικίας που είχαν αποχωρήσει από την ενεργό πολιτική θέλοντες και μη και έχαφταν κουκκιά το χειμώνα δίπλα στη φωτιά, θα πρέπει να αισθάνονταν σαν σε κατ'οίκον περιορισμό. Σ' αυτή την κρίσιμη ψυχολογικά καμπή της ζωής τους μερικοί χώριζαν από τις γυναίκες τους, επειδή τις έβρισκαν γηρασμένες και ζούσαν μόνοι ή οικονομούσαν κανένα "παλλακίδιον" ή ξαναπαντρεύονταν με νέες γυναίκες.

Ένα σατιρικό τραγουδάκι της εποχής του Πλουτάρχου έλεγε:

"Ξέρω πολύ καλά ότι παντρεύομαι γέρος και επομένως για [να βολεύω] τους γείτονες".

Πάντως στις γιορταστικές συγκεντρώσεις των αμφιδρομίων η χαρά ήταν αμέριστη. Στη Βοιωτία τα αμφιδρόμια γιορτάζονταν δέκα μέρες μετά από τη γέννηση του βρέφους. Οι γονείς καλούσαν στο σπίτι τους συγγενείς και φίλους για να

γνωστοποιήσουν το όνομα που θα έδιναν στο νεογέννητο. Παρουσίαζαν το βρέφος με τρόπο τελετουργικό. Κάποιος από το άμεσο περιβάλλον των γονέων, περιέφερε πολλές φορές το βρέφος γύρω από την οικογενειακή εστία και οι καλεσμένοι μαζί με τις ευχές τους έδιναν και τα δώρα τους. Στο δείπνο που επακολουθούσε έπαιρναν μέρος όλοι οι καλεσμένοι και συνήθιζαν, για το καλό, να προσφέρουν ως πρώτο πιάτο ειδικό τυρί ψημένο στο φούρνο.

Τοπικές γιορτές

Κάθε πόλη διοργάνωνε μία ή περισσότερες τοπικές γιορτές προς τιμήν κάποιου θεού ή ήρωα ή για να γιορτάσει κάποια επέτειο. Οι γιορτές ήταν μία προσπάθεια πολιτιστικής ανάπτυξης και είχαν το χαρακτήρα της κοινής δημιουργικής πρόθεσης. Οι αθλητικοί και ποιητικοί αγώνες, οι θεατρικές παραστάσεις, η ένταση της άμιλλας, ήταν ερεθίσματα για πολιτιστική άνοδο.

εικ. 11. Ν.Υόρκη, Μητροπολιτικό Μουσείο Τέχνης. Απεικόνιση εργαστηρίου υφαντικής σε κύλικα του 5ου π.Χ. αιώνα.

Οι διάφοροι τοπικοί ή πανελλήνιοι αγώνες διοργανώνονταν από την άνοιξη μέχρι το φθινόπωρο, αλλά οι περισσότεροι διοργανώνονταν το καλοκαίρι. Στους αγώνες, όχι μόνο στους Πανελλήνιους αλλά και στους τοπικούς, συμμετείχαν αθλητές και από μακρινά μέρη. Στην επιγραφή IG VII 49 διαβάζουμε ότι κάποιος αθλητής [λείπουν οι πρώτοι στίχοι της επιγραφής με το όνομα του αθλητή] πήρε μέρος στα <<

... Ολύμπια εν Πείση, Πύθια εν Δελφοίς, Τροφώνια εν Λεβαδεία, Νέμεα εν Αργεί, Παναθήναια εν Αθήναις (...) Καπιτώλια εν Ρώμη, Σεβαστά εν Νεαπόλει >>.

Στη Λεβαδεία γίνονταν δύο μεγάλες τοπικές γιορτές : τα Τροφώνια και τα Βασιλεία. Τα Τροφώνια τα διοργάνωναν οι Λεβαδείς. Τα Βασιλεία τα διοργάνωνε το Κοινόν των Βοιωτών, σε ανάμνηση της μάχης των Λεύκτρων. Οι Βοιωτοί είχαν αποδεχτεί τις αρχές της Βοιωτικής Ομοσπονδίας ως ιστορική αναγκαιότητα και έκαναν πράξη την ιδέα της συνύπαρξης.

Για τα Βασιλεία κάνει λόγο και ο Πλούταρχος στις Ερωτικές Διηγήσεις. Γράφει ότι ο Ορχομένιος Στράτων ερωτεύθηκε την όμορφη Αριστόκλεια απ' τον Αλιάρτο, όταν την είδε τυχαία να λούζεται στην Κρήνη της Ερκυνας. Η Αριστόκλεια λουζόταν << γιατί θα έπαιρνε μέρος ως κανηφόρος στην πομπή που θα γινόταν προς τιμήν του Διός Βασιλέως >>.

Οι γιορτές άρχιζαν μέσα σε μία ατμόσφαιρα ειρηνικής συνύπαρξης και θρησκευτικής κατάνυξης. Στην πομπή με την πανηγυρική πορεία και την πάνδημη συνοδεία, οι κανηφόρες μετέφεραν τα κάνιστρα με τα απαραίτητα για τις ιεροτελεστίες στο βωμό της θεότητας. Οι δεήσεις των ιερέων, τα θυμιάματα [λιβάνι ανακατεμένο με μέλι και σιτάρι] που τα έκαιγαν στο βωμό, οι θυσίες, οι σπονδές και οι προσευχές στο βωμό και στο ναό, ήταν η έκφραση της ευγνωμοσύνης τους προς τη θεότητα. Στην πομπή έδιναν τον τόνο οι αυλητές που έπαιζαν το προσόδιον. Όταν πλησίαζαν το βωμό και το ναό σταματούσαν και έψαλαν τον ύμνο με συνοδεία κιθάρας.

Όσοι θυσίαζαν στο βωμό του θεού τις μέρες της γιορτής συνήθιζαν να καλούν μερικούς φίλους. Όμως τους φίλους συνήθιζαν ν' ακολουθούν σαν σκιές και οι δικοί τους φίλοι και το κρέας γινόταν ανάρπαστο. Δεν έμενε τίποτα για εκείνους που είχαν προσφέρει τη θυσία << **πλην καπνού και θυρούθου μετέχοντας** >>. Για όσους θυσίαζαν στους Δελφούς έλεγαν περιπαικτικά : << Οποιος θυσίασε στους Δελφούς ψωνίζει κρέας για να φάει⁹³ >>. Εκαιγαν στο βωμό ένα μέρος από τα σφάγια που θυσίαζαν, για να ευφρανθούν με την κνίσα οι θεοί. Μερικοί εκαιγαν ότι δεν έτρωγαν αυτοί, δηλαδή το ακρονούρι και

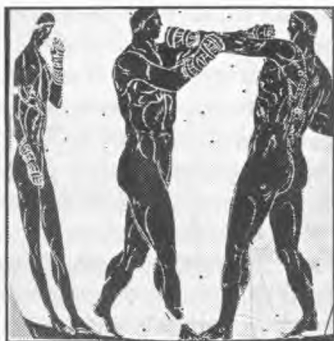
τη χολή, ενώ τα υπόλοιπα ήσυχα τα καταβρόχθιζαν⁵⁴.

Οι βουλευτές τις μέρες της γιορτής έπαιρναν μέρος σε δημόσια συνεστίαση. Ο κρατήρας με το κρασί ήταν << **πηγή φιλοφροσύνης άφθονος και μέτρον έχουσα της απολαύσεως την όρεξιν**⁵⁵ >>. Από τα δημόσια δείπνα δεν έλειπε το λατρευτικό στοιχείο. Αρχιζαν με σπονδές και παιάνες. Αλλά και το ψυχαγωγικό στοιχείο δεν έλειπε. Με μισθωμένες αυλιτρίδες και τραγουδίστριες οι πατέρες της πόλης το διασκέδαζαν. Όμως το κρασί, οι αυλιτρίδες και οι τραγουδίστριες, δεν ήταν εγγυητήρια άψογης συμπεριφοράς. Οι ασχημίες και τα έκτροπα κατά τη διάρκεια του δείπνου, στην κυριολεξία έδιναν και έπαιρναν. Πολλές φιλονικίες άναβαν και κυνικές βρισιές εκστομιζονταν << **ου κατ' αλλήλων μόνον, αλλά και κατά των τραπεζοκόμων και κατά των εστιώντων** >>.

Οι γιορτές συνήθως διαρκούσαν δύο ή τρεις μέρες και τελείωναν με τους αθλητικούς και ποιητικούς αγώνες. Για τους νέους, προπαντός της κατώτερης τάξης, η νίκη σε κάποιο άθλημα ήταν καθοριστική, γιατί τους έβγαζε από την ανωνυμία.

Το αγαπημένο άθλημα των Βοιωτών ήταν η πάλη. Η πυγμαχία ικανοποιούσε τα σκληρά γούστα και διεξαγόταν μέσα σ' ένα καταιγισμό από κλωτσιές, κεφαλιές και γροθιές. Οι πυγμάχοι κάλυπταν τις παλάμες και τους καρπούς των χεριών με ενισχυμένους ιμάντες από σκληρό δέρμα. Παλαιότερα τύλιγαν μόνο τις παλάμες με μαλακούς ιμάντες από νωπό βοδινό δέρμα.

εικ. 12. Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο. Σκηνή από αγώνα πυγμαχίας σε αθηναϊκό αμφορέα του 335 π.Χ.

εικ. 13. Αρχαιολ. Μουσείο Αθήνας. Σκηνή από αγώνα πυγμαχίας στην τελική φάση, από ερυθρόμορφο αμφορέα του 5ου π.Χ. αιώνα.

εικ. 14 και 15. Βερολίνο, Αρχαιολ. Μουσείο. Αγώνισμα πάλης από ερυθρόμορφο αμφορέα του 430 π.Χ.

Οι Βοιωτοί θεωρούσαν την πυγμαχία ως ένα από τα αρχαιότερα αγωνίσματα, επειδή ήταν << **άτεχνον και απλούν** >>, έκφραση μιάς πρωτόγονης κοινωνίας που στηριζόταν στη δύναμη και στη βία. Η πάλη όμως τους συνήρπαζε όλους. Χαρακτηρίζαν το άθλημα << **τεχνηκότατον και πανουργότατον** >>. Στην πυγμαχία οι διαιτητές δεν επέτρεπαν στους αντιπάλους να συμπλέκονται σώμα με σώμα και νικούσε όποιος άντεχε περισσότερο. Ενώ στην πάλη γίνονταν << **εμβολαί, παρεμβολαί, συστάσεις, παραθέσεις**⁵⁶ >> και μπορούσε να καταβληθεί ο αντίπαλος με δόλο. Πράγμα που έκανε τους θεατές να παρακολουθούν τον αγώνα με ενδιαφέρον. Αλλωστε, όλοι οι άνδρες είχαν ασκηθεί στην πάλη και ήταν σε θέση να κρίνουν τις διάφορες φάσεις του αγώνα.

Την αρχαία εποχή, ο αθλητισμός για τους νέους ήταν τρόπος ζωής και οι αθλητικές συναντήσεις συνηθισμένο γεγονός. Γύρω από τις παλαιστές⁵⁷ μαζεύονταν οι ώριμοι άνδρες, ακόμα και οι γέροι, για να παρακολουθήσουν τις προπονήσεις και να θαυμάσουν τα νιάτα.

Όπως προκύπτει από τις επιγραφές, στους γυμνικούς αγώνες των Βασιλείων οι άνδρες και τα παιδιά αγωνίζονταν στα εξής αθλήματα :

παίδας στάδιον	άνδρας στάδιον
παίδας δίαυλον	άνδρας δίαυλον
παίδας δόλιχον	άνδρας δόλιχον
	άνδρας πένταθλον
παίδας πάλην	άνδρας πάλην
παίδας παγκράτιον	άνδρας παγκράτιον
παίδας πυγμήν	άνδρας πυγμήν
	οπλίτην

Το στάδιον ήταν δρόμος ενός σταδίου. Το στάδιον της Ολυμπίας είχε μήκος 192,27 μέτρα. Αλλα στάδια ήταν λίγο μικρότερα.

Ο δίαυλος ήταν δρόμος δύο σταδίων. Αντίστοιχος με τον σημερινό των 200 μέτρων.

Ο δόλιχος ήταν δρόμος αντοχής 7ή και περισσότερων σταδίων.

Το πένταθλο ήταν αγώνισμα σύνθετο. Οι άνδρες αγωνίζο-

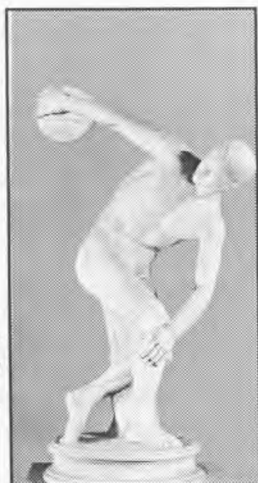
νταν στο άλμα εις μήκος, στάδιο, ακόντιο, δίσκο και πάλη.

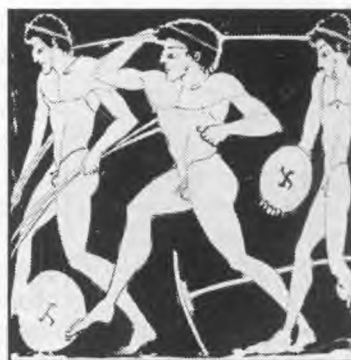
εικ. 16. Ν. Υόρκη, Μητροπολιτικό Μουσείο. Στην παράσταση της Ληκύθου του 5ου π.Χ. αιώνα απεικονίζεται ο αθλητής να πηδάει άλμα εις μήκος κρατώντας τους αλτήρες.

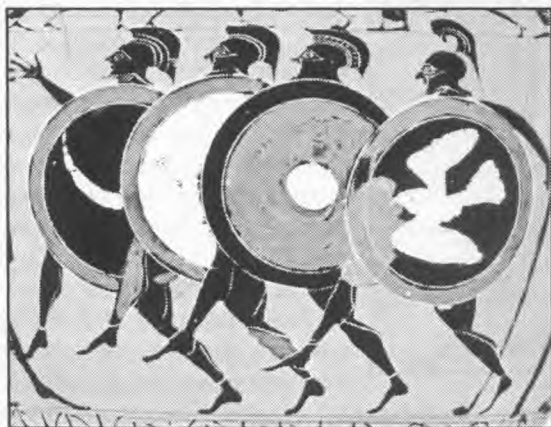
εικ. 17. Αρχαιολ. Μουσείο Ολυμπίας. Λίθινος αλτήρας βάρους 4,624 χιλιογράμμων.

εικ. 18. Ρώμη, Μουσείο Θερμών. Ο Δισκοβόλος, έργο του Μύρωνος, 5ος π.Χ. αιώνας.

εικ. 19. Μόναχο, Αρχαιολ. Μουσείο. Παράσταση ακοντισμού από ερυθρόμορφο αμφορέα του 500 περίπου π.Χ.

εικ. 20. Μόναχο, Αρχαιολ. Μουσείο. Παράσταση αθλητών που τρέχουν τον οπλίτην δρόμον, από αμφορέα του 6ου π.Χ. αιώνα.

Το παγκράτιον ήταν συνδιασμός πάλης και πυγμαχίας αλλά οι αθλητές δεν τύλιγαν τις παλάμες και τους καρπούς με ιμάντες.

Στον οπλίτην δρόμο οι άνδρες έτρεχαν γυμνοί, κρατούσαν δόρυ, ασπίδα και φορούσαν κράνος.

εικ. 21. Μουσείο Δελφών.
Ο Ηνίοχος

Οι ιππικοί αγώνες ήταν προνόμιο της ανώτερης τάξης. Για μερικούς η κατάκτηση της πρωτιάς ήταν ζήτημα φιλοδοξίας και επίδειξης. <<Αν δεν έχουν σκυλιά και να είναι πρώτοι στην ικανότητα και άλογα (...) στενοχωρούνται⁵⁸>>, έγραφε ο Πλούταρχος. Οσοι είχαν άλογα κατάλληλα για αγώνες ταχύτητας, φρόντιζαν να έχουν στη δούλεψή τους και τους πιό ικανούς ηνιόχους και αναβάτες. Η δόξα της νίκης ανήκε στον ιδιοκτήτη των αλόγων. Αυτός έπαιρνε το βραβείο και είχε το δικαίωμα να στήσει και άγαλμα. Η επιβράβευση του ηνιόχου και του αναβάτη, ήταν μία μάλλινη ταινία που έδενε ο ιδιοκτήτης των αλόγων στο μέτωπό τους.

Στην επιγραφή SEG III 367 σώζεται ολόκληρο το μέρος των ιππικών αγωνισμάτων που γίνονταν στην

πανήγυρη των Βασιλείων⁵⁹. Τα αγωνίσματα ήταν τα εξής :

**Ανάβασις,
Ζεύγει εν τω σταδίω,
Συνωρίδι πωλική,
Κέλητι πωλικό,
Συνωρίδι τελεία,
Κέλητι τελείω,
Αρματι πωλικώ,
Αρματι τελείω**

Στο αγώνισμα της ανάβασης, ενώ τα άλογα κάλπαζαν στο ιπποδρόμιο σε ένα ορισμένο σημείο οι αναβάτες κατέβαιναν

από τα άλογα και προσπαθούσαν να Ξανανέβουν τρέχοντας παράλληλα με τα άλογα. Η συνωρίς πωλική και η συνωρίς τελεία ήταν άρματα που στη μεν πωλική ήταν ζεμένα δύο μουλάρια, στην δε τελεία δύο τέλεια άλογα.

Το πρόγραμμα των Βασιλείων περιελάμβανε και ένα μικρό μουσικό μέρος.

Εχει διαπιστωθεί από τις επιγραφές, ότι τα προγράμματα των διαφόρων μουσικών και ποιητικών αγώνων ήταν σχεδόν τα ίδια. Για παράδειγμα, στην επιγραφή IG VII 3197 διαβάζουμε ότι στα Χαριτήσια του Ορχομενού διαγωνίστηκαν:

σαλπικτής, κήρυξ, ραψωδός, ποιητής επών, αυλητής, αυλωδός, κιθαριστής, τραγωδός, κωμωδός, ποιητής σατίρων, υποκριτής, ποιητής τραγωδιών, ποιητής κωμωδιών.

Στα Αμφιαράεια [επιγραφή IG VII 419] διαγωνίστηκαν : κήρυξ, εγκωμίω λογικώ, εγκωμίω επικώ, επών ποιητής, ραψωδός, αυλητής, κιθαριστής, σατίρων ποιητής, ποιητής τραγωδιών, υποκριτής, τραγωδίας παλαιάς υποκριτής.

Ας σημειωθεί ότι οι κήρυκες βραβεύονται για την ορθοφωνία τους και την ένταση της φωνής τους. Στη ραψωδία αγωνίζονταν οι καλλιτέχνες που απάγγειλαν επική [ηρωική] ποίηση. Μεγάλη προσέλευση υποψηφίων θα είχαν στους μουσικούς αγώνες αυλητών και αυλωδών γιατί οι Βοιωτοί ήταν δεξιότεχνες αυλητές και έφτιαχναν τα σουραύλια απο τα καλάμια της Αλιαρτίδος. Οι ποιητές εγκωμίων (τα απάγγειλαν σε γάμους, βαπτίσεις και κηδείες) και επών εκφράζονταν με διηγηματικόν τρόπο. Ενω οι ποιητές τραγωδιών, κωμωδιών και σατίρων, εκφράζονταν με μιμητικόν τρόπο δηλαδή παρουσίαζαν τους ήρωες των ποιημάτων τους να ενεργούν και να μιλούν. Ο ποιητής που έγραφε τραγωδίες και ήθελε να διαγωνιστεί, έγραφε στους αγωνοθέτες << **ότι χορόν αιτεί τω πάθει και σκηνης δείται** >>.

Σαν τεκμήριο των ποιητικών αγώνων της Λεβαδείας, μπορεί να θεωρηθεί η στήλη που είναι εντοιχισμένη, στη βορεινή πλευρά του κωδωνοστασίου της Μητρόπολης. Η επιγραφή της στήλης λέει ότι ο << Μέλιτος νένικεν >>. Στο επάνω μέρος της στήλης διακρινόταν καθαρά η λέξη << Ελικώνισι >>, αλλά το φθινόπωρο του 1989, κάποιοι συνέλαβαν τη φαινή

ιδέα να σβήσουν με καλέμι τους τρεις πρώτους στίχους της επιγραφής και να συμπληρώσουν την καταστροφή. Ο Μέλιτος πάνω στη στήλη θα είχε τοποθετήσει το έπαθλο, το είχε αφιερώσει κατά τη συνήθεια των Βοιωτών ποιητών, στις Μούσες του Ελικώνα. Τα έπαθλα ήταν τρίποδες ή λέβητες και στη στήλη που τα τοποθετούσαν χάραζαν το επίγραμμα :

<< ... **Ελικώνισι Μούσαις τον δ' ανέθηκεν**⁶⁰ >>

Οι ποιητικοί αγώνες δεν τελείωναν πάντοτε ειρηνικά. Κατά τον Πλούταρχο << **πράγματα τοις κρίνουσιν παρέσχεν**⁶¹ >> μερικοί που δεν βραβεύονταν. Αλλά ύστερα από την παραζάλη της γιορτής, οι ποιητές θα έπαιρναν το δρόμο της επιστροφής στα καθημερινά. Η ζωή θα επανακτούσε τον κανονικό της ρυθμό μέχρι τις επόμενες γιορτές. Γιατί οι θερμόαιμοι ποιητές θα ξανάρχονταν να διαγωνιστούν με καινούργια όνειρα και αναπτερωμένες ελπίδες.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ
ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ
ΖΩΗ ΤΩΝ ΒΟΙΩΤΩΝ
Κοινωνικές Τάξεις

1. Αριστοτέλης Πολιτικά Ζ! 1317 b 40
2. >> >> Δ! 1291 a 7
3. >> >> Α! 1253 b 30-37
4. >> >> Α! 1253 b 19-25
5. Πλούταρχος Παραμυθητικός εις Γυναίκαν την Αυτού 609 C
6. >> Συμποσιακά 703 D F
7. Ξενοφών Οικονομικός ΙΧ 5
8. Αθήναιοι Δειπνοσοφισταί IV 267 b
9. Πλάτων Νόμοι 915 D
10. Ξενοφών Απομνημονεύματα V 2

Οι Πολίτες

11. Πλούταρχος Πολιτικά Παραγγέλματα 802 b
12. Αριστοτέλης Πολιτικά Γ! 1278 a 25
13. Πλούταρχος Περί Παίδων Αγωγής VII B
14. >> Ει Πρεσβυτέρω Πολιτευτέον 785 b
15. Αριστοτέλης Πολιτικά Ε! 1306 a 35
16. GLOTZ G. Η Ελληνική Πόλις σελ. 92
17. Πλούταρχος Περί Μοναρχίας, Δημοκρατίας και Ολιγαρχίας
827 C
18. Πλούταρχος Πολιτικά Παραγγέλματα 816 b
19. >> >> >> 821 F 822
20. >> >> >> 805 B C
21. Αριστοτέλης Πολιτικά Ζ! 1321 a, 45
22. Πλούταρχος Πολιτικά Παραγγέλματα 805 b

Οι θάναυσοι και οι αγοραίοι

23. Αριστοτέλης Πολιτικά Θ! 1337 b 15
24. >> >> Η! 1331 a 35

25. >> >> Δ! 1360 α 5
 26. Πλούταρχος Παραμυθητικός εις Γυναίκαν την Αυτού 690
 b
 27. Ξενοφών Περί Προσόδων III 9

Οι θήτες

28. Αριστοφάνης Εκκλησιάζουσαι
 29. Αθήναιος Δειπνοσοφισταί Β! 56 C
 30. Πλούταρχος Περί Παιδων Αγωγής XI E
 31. Αριστοτέλης Πολιτικά Θ! 1337 b 25
 32. Πλούταρχος Περί Παιδων Αγωγής XXII F
 33. >> Ερωτικός 748 E

Κοινωνικές Εκδηλώσεις

34. Πλούταρχος, Συμποσιακά 635, 5
 35. Τη ρωμαϊκή εποχή το παραδοσιακό πρωινό, κριθαρόψωμο βουτηγμένο σε ανέρωτο κρασί, είχε αντικατασταθεί με ψωμί ελιές ή κάρδαμο. Σε εξαιρετικές περιπτώσεις προσέφεραν ως πρωινό αβγά, κρέμες από νισεστέ και άσπρο ψωμί. Στα παιδιά άρεσε πολύ το ζεστό ψωμί με τυρί και ξηρά σύκα. Όταν ζύμωναν, έπλαθαν για τα παιδιά ζωάκια από ζυμάρι. Εφτιαναν και τους κόλλικες, τα αφράτα ψωμιά σε σχήμα φρατζόλας. Ανάπιαναν το αλεύρι με αραιό προζύμι και έψηναν τους κόλλικες στο φούρνο. Από την εποχή του Ησιόδου οι Βοιωτοί συνήθιζαν να φτιάχνουν γαλατόπιττες. Ο Ησιόδος τραγουδούσε :
 << Γαλατόπιττα ξεροψημένη και γάλα από γίδες που αρχίζουν να στερεύουν >>.
 Από τα όσπρια προτιμούσαν τις φακές, μαγείρευαν και το έτνον ή λέκιθον.
 Το έτνον ήταν χυλός από ξεφλουδισμένα κουκκιά.
 36. Αθήναιος Δειπνοσοφισταί 148 e
 37. Πλούταρχος Συμποσιακά 619 c b
 38. Όταν έφερναν ψάρια στην αγορά οι ψαράδες χτυπούσαν δυνατά ένα κουδούνι. Με τα ψάρια έφτιαναν εύπεπτα φα-

γητά και τα έδιναν στους αρρώστους. Τους άρεσαν όμως και τα παστά ψάρια.

39. Οι Βοιωτοί έφτιαναν διαφόρους τύπους κρασιών. Οπως τον ρητινίτην και τον ανθοσμίαν ή σαπρία. Ο παππούς του Πλούταρχου, ο Λαμπρίας, όταν έπινε τον ανθοσμία << του λυνόταν η γλώσσα >>. Όσοι δεν είχαν αμπέλια έφτιαναν υδρομέλι, κρασί από μήλα ή από κριθάρι. Μερικοί έπιναν και ξυρισμένα κρασιά γιατί ήταν φθηνά.
40. Πλούταρχος Συμποσιακά 647 Β C
41. >> >> 693 C
42. >> >> 743 C 10. Οι παιάνες ήταν λυρικά ποιήματα που τα έψελναν για να απαλλαχθούν απο επιδημίες και αρρώστιες. Την καθε ρυθμική μονάδα αποτελούσαν τρεις βραχείες συλλαβές και μια μακρά.
43. Πλούταρχος Συμποσιακά 615 10
44. Μένανδρος ο Δύσκολος στροφή 717
45. Στην Ελεφαντίνη νήσο της Αιγύπτου βρέθηκε ένα ελληνικό παπυρικό συμφωνητικό του 311 π.χ. Σύμφωνα με τους όρους του συμφωνητικού, οι Έλληνες νεόνυμφοι θα ζησουν όπου αποφασίσει ο γαμπρός και ο πεθερός. Η γυναίκα θα χάσει την προίκα της, αν αποδειχθεί μπροστά σε τρεις άνδρες, αποδεκτούς και από τα δύο μέρη, ότι ντρόπιασε τον άνδρα της. Αν όμως αποδειχθεί μπροστά σε τρεις άνδρες, ότι ο άνδρας της έβαλε άλλη γυναίκα στο σπίτι και απέκτησε παιδιά με άλλη γυναίκα ή φέρεται άσχημα στη γυναίκα του, να επιστρέφει ολόκληρη την προίκα και να πληρώσει ισόποση αποζημίωση. Στο συμφωνητικό δεν αναφέρεται αν αυτή η συμφωνία βασιζόταν σε κάποιο νόμο.
46. Ο υμέναιος ήταν τα τραγούδια του γάμου.
47. Πλούταρχος Περί Σωκράτους Δαιμόνιον 587 F
48. Πλάτων Νόμοι 779 Β
49. Ο Παρακλαυσιθυρος ήταν τραγούδια με παραπονετικά λόγια. Τα τραγουδούσαν οι ερωτευμένοι έξω από την πόρτα της εκλεκτής τους, όταν γύριζαν από διασκέδαση.
50. Πλούταρχος Ερωτικός 753, 14
51. Ξενοφών Οικονομικός ΙΙΙ, 15

Τοπικές γιορτές

53. Πλούταρχος Συμποσιακά 709

54. Μένανδρος ο Δύσκολος στροφή 450

55. Πλούταρχος Συμποσιακά 643 18

56. >> >> 638 B

57. Οι παλαιότερες είχαν στέγαστρα. Για να μη τραυματίζονται οι αθλητές κάλυπταν την κονίστρα με μείγμα από ψιλή άμμο και κερί.

58. Πλούταρχος Περί Ευθυμίας 447 E

59. Στ.Κουμανούδης Αρχαιολ. Εφημ. Τόμος 26 1971

60. Ο Ησίοδος είχε κερδίσει έπαθλο σε ποιητικό αγώνα στην Χαλκίδα και έγραφε: << τον μεν εγώ Μούσης Ελικωνιάδεσσ' ανέθηκα >>.

Μεταγενέστερα είχε γραφεί από άγνωστον συγγραφέα ότι ο Ησίοδος είχε νικήσει σε ποιητικόν αγώνα τον Όμηρο και ότι το έπαθλο αυτό το αφιέρωσε στις Μούσες του Ελικώνα. Οι Βοιωτοί ποιητές αφιέρωναν τα έπαθλα, τους τρίποδες ή τους λέβητες, που έπαιρναν στις μούσες του Ελικώνα με το ίδιο επίγραμμα.

61. Πλούταρχος Συμποσιακά 674 E

ΧΑΡΤΕΣ

- ΧΑΡΤΗΣ (1) : ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΧΩΡΟΥ
ΧΑΡΤΗΣ (2) : ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΟ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΛΕΒΑΔΕΙΑΣ
ΧΑΡΤΗΣ (3) : ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΟ ΤΟΥ ΛΟΦΟΥ ΑΙ ΛΙΑΣ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ : ΑΝΝΑ Π. ΨΩΜΑ
ΑΡΧΙΤΕΚΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ

Χάρτης (1) : Αναπαράσταση του ιερού χώρου σελ. 24-25

Χάρτης (2) : Τοπογραφικό της αρχαίας Λεβαδείας σελ.40-41

Χάρτης (3) : Τοπογραφικό του λόφου Αϊ Λιάς σελ. 56-57

1911

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΚΑΙ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΝ ΚΕΝΤΡΙΟΝ
ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΑΣΙΑΣ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΚΑΙ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΝ ΚΕΝΤΡΙΟΝ
ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΑΣΙΑΣ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΚΑΙ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΝ ΚΕΝΤΡΙΟΝ
ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΑΣΙΑΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΑΘΗΝΑΙΟΥ : Δειπνοσοφισταί
2. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ : Πολιτικά
3. ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΟΥΣ : Κωμωδίαί
4. ΑΡΡΙΑΝΟΥ : Ανάβασις Αλεξάνδρου
5. ΓΑΤΣΑ ΕΥΣΤ. : Ειδήσεις εκ του Τροφωνίου έκδ. 1909
6. ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ ΑΝΔΡ. : Τροφώνιος - Ερκυνα - Λεβάδεια
έκδ. Β! 1955
7. ΔΙΟΔΩΡΟΥ ΣΙΚΕΛΙΩΤΟΥ : Ιστορική Βιβλιοθήκη
8. GLOTZ G. : Η Ελληνική Πόλις, Μορφωτικόν Ίδρυμα Εθνικής
Τραπέζης έκδ. 1981
9. ΗΡΟΔΟΤΟΥ : Μούσαι
10. ΗΣΙΟΔΟΥ : Θεογονία, Έργα και Ημέραι
11. ΘΟΥΚΙΔΙΔΟΥ : Ιστορία
12. ΑΝΤ.ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΥ : Θηβαικά έκδ. 1917
13. ΛΟΥΚΙΑΝΟΥ : Νεκρικοί Διάλογοι
14. ΜΑΡΟΥΔΗ ΧΡ. : Δελφικά Μυστήρια έκδ. 1978
15. ΜΕΝΑΝΔΡΟΥ : Ο Δύσκολος
16. ΜΙΛΛΕΡ ΟΥΙΛ. : Η ιστορία της Φραγκοκρατίας εν Ελλάδι
έκδ. 1910
17. ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ : Πόροι ή Περί Εσόδων, Απομνημονεύματα,
Οικονομικός
18. ΟΜΗΡΟΥ : Ιλιάς
19. ΠΑΠΑΔΙΤΣΑ Δ. ΛΑΔΙΑ Ε. : Ορφικοί Ύμνοι, εκδόσεις Καρδα
μίτσα
20. ΠΑΥΣΑΝΙΟΥ : Περιήγησις Ελλάδος
21. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ : Ηθικά
22. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ : Παράλληλοι Βίοι
Αριστείδης, Θησεύς, Πελοπίδας, Αγησίλαος,
Σύλλας
23. ΠΛΥΤΑΡΧΗΣ : ΜΟΡΑΛΛΑ VOL. IV
LIRSIAEIN AEDBYΣ Β. ΤΕΥΒΝΕΡΙ εκδό

σεις Παπαδήμα 1978

24. ΠΟΛΥΒΙΟΥ : Ιστορία
25. ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ : Περί Κτισμάτων
26. ΣΤΡΑΒΩΝΟΣ : Γεωγραφικά
27. Κ. ΣΥΡΙΟΠΟΥΛΟΥ : Η Προϊστορία της Στερεάς Ελλάδος
Αθήνα 1968
28. TURNER E.G. : Ελληνικοί Πάπυροι Μορφωτικών Ιδρυμα
Εθν.Τραπέζης έκδ. 1981

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ΑΡΧΑΙΑ ΛΕΒΑΔΕΙΑ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Ο ΙΕΡΟΣ ΧΩΡΟΣ

Ηρως - Τροφώνιος

Το ιερατείο του μαντείου

Η χρησμοδοσία

Οι χρησμοί του Τροφωνίου

Περιγραφή του ιερού χώρου

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΖΩΗ ΤΩΝ

ΒΟΙΩΤΩΝ

Κοινωνικές τάξεις

Οι πολίτες

Οι βάνουσοι και οι αγοραίοι

Οι θήτες

Κοινωνικές εκδηλώσεις

Τοπικές γιορτές

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

ΧΑΡΤΕΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Το βιβλίο τυπώθηκε το Μάρτιο 1997 στο τυπογραφείο
Δ. Γκαντήρα, Γερανίου 7, τηλ. 52.44.309
στοιχειοθεσία - σελιδοποίηση
ΒΟΙΩΤΙΚΗ ΩΡΑ, ΛΙΒΑΔΕΙΑ, τηλ. 23175

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΛΕΒΑΔΕΙΑΣ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Λεβαδείας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Λεβαδειάς

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Λεβαδείας

ISBN :

